

ESTERHÁZY PÉTER

EGY KÉK HARIS

MAGVETŐ

Egy kék haris

Előszó

A haris persze nya és kitömött és följegyzés és csodálatos élet: mindaz, amit 1994 márciusa óta és nem < >. Amúgy, olvasom, a haris a guvatfélék családjába tartozó madárnem, gerle nagyságú, a gyommagvak és káros rovarok pusztításával a mezőgazdaságban hasznos.

Kelt Rómaifürdőn, 96 tavaszán

Európai egyszeregy

Európai egyszeregy

Ne kerteljek, a szolidaritás gesztusa irányítja a *168 órá*ba ezt az írásomat. Ó vajha olyan szellemi térben élnénk (már), amelyben természetesen fogalmazódhatna meg némely ellenkezésem, ellenérzésem az újságírással, a médiával szemben, általában és a miénkkel konkrétan, amelyben nem kell hősnek tekintenem azt, aki a dolgát teszi, amelyben nincsen szükség gesztusokra, csak, mondjuk, munkára. Régi, ismerős reflexeknek vagyunk kiszolgáltatva – de már a történelmi húzás is oda.

Én talán most értettem meg az ötvenes évek öncsalási mechanizmusát, most, a demokráciában. Ennek lényege: hogy nem hiszünk a szemünknek. Itt tartunk ’94 márciusában.

Végezzük el a következő kísérletet. Tekintsük a rádiós ügyet színházi szcénának, és akarnok rendezőként finoman, lépésenként keményítsünk be. Ne százhuszonkilenc, hanem ötszázhuszonkilenc, ne csak elbocsátás, kis megalázások, leltározások, hanem a rendészek keverjenek le mindenkinek vagy csak a férfiaknak, vagy a volt párttagoknak egy-egy taslit. Kettőt. Pofont. Hármat. Sózzanak oda. Satöbbi (Artaud!). Anyád.

Nem fogunk találni semmikor egy olyan pontot, amikor biztosak lehetnénk abban, hogy mondjuk… valaki fittyet hányva, hogy az 529-ből hajdanán hányan álltak ki mellette, egyáltalán mindennek fittyet hányva, csak valami laza humanista, demokrata parancsnak engedve, falfehéren fölállna, s mondaná, ezt *már* nem. Nincs ilyen pont, ilyen már. Én sokáig azt hittem, van, van ilyen demokratikus minimum, konszenzusficni, ahol megvethetjük a lábunk. Nincs ilyen. Ugyanazon sötét mélység fölött ingunk, mint a Balkán. Hiszen ha ott lett volna ilyen pont, akkor nyilván szóltak volna egymásnak, hogy hát a feleségem testvérére csak ne lőjek, vagy ha mégis, legalább a kórházat ne lőjük rommá, hisz holnap mindkettőnket odavisznek, s ha nem vihetnek, meghalunk. Testvér agyonlőve, kórház – milyen kórház?

A dolgok ugyan tényleg bonyolultak, és természetesen folyamatukban vizsgálandók – ám el kell érnünk, hogy higgyünk a szemünknek. Nem az én szememnek, hanem ki-ki a magáénak. Nem tudván fölhagyni a szótértés gyermekded (elvi) igényével (egyre kevésbé bizakodásból, sosem lelki higiénés gyakorlatozásból, egyre inkább abból a rideg meggyőződésből, hogy mindegy, mi az értelme mindennek, a magyar nyelvnek tartozom evvel, avval, hogy bizonyos mondatok le legyenek írva; magasztosság

bezárva) – az első lépés ismét nyelvi-logikai volna. Megint: bizonyos mondatokat ne legyen szabad leírni, kimondani. Ne legyen lehetséges. (Te jó ég, hogy azt ne mondjam, Istenem, mennyi minden lett itt lehetséges. Folyamatosan romlanak a reflexeink, emelkedik a fölháborodási-küszöb, ami roppant veszélyes. Lásd Eörsi István meghurcoltatását.) Nem valaki tiltaná, hanem az a bizonyos európai hagyomány. Minimal art. Itt a hülyeség tévedésként akceptálható, tehát az mondható, hogy teszem azt a rádióban végre megtörtént a rendszerváltás, ki a komcsikkal etc. Ez elhelyezhető az európai tradícióban, ez egy bődületes marhaság, egy nem igaz, úgynevezett hazug, *érthető* állítás. De azt már nem lehetséges egymás után mondani, hogy egy: adtunk százmilliót az elbocsátásokra, kettő: semmi közünk az elbocsátásokhoz. Ezt nem lehet. Tehát én európaiságon most nem valami finom ugarellenes magatartást értenék, lehetne éppen, csupán egészen keveset, a logika kicsi elemi kényszereit. Vagyis nem azt kívánom, lássuk be, 2 x 2 az 4, hanem hogy az egy *szám,* 3, 81, majd kiforrja magát, de azt ne lehessen mondani, hogy 2 x 2 az autóbusz vagy gumipitypang vagy Fedák Sári.

Ha 2 x 2 nem valami háromszerűség, akkor nincs megállás. Egyik lépés követi a másikat, s már rég késő, amikor észrevesszük, hogy a lépéseket mi tettük meg, mi csoszogunk itten, önmagunk szerény esélyeiből a történelmi züllésbe. No persze az európaiság fölrúgása is része az európaiságnak.

„Üdvözlet a győzőnek”

Wer spricht von Siegen? Überstehn ist alles. Győzést ki említ? Minden kitartás. – Azonnal ez a sor jutott az eszembe, amikor B. említette ezt a sorozatot, és valóban ennek jegyében íródnak soraim, miközben fontos volna a cím is, így egyensúlyozva – természetemnek megfelelően – rezignáltság és lelkesedés közt.

Az ötlet, fölteszem, abból a föltételezésből indult ki, hogy itt valamiféle, „hozzánk” közel álló liberális kormányzat leend, ami jó alkalom eltűnődni a hatalom és az értelmiség vagy az író viszonyán, jobb, mert kevésbé triviális, mint a mostani. E pillanatban, 94 május legelején azonban épp minden az MSZP várható győzelméről szól – *ami nem ugyanaz.*

Eufemisztikusan fogalmazva nagy érdeklődéssel várom ezt a választást, azt remélem tőle, hogy megtudok valamit az országomról, hogy miféle is ez az ország, milyen az orcája. Mint a lélek mérnöke, megvallom, engem meglep ez az MSZP-bumm, elég tanácstalanul nézegetem. Nyilván valami átlátható, kiszámítható világra emlékezteti az embereket, és arra már nem emlékeznek, mert nem érdekli őket, hogy az a világ milyen körülmények közt, milyen erkölcsi-történelmi körülmények közt létezett. Most néha úgy tetszik, mintha az MSZMP csak azért jött volna létre, hogy harmincöt év múltán biztosítsa a vértelen hatalomváltást… Mindenesetre, úgy látszik, az embereket nem érdekli a Horn pufajkája. Vagy alig valakit. Engem zavar. Esetleges győzelmük nem baj, nem tragédia, hanem kínos. És azért azt csak remélni lehet, hogy a hatalom közelsége nem hozza elő a régebbi reflexeket. Főként a vidéki elvtársakra gondolva, én még, ha rajtam múlna, kérnék egy kis haladékot, még túl közel… Persze ilyen nincs, széplélekbeszéd ez. Ha megválasztják őket, akkor megválasztják őket. Nem idegenek, hanem valamelyik szomszédom vagy annak a szomszédja. Akkor tudomásul kell venni, hogy a *magyarok* (bizony hogy kurzív) ezt akarták. Azzal kell együtt élni, aki itt van. Ha minden jól megy, akkor ez olyan, mint a Népszabadság: az ember húzogatja az orrát, és/de van egy viszonylag jó lap.

Ez a helyzet főként az ellenzék kritikája. Hisz aki kormányzott, annak nem sok esélye volt nem lejáratnia magát (azon lehet tűnődni, hogy így és ennyire kellett-e, és persze e mértéknek is következménye a helyzet), de az

ellenzék lehetett volna okos és szép, és úgy tűnik, nem volt az, nem annyira volt az.

Most érdekes helyzet előtt állunk: vajon megtörténik-e az ún. liberális értelmiség *elemdéefesedése* (szakszó)? Tűzön-vízen, árkon-bokron át kormánypártinak lenni: ennek van logikája, mégpedig az, hogy immár föl kell hagyni a hatalommal való gépies ellenkezéssel, ez már nem *az* a hatalom, ezt *mi* választottuk, ez a miénk, a mi hatalmunk, ezt főként nem kritizálni kell, nem kellemetlenkedni és nem kelletlenkedni, hanem segíteni. Már ehhez is fűzhetnék megjegyzést (hogy mi segít, mi nem), de azért eddig jól érthető e gondolkodás, az elemdéefesedéshez azonban még hozzátartozik a már teljesen akceptálhatatlan indulat, hogy aki pedig nem így gondolkodik, az hazaáruló, jobb esetben idegen szívű.

Már az nagy dolog volna, ha ebben változás lenne.

Az elemdéefesedés meglehetősen természetes reflex kezdő demokratáknál, akik vagyunk. Úriember pénzről, pártszimpátiákról nem beszél, de hát legyek én most ama állatorvosi ló, mert hát első adandó alkalommal magamon is megfigyelhettem ezt az elfogultságot. Amikor kipattant a Fidesz-székházügy, úgy duzzogtam (alig ment, hogy magamban), mintha én lettem volna az alapító atyák és Lakitelek szelleme együtt, de szórul szóra, vagyishogy a sajtó (!) eltúlozza, rosszindulatúan tálalja (*valóban* – nevetés a karzaton – tendenciózusnak tetsző gyakoriságok stb.), és egyébként is (!) ez most a legnagyobb probléma?, mit kell ezt ennyit csócsálni, lépjünk már túl rajta, a valódi (!) feladatok felé. Csak álltam és bámultam magamat. Nagyon tanulságos eset volt, és nem vagyok benne biztos, hogy ha nincs a sok emdéef-példa, akkor ilyen hamar átlátok magamon (mint szitán).

Itt megjegyzem, kissé csapongva, hogy meglehetősen riasztó számomra az a vehemens és főként differenciálatlan indulat, ahogy az egyértelműen SZDSZ-elkötelezettségűek a Fideszről és főként Orbánról beszélnek mostanság. (Nem tartom ilyennek Eörsi cikkét az április végi Narancsban, noha nagyon éles, és gondolom, a mély-fideszesek őrjöngenek, pedig csak annyi történt, hogy egy eszdéeszes író tette a dolgát, elgondolkodott ezen-azon; az más kérdés, hogy mennyire és miként

van igaza.) Ezt az acsarkodós, automatikus dühöt ismerjük máshonnét, talán a leginkább megvetésre méltó jelensége volt e négy évnek.

Szóval én azt gondolom, hogy az a jó – jó a köznek –, ha vannak, maradnak, akik nem lépnek közel a pártokhoz, mert ha közel lépünk, akkor túlságosan is megértjük őket, megértjük a helytelenségek motivációit, emberi (hi-hi) hátterét, szükségszerűségeit. (Lásd „a kis funkcionárius panaszolkodásait" – hajdanán.)

Az ilyen értelmiségit nevezzük függetlennek. Legitimitását épp ez a távolság adja, az ebből adódható szemlélet értéke. Többféle veszélye is van: az egyik, hogy az ember belegabalyodik az egyrészt-másrészt se-hal-se-hús langyosságába, pedig a függetlenség egyáltalán nem ilyesmit jelent, nem azért van távol a pártoktól, mert róluk ugyanazt gondolja. A függetlennek nagyon is határozott nézetei vannak, lehetnek, és ezeket nem is rejti véka alá. A másik veszély, hogy ha azt gondolja az ilyen ember magáról, hogy a függetlensége valaminő tisztaságot is jelent. Ennek egyik változata az a tévképzet, hogy ő akkor okosabb is mindenkinél, és bizton meg tudja mondani, mi a helyzet.

Ez nincs így, nem tisztább, nem okosabb, nem szűzebb. De és nem is langy. És az azért igaz, hogy ez nem nagy bolt. Irritáló. És azért a függetlenséghez mindig (jól működő demokráciában is) kell egy kis bátorság. Nem sok, de azért kell. Az ilyen ember közvetlenül nem nagyon használható. A politikusok általában jobban kedvelik azokat, akik közelebb vannak, rövid távon valóban több hasznot is hoznak. A hosszú táv homályos műfaj.

Nyilván mindez alkat kérdése is; és ha nagyképűség nincs is, de némi finnyásság tagadhatatlanul van ebben. A finnyásságról tudjuk, viszonylagos, azaz arány kérdése, luxus. Van, amikor megengedheti magának az ember, van, amikor nem. Természetesen már ennek mérlegelésébe belejátszik maga a finnyásság. Minél nagyobb a baj, annál kisebb erre a tér.

És minél kevésbé demokratikus a tér, annál kevesebb a tere a függetlenségnek. Akkor csatlakozni kell. Ez is legitim. Kell hozzá egy párt, melyről azt gondoljuk, hogy a közjót képviseli, és kellenek más pártok, melyektől tartunk. Ekkor csatlakozunk a jóhoz, hogy őt győzelemre segítsük (Günther Grass-effektus). Elveszítjük ugyan függetlenségünket (e

tiszta hangot – tréfa!), ám mégis a köz javát szolgáljuk, föltéve, hogy a pártunk olyan, amilyen.

E magatartás egyik veszélye éppen ez, hogy az elkötelezettség miatt, a közelségtől rosszul ítéljük meg ezt a milyenséget. És egyébként sem látjuk be szívesen, hogy lemondtunk (elvileg értelmesen) a függetlenségünkről. Ez feszültséget okozhat – amit aztán előbb-utóbb valakin nyilván leverünk. Az ilyen ember könnyen látja magát áldozatnak és áldozatosnak, aki a közért, a nemzetért, a demokráciáért föláldozza magát; a szerénység gőgje és az önsajnálat pusztító gyerekessége kísért itt.

(Itt szúrom közbe – egy baráti beszélgetés nyomán –, hogy én néha szeretném megúszni a demokráciát. Ilyenkor szoktam azt mondani, hogy normális körülmények közt nem kell törődni a politikával, az csinálódik magától, a választott emberek által, hiszen ez úgyis egyre inkább csak technika és így tovább. Esetleg úgy finomítom, hogy figyelni tán még igen, de nem kell *résen lenni*. Ez, fájdalom, nem igaz, szakadatlan figyelni kell, rémülten résen lenni, nincs mese. Ami mégis elvárható, és most nincs meg, az az, hogy hagyjanak békében, ne másszanak be a szobámba, ne akarjanak tőlem állandóan valamit, ne politizálják át a tévémacit, a kultúrát, az életemet, hagyjanak békében, és én majd figyelek, figyelek, figyelek, nem tehetek mást – azaz politizálok, így és csak így, és ez nem kevés –, és ha nagyúri kedvem és kiszolgáltatottságom úgy hozza, beszélek.)

A mostani kormányszimpatizánsok nehezen értik meg, hogy azok, akik kritizálják a kormányt vagy a környülállásokat, azaz, mondjuk így, ellenzékiek, azok egyáltalán nem biztos, hogy az ellenzéki pártokhoz is kötődnek. (Ez most majd könnyedén fölfogható lesz.) Az ellenzékiség, szerintem, természetes értelmiségi állapot. Ez most (föltéve stb.) is így lesz. Legföljebb nehezebb. Minél intelligensebb a hatalom, ez annál nehezebb (igaz, ilyen mértékben érdektelenebb is). Remélhetőleg egyre nehezebb lesz, egyre kényelmetlenebb. Mert egyre inkább kitetszik a kritika önkritika jellege. Ebből a szempontból egy proletárdiktatúra ideális, azokhoz semmi közünk. De ehhez a mostani koalíciós kormányhoz van, akkor is, ha éppenséggel nem rá szavaztunk; ez alig számít valamit.

Az idő haladtán ez a vezetés egyre kevésbé volt rokonszenves (satöbbi!), könnyű volt ellene mondani. Az ún. liberális értelmiség most

fog vizsgázni, és persze a liberális politika is, a politikusok. Hisz eddig alig érte kritika őket. Megjegyzem, amikor érte, akkor a legnemesebb nép-nemzeti hagyományok szerint, izomból megsértődtek…

Ez a koalíció talán csak a kezdő kommunistákhoz hasonlíthatóan volt értelmiség-ellenes, pontosabban az értelmiséget, amellyel szóba kívánt állni, leszűkítette többé-kevésbé egy baráti körre, mindenki más gyanúsnak és egyre inkább annak számított. Ez vezetett egészen le, le a Parabola-szintig, nevesincs alakok grasszálásáig, és ezért a nívóért igenis felelős az értelmiség eme része, még ha talán mondogatják is, hogy nem egészen ilyen lovat akartak, de nem is nagyon mondogatják. Bizony – hogy az egyszer már be nem vált kifejezéssel éljek –, drága kollégák.

Azon nem nagyon érdemes már tűnődni, hogy mi lett volna, ha nem így lett volna, elejét lehetett volna-e venni ennek a széjjelesésnek, vagy ez szükségszerű volt. Hogy mit lehet vele kezdeni, azt nem nagyon tudom. Mert nem tudom, hogy az ország ketté van-e esve. Megint ott tartunk, az orcánál.

Avval számolnunk kell, hogy most majd barátaink újabb csoportját veszítjük el. Illetve ez így túl drámai fogalmazás, meg már a nagy vereségek lezajlottak. Van egy triviális hányad: karrier, hatalom, pénz. De van, ami nem az, és nem is kéne úgy zajlania, mint eddig. A politikusnak mások a szempontjai, mint a klasszikus értelmiséginek. Más a felelőssége is. („A hatalom legszebb arca a felelősség. A hatalom igazi súlya a felelősség súlya. A cselekvés súlya. A magány, sőt, a magára hagyatottság súlya.”) Másokat kérdez, másokat válaszol. Már ez ok egy kis elhidegüléshez, kis zavarhoz. De emiatt még nem kéne összeveszni, összekapni, nem kéne átmenni az utca másik oldalára. (Láttalak, volt barátom. Bár lehet, hogy ott volt dolgod, az ún. másik oldalon…) Lehetne megértést tanúsítani. Megértésből persze nem ácsolható barátság, tehát veszteségek lesznek, de nem mindegy, milyenek. A politikusok iránti tartózkodásunknak tartalmaznia kell a tiszteletünket is. Ez nem a személyeknek jár – ó, örök, magyar gazsula! –, hanem annak a bonyolult, fontos és nélkülözhetetlen tevékenységnek, mely maga a politika.

A gyűlölködés nem szükségszerű, ha érdekeink és estéink nem esnek is egybe. Hát majd kiadja magát…

Minden nagyon szép, minden nagyon érdekes – és alig valamivel vagyok megelégedve. Üdvözlet.

Külcsín és belbecs és pelikán

A múlt héten voltam egy, régebben úgy mondtuk volna, baráti országban. Ott is az történik, ami itt, forr a világ, az emberek keresik valódi formájukat, vagy ha nem keresik is, rátalálnak – *önmagunkba verjük az orrunk.* Én csak a külcsínről mondanék most néhány szót, a másról, arról a dizájnról, melyet mi ebben az országban lassacskán elfelejtettünk, színes föstékekkel elfedtünk, van is meg nincs is. Nem, nagyon is van, csak már nem annyira látványosan, így hajlamosak vagyunk azt hinni, nincs.

Hát már rögtön, igaztalanul, a szláv föliratoktól a szocializmus téridejében éreztem ringani magamat. Aztán a szag a lépcsőházakban, ez ugyanaz a szag Vilniusztól Szófiáig, a káposzta, a répa, az izzadság és a benzin odőrjének felejthetetlen (?) keveréke. Aztán a lakás, a klasszikus *buhera*, olyan minden, mintha Fábry Sándor Hócipő-beli dizájn-sorozatából való volna, ez az ős-buhera, térségünk alapvetése, a leukoplaszt a WC-csövön, egyáltalán a csövek, az a céltalan és félelmetes kanyargás, aztán a nem odavaló csaptelep, amely tehát majdnem kilóg a mosdótálból, a kilincs, melyet, ha lenyomok, azonnal háromféle mozgás támad benne, remeg, billeg és lötyög egyszerre, és ha ugyanekkor nem nyomom könyökkel vissza a zsanért, azonnal rám szakad az ország – amely tehát olyan, mint egy nagy-nagy, lepusztult nyári KISZ-tábor (nota bene, csajok nélkül, de ez még finomítható).

Fixált a fej, parancsolnak aztán rám a rádióban, fölvétel, könnyed kultúrfecsej fixált fejjel. A parancsnok a technikusnő, kontyos nagymama, ő az úr, mint a moszkvai szállodákban a gyezsurnaja, olyan.

Nem panaszkodom, nem finnyáskodom: emlékezem.

Hallgatom a félig győztes MSZP-t (94. május 24.), csöndesek, jól neveltek, racionálisak. Ha nő volna, lány, csaj, azt mondanám: olyan helyesek, édik. (Rózsaszín cicák.) Adná az a Magasságos Munkásmozgalom, hogy ilyenek is lennének valóban. Nyilván nem egészen ilyenek. Senki se egészen olyan.

Nem panaszkodom, nem finnyáskodom: emlékezem.

Emlékezet nélkül nincs erkölcs, szoktuk idézni. De ha csak emlékezés van, akkor meg jelen nincs. Nézni kell, nézni, hogy mi az, ami van

(megbűnhődvén már a múltat s jövendőt).

Most mindenki komcsizik, ha másképp is, mint a Nahlik-tévé; egyszerűen rááll a szánk, kicsit kedélyeskedve, kicsit zavartan, *tréfásan* elvtársazva – mint a gyerek, aki borzongani akar. Pedig ez nem jó, hisz ők nem azok, amiknek így mondjuk őket, és az efféle nem tesz jót a világ rendjének. Nyilván majd a nyelv kitalál valamit, bölcsebb lévén nálunk. Mindenképp óvatosnak kell lennünk, főként figyelembe véve, hogy a szavaknak nincs jelentése, csak szóhasználat van…

Most lesz majd igazán fontos szerepe a nyilvánosságnak, az újságírásnak. Most derül ki, milyen. Most, amikor majd minden temperáltan zajlik, visszafogottan, formálisan sose vagy alig sértve az írott és íratlan törvényeket. Amiből persze nem következik, hogy ha valami formálisan rendben van, az csak azért volna így, hogy eltereljék a figyelmünket.

De ha elterelődik mégis a figyelem, akkor majd mi lesz?

Az eddigi kormánypárti újságírás nem sok újat vagy jót hozott. Lehetetlen (mert újságírás-ellenes) helyzetét rosszul oldotta meg. Nem azért, mert érdektelen újságokat csinált, hanem mert vállalt célját, gazdái politikai hatalmának erősítését, amint a választások mutatják, nem érte el. Márpedig ez lett volna az egyetlen értelmes ok, tőlük idézem, „gusztustalanul kormánypártinak” lenni. Mert elsőre folytatódni látszik a sértettség, most már nemcsak a liberosatöbbikkel szemben, de bizony valamelyest az egész nép is magába szállhatna, hogy így viselkedett. Hát persze el vannak hülyítve. Ezzel szemben négy évvel ezelőtt: amikor is józanok és bölcsek voltak. Az önsajnálat, úgy látszik, igen leleményes.

Van, aki Recskről ír, hogy *egyelőre* még ugyan nem, mások meg az egyengondolkodás új korszakától tartanak. De hát, kérem, mért? Egyengondolkodást, emlékeim szerint, az MDF se tudott kicsikarni, mért tudna az MSZP? Hát hiszen ezt még az MSZMP sem tudta megoldani. Egyedül a Magyar Dolgozók Pártja mutatott föl ez ügyben értékelhető részeredményt – de az már régen volt. Régen volt és egészen biztosan igaz volt. Szóval ez csak önsajnálat és borzongás. Van, aki nem átallja azt írni, hogy e választások után szégyenli, hogy magyar. Micsoda tulokság!

Ám az igazi kérdések az ún. liberális újságírásnak vannak föltéve. Könnyű volt eddig villogni. Noha ez az újságírás se talált még rá az „igazira”, kis túlzással mindenki kommentárt ír, kis színest. Az biztos,

annyi szakmai reflex van itt, hogy nem kezdenek majd a hatalom otromba dicséretébe, a gusztustalan kormánypártiság poénnak se jó. De a tét nem ez, nem az, hogy kis fricskák lesznek-e – bár ezek jótékony hatását ne becsüljük le.

A hatalom terveit keresztezni vagy csak világossá tenni demokráciában sem buli. Pontosabban rövid távon nem az. Most majd kiderül, van-e valódi újságírói ethosz, ami az igazságkeresésnek hosszú távú támasztéka lehet. Nem egyszerű helyzet ez, mert sok, mondanám, természetes összefonódás létezik. De más dolog egy diktatúra végjátékában a hatalom reformos embereivel fontos, cinkos kapcsolatban lenni, és más dolog a mai helyzet. Nagy baj volna, ha megmaradna ez a cinkosság.

Megszűnt az államilag támogatott hülyeség. Ennyi történt eddig. Ez azért nem kevés, mert azt nem tarthattam normálisnak és megnyugtatónak, hogy lassacskán minden második barátom hazaárulónak neveztetett félhivatalosan, vagy hogy piros-fehér-zöldre mázolt, lehetőség szerint volt párttitkárok oktatgattak a magyarságomról. Itt megint megjegyzem, a rend és emlékezés kedvéért: mindez úgymond pályatársi statisztálás mellett történt meg. De azért itt jegyzem meg azt is, hogy minden kiszámíthatatlansága mellett szerintem sok mostani feszültség oldódni fog, nem a felejtés miatt, bár majd az is megteszi üdvös hatását, hanem a beszédhelyzet változása miatt. Azt hiszem, a koalíció körül lévők soha nem voltak tisztában azzal, hogy hatalmi pozícióból másképp szólnak a mondatok.

Szóval a politika nem fog folyamatosan egzecíroztatni.

Az MDF legszomorúbb hibája, hogy paródiát csinált a saját értékrendjéből. Ellenzékben van idő gondolkodni, van idő visszatalálni legszebbik magunkhoz. Aztán egy ellenzékben lévő pártot nem kell annyira félteni, babusgatni, talán megszűnik az a képzet, hogy golyózáporban állnak a vártán. A várta tűntén tűnik tán a golyózáporérzés is. Akkor kiderülhet, hogy a nép-nemzeti értékek nem azonosan okvetlenül a Paraboláéival. Hogy esetleg nem az alelnök a keresztény értékrend egyetlen letéteményese. Hogy Krisztust nem kell belekeverni a választásokba, ő nem pártfüggő.

Hogy mi lesz, nem tudni. Nem kéne előre károgni, de sok illúziónk se lehet. (Sok illúziónak nyögés a vége…)

Öreg reflex nem vén reflex. Nyilván sok régi, nyolcvanas évekbeli reflex fog működni az MSZP-ben, nem azért, mert vissza akarnák állítani a diktatúrát, hanem mert ez van a kezecskéjükben. Nem a pufajka a tét, azon nincs mit kipellengérezni (hiszen pufajkástul lettek megválasztva), hanem ezeket a *kicsi régiségeket*, azonnal, csípőből, mert ha nem tesszük, ezek nagyon kellemetlen világgá állhatnak össze.

Tudtuk, hogyan kell beszélni a hatalomról a Kádár-korszakban, végül is egyszerű volt az elmúlt négy évben is. Most másképp kell majd, mert mások a veszélyek, mások a kellek.

A demokrácia attól jó, mondogatja Vajda Mihály, hogy sorsunk végezetül is nem a politikától függ.

A politika tényei nem jók vagy rosszak – hanem vannak. De hát nem mondom a legfontosabbat, addig-addig itten nép-nemzetben, míg elfeledkezem az előételekről: ha szerencsém van, még nem biztos, végre lesz egy törzshelyem, egy törzsvendéglőm, fiatal, becsvágyó szakács, és így tovább, hosszabban majd másutt. Szóval végigmennek az Emőd utcán a Nánásiig, s ott rögtön balra a másik oldalon, a PELIKÁN. Nagyon kíváncsi vagyok, mi lesz itt – velünk. (Utólagos megjegyzés: elment a szakácsfiú, fuccs.)

Olvasó, te utolsó!

Az olvasó én vagyok.
Flaubert nyomán

Nemrégiben, a szokásos tanácskozások egyikén, egység és egyediség, nemzet és Európa, az ismert háziföladatok, valaki, helyes elvi alapvetéssel, úgy vélte, a legtisztább, ha angolul beszél, egy olyan nyelven, amelyet nem az édesanyjától tanult, mert ez az idegenség, ez az otthontalanság könnyebbé teszi a nem magyar résztvevőknek a megértést, nem kell a nyelv egyoldalú cinkosságával küszködni, vagy ha nem teszi könnyebbé, akkor példaszerűen rámutat a nehézségekre, nem fedi el azokat, mint szokás.

Az irodalom nem cserélhet nyelvet, ezt nem is akarhatja, nem is akarja, bármennyire is szeretne önmagából kilépni, s kívülről magára pillantani. Belül vagyunk, s belül vannak a szavak is, és ezekkel a szavakkal vonjuk kétségbe ezt a belült, ami, a vonás, így eleve kétséges vállalkozás. De itt volna az irodalomnak, ennek a beszédmódnak valamiféle előnye a tudományosakkal szemben. Az, hogy az irodalom mindig is a lehetetlenség földjén honos. Az a legkevesebb, hogy a hajunknál fogva magunkat fölemeljük, vagy fütyüljünk az energiamegmaradás törvényére, a jó irodalmi mű magától értődőn örökmozgó.

Ezért tartjuk az irodalmat, ezért a megmondhatatlanért, kimondhatatlanért, megnevezhetetlenért. Az irodalom, akárhogy is forgatjuk, dekonstruáljuk vagy iróniára ítélten csupaszítjuk, illetve ellenkezőleg, mondjuk, bohócsipkát húzunk rá – pontatlan a hasonlat; ha, akkor ő maga a bohócsipka –, az irodalom, kérem szépen, az egy olyan költői dolog.

A könyv ünnepe, mondjuk. Van tehát könyv, és van tehát ünnep. Az ünnep titokzatos valami, nem pontosan lehet tudni, mitől lesz, mik a föltételei. Még az is előfordul, hogy csak úgy magamagától lesz, ám azért ez többnyire magánünnep esetében van így, magányos ünnep esetében, amit talán nem is kéne annak nevezni, az ünnep a közösségé. Az ünnepért is meg kell dolgozni, meg kell tenni mindent.

Rossz szellemi környezetben beszélünk az irodalomról, a sértődések és kelletlenkedések légkörében. Támadtak új puristák, akik az egész irodalmat lecserélték volna, mint valamit, ami bűnbe esett az elmúlt rendszerrel. Hová lecserélni és mire, és főleg ki? Borítsunk rájuk fátylat. Amivel persze nem oldunk meg semmit.

Ez nem a megbékélés napja, nincs is annak napja. Úgy is mondhatnám, nincs is mit békülni. Igaza volt annak, aki azt válaszolta nekem, Aranyt olvasok meg Borgest, kivel kellene kibékülnöm, nem haragszom senkire. Ezt jól értem, én is Aranyt olvasok meg Borgest. Igaza van, eléggé reménytelen ez.

De azért van remény is, és hogy nem bennünk, azt sejthettük eddig is.

Remény például a könyveinkben. Ez a széjjelmenés nyilván megnehezíti az ő dolgukat is, de azért a könyvek fittyet hánynak a mi kisszerűségeinkre (bár nyilván van őbennük is mindebből), és megkeresik egymást, belekapaszkodnak egymásba. Segíti ki-ki a másikát: ez ilyen szépen van.

Az irodalom nem egységes, de egy. Ezt tudja az olvasó, ez az ő nagyszerű tudása, az irodalom egy, ott nincsenek klikkek, pártok, szélkakasok, ott csak szövegek vannak, szavak, mondatok, könyvek, és nincsen olyan könyv, nincsen olyan irodalmi alkotás, amely egy másikra törne. Az olvasó mindezt tudja, sőt általa valósul az meg. Általa, akiről rendre azt állítjuk, hogy nincs. Hogy ilyen állatfajta nincs. Volni volt, s mily kedves az emléke, ahogy ott ült a szobájában, mellső lábai közé egy papírlapokból álló fura képződményt véve, egy úgynevezett könyvet, szelíden, ám mégis szenvedélyesen – volt, nincs, kihalt.

És ugyan valóban változik a kultúra, valóban nem lehet tudni, mi lesz az irodalommal, és mi lesz velünk, ha nincs irodalom, ha egyre primitívebben használjuk az egyre bonyolultabb technikát, mi lesz velünk, ha a civilizáció végleg leválik a kultúráról, amely teremtette őt, de hát ez idő szerint még mindig van, létezik ez a félreértés, akit úgy hívunk, olvasó.

Akiért minden van. A fölmentő sereg. S mert van valaki, aki így ideig-óráig értelmessé teszi amúgy egyre kétségesebbnek tetsző kapirgálásunkat a papírlapok környékén – nagy hálával is tartozunk neki,

mindahányan, akiknek így vagy úgy közünk van a könyvhöz, írók, kiadók, terjesztők, nyomdászok.

Egyik közülünk, Orbán György a Balassi Kiadótól, kitalálta, miként ölthetne testet ez a hála és tisztelet, amely minden olvasónak kijár, fajra, nemre, felekezetre, pártra való tekintet nélkül. Így született meg az Ismeretlen Magyar Olvasó Emlékműve, egy nagy-nagy könyv, amely örökké itt fog állni a Vörösmarty Mihályról elnevezett téren, minden év június elején, könyves emberek írnak bele ezt-azt, mi már rég nem leszünk, sőt az is lehet, hogy a Nagy Vizuális Percepció terrorja igazgatja a Földet, amikor majd titokban mégis kisettenkednek ide az utolsó olvasók – hogy mit fognak csinálni, mit akarnak és akarhatnak, azt most ne próbáljuk kitalálni. Ha a jövőnek lesz arca, tudjuk, céhünk, ha van, csókoltatja. Utolsó olvasó pedig mindig lesz.

(Előadó ezután ama valóban létező nagy-nagy könyvhöz lépett, és nagyon spontánul a következőket írta be: „Így emlékezz: olvasóból vagy és olvasóvá leszesz. És porrá.” – Mindez a 94-es könyvhét megnyitóján történt.)

A magyar szurkoló esélyei

Lehet-e a magyar futballról írni még, vagy csak arról lehet legföljebb, hogy lehet-e a magyar futballról írni. A fokozhatatlan mélypontok fokozása, ez az elmúlt néhány év története.

„Mégiscsak barátságosabb, emberibb egy ország, ha nem vetik be a futballpályáit mindenféle haszonnövénnyel… Tessék kérem valamit kitalálni, mert félő, lassan mindenki úgy fogja tartani, hogy a futball olyan játék, olyan ősi, magyar játék, amelyet főként kukoricásban játszanak, ezért annyira nehéz és frusztráló. Itt tartunk most, a senki földjén állunk (már félig bevetve). Ne csapjuk be magunkat, és ne adjuk föl.”

Ezt a néhány sort tavaly ilyenkor írtam, és megállapíthatjuk, hogy nem találtunk ki semmit, senki semmit. Az efféle kilátástalanság azonban igen veszélyes, lesúrolja, lesikálja a szereplőket, edzőt, játékost, menedzsert vagy mit, nézőt. Ne csapjuk be magunkat, és ne adjuk föl – ennél kevesebbet most sem akarhatunk.

Vegyük egy cikk erejéig a focit egy kicsit komolyabban, mint kellene. Tegyük föl, hogy az életünkről van szó. – Ez akkor is így volna, ha fölfognánk általában a játék lényegét, azt, hogy a játék a legkevésbé sem komolytalan, hanem más. Külön világ, és ki az, aki egyik világot a másik elé helyezhetné. De hagyjuk. – Szóval tegyük föl, hogy ez a foci nem valamiféle sport, vagyis cirkusz, közszórakoztatás, amit vagy igénybe veszünk, vagy nem, tehát eleve könnyedén, a fölszínen zajlik minden: ha a szolgáltatás nívós, kérünk belőle, ha csapnivaló, elcsapjuk. Hanem gondoljuk azt, hogy nem állunk választás előtt, *anyám, ez nekem köll*, ha nincs, beledöglünk, leváltani, lecserélni nem lehet, mondom, olyan, akár az életünk, azaz, nincs mese, valamit kell vele kezdenünk.

Mit lehet azonban kezdeni a mai magyar életünkkel, nyelvbotlás, futballal? Már az elején rávágtuk, semmit, ezért most lassabban haladjunk.

Kinek lehet mit kezdeni vele – ez nemdebár fontos kérdés. Helyzetem e szempontból szerencsés, burokban születtem, nem kell úgy tennem, mintha értenék valamihez, s minthogy nem értek semmihez, ezt nyugodtan ki is mondhatom: nem tudom, mit kéne az MLSZ-nek csinálnia, de valamit kéne, nem tudom, hogy az edzőknek mit kéne tenniök, de valamit kéne, és bizony sorolhatnám az ismert és/vagy általam becsült neveket, akik, úgy tűnik, szintén nem tették meg azt, amit meg kellett volna, még ha én nem

tudom is, hogy mi az, de valami nyilván volna, olyan nincs sose, hogy nincs semmi.

Vagy mégis? Van, hogy nincs tovább? Hogy be kell látni, be kell ismerni, nincs tovább? Ha most elcsöndesedünk és eltűnődünk, karácsony van, akkor, ha nehéz is, de kimondható: igen, van, van, amikor tehetetlen az ember, amikor nincs mit tenni.

Azt hiszem, a magyar szurkoló most ebben a helyzetben van, ebben a semmiben. Sok mindennel próbálkozott már. Kezdetben, ezen új idők kezdetén nem hitt a szemének, és próbálta úgy nézni a meccseket, mintha Szepesi György közvetítené, vagyis a fagyott kutyaláb hőmérsékletű lötyögéseket is átforrósította irracionális, bár éppenséggel e nagy játék szelleméből táplálkozó lelkesedéssel. Amikor ez már nem működött, és már semmilyen látomás szerint nem lehetett a részleteket összetenni, akkor igyekezett ezen részletekbe menekülni, az egészen már nincs mit forrósítani, de volt egy ígéretes kapáslövés, ifista, taccs. Mikor ez is elkopott, a kiscsapatokból merített erőt, grundok, Csempe-Pempe, kell egy csapat. Ez már lépés volt a múltba, menekülés a nosztalgiába, meccs közben lehunyta a szemét, nyála csorrant, és azt mormogta, sándorgöröcsalberttichyfenyvesi és vargazolit álmodott. (E sorok írója nem tagadja, élete nagy eseményei közé számítja, hogy kezet foghatott Puskással vagy Hidegkúti Nándival – el is tette a saját kezét emlékbe –, az neki olyan, mintha Adyval vagy Kosztolányival beszélhetett volna, vagy a Sophia Lorennel, hogy a külvárosban is érthető legyek. És tessék még elképzelni, hogy ebben az évben volt egy pillanat, amikor azt remélhette, hogy ugyanazon a pályán álldogálhat a nagy Törőcsikkel, de aztán ő makacs húzódással bajlódván kútba esett a vágyott élmény.)

Kifogytunk a leleményességből.

Mi a teendő? A szurkoló két dolgot nem tehet: magát és igényeit nem adhatja föl. Azaz természetes védekező életösztöneinek kell ellentmondania, melyek egyre inkább eltanácsolnák ettől az egésztől. (Kérem, lassan már az sem számít tragédiának, akkor sem dől össze a világ, ha az ember a Colombót nézi a Fehérvár–Zete helyett, ide jutottunk.) A szurkolónak tehát szurkolónak kell maradnia, ám nem mindegy, milyen áron, vagyis meg kell őriznie a méltóságát, magyarán azt, ami futball címszó alatt most folyik, azt nem fogadhatja el, arra nincs fölmentés.

Mindez azt jelenti, hogy át kell vészelni ezen nem tudni meddig tartó időket. Az előbbiekből az is következik, hogy erre egyedül nem volnánk

képesek. És itt kell, hogy eszünkbe jusson az, hogy mi nemcsak magyarok vagyunk, hanem európaiak, sőt emberek, ami éppen valami olyasmit is jelent, hogy nem vagyunk egyedül, tartozunk valahová. Van, amikor egy ország egyedül agyonnyom. Hitler alatt csak németnek tudni magunkat, manapság csak szerbnek – ez túl nehéz.

Hát így. Ebben a most fölismert testvériségben a magyar szurkoló szabadon szárnyalhat Milánó és Barcelona közt, lelkifurdalás nélkül, hisz nem azért vándorol parabola-antennájával, hogy fanyalogjon és leprázza az itthonit, ezen már túl vagyunk, már mindenen túl vagyunk, hanem hogy őrizze a lángot, őrizze a futball lelkét, azt, amit rendes körülmények közt a játék maga őriz.

Hát így? Megint megoldva egy hazafias részfeladat? Nem úgy van-e vajon, hogy minden erőfeszítés után is, míg mondjuk Sztojcskov trilláz, mi nehéz szívvel gondolunk arra, hogy mi van a Csillagheggyel vagy a Fradival, ilyen a magyar ember, mi van a Fradikával, Neagoéval, Christiansennel meg a többiekkel? Éljen a foci. Hajrá, magyarok.

Megemlítem még, hogy a magyar szinonimaszótárban a szurkol címszó alatt ez áll: drukkol, szorít, izgul, fél. Tehát: szurkol, drukkol, szorít, izgul, fél…

Kis magyar komcsizás

HANGOLÁS – Gondoltam, megnézem, mit ír a komcsiról a szótár. De csak a komócsint találtam. Főnév. Nedves réteken élő, takarmánynak használt pázsitfűféle. Lehet; már nem nagyon emlékszem, még leginkább a nedvességre.

VILLA MEDICI – Nem otthon vagyok, se fax, se posta a közelben, dolgozom. Időnként, mint egy haragos tenger – jó, jó: pocsolya –, kicsapok a munkámból, és lejegyzek valami glosszaszerűt. Az idő meg telik-múlik, és a glosszák is telnek-múlnak. Tanulságos érzés; száraz, biztonságos. Olyik „kérdésre" közben valaki válaszol, olyik elmúlik magától, olyik talán nem is volt kérdés.

Ülök a Villa Medici veszprémi étteremben, és miközben lassan döntésre kell jutnom olyan elsőrendűen fontos kérdésben, mi szerint *ökörszájsaláta lila hagymával és rózsaborssal* legyen-e a kezdő lépés vagy az a *friss salátatál libamájjal, szalonnás fokhagymás zsemlekockákkal,* melynek libamája úgy omlik szét a nyelv alatt, mint megannyi szebbnél szebb gondolat – az jut eszembe, miért is, mi a bánatnak is (satöbbi) írjak én a TV-híradó volt vezetőjéről, mit elemezgessem (lényegében a saját dühös értetlenségemet, hogy miként is lehetséges az, hogy a volt kormánypárti újságírók, köztük művelt, intelligens hölgyek, urak, továbbra is mint valami szakmai, erkölcsi héroszról beszélnek róla; ezt én nem értem; mintha ezek a védhetetlen médiafigurák volnának az úgynevezett konzervatív nemzeti gondolkodás megtestesítői; egy frászt megtestesítői, csupán paródiák!), amikor itt ez a Villa Medici (át a viadukton, s rögtön jobbra le), írhatnék inkább erről, ennek mégiscsak több köze van a kultúrához, ez mégiscsak egy valóságos kultúrmisszió ebben a valóságos gasztronómiai sivatagban, egy ilyen intelligens éttermet létrehozni, és így tovább.

De félreérthető is volna, mert olyasmit is jelenthetne, hogy hagyjuk ezeket az *izéket,* műveljük kertjeinket, és az elég. Elég is, meg nem is. Persze mindenképp műveljük kertjeinket.

NULLA – Ahelyett hogy bátran, mint a núbiai oroszlán avagy a Stefka István kiállt volna a beosztottjai mellett, hogy azután, nagyon helyesen, egy árva fillér nélkül kitegyék a szűrét, mert sok jót el lehet róla

mondani, de hogy közszolgálati újságírást művelt volna, azt tényleg nem, ehelyett, kis füllentés alkalmazásával, noha úgy tudtuk, magyar ember nem hazud, odahagyta övéit a szaharban. Evvel, és ez nem volt talán szükségszerű, emberileg is lenullázta magát. Ezeket a nullákat írták azután a bankszámlájához.

ZSOZSÓ – Kis színes a TV-ben, Horn mint ember, szomszédok, szemétlevivés. Zsozsó (12 év): Elég nyálas volt.

Mert a hatalomnak úgy is be lehet nyalni, hogy nem okvetlenül benyalni akarunk, hanem csak nem vesszük figyelembe, hogy a hatalom az hatalom. A királyt nem verjük hátba reggel, na bazdmeg, jól aludtál?!, és főként nem leszünk hálásak, ha ezek után, nagyon emberien és nagyon demokratikusan, nem végeztet ki.

PÁLOCSKA – Normálisabb lett a beszéd (nem sokkal, de mégis). Még olyanok részéről is, akik az elmúlt négy évben jobbára csak hörögtek. Ezt a változást nevezem én Pálocskafordulásnak. (Nem mondok neveket, nem akarok dicsérve sérteni, nem mintha óvni kéne őket, járna ez nekik, de hát minek. Többnyire kis tehetségűek, *ezért* remélhetőleg nem jutnak majd eztán szerephez, és a kis-ség arányában zsoldosok is, kiszolgálók. Azon van vita, hogy kinek a zsoldosai. Az MDF nagyon mondja, hogy nem az övéi. Lehet, de az is biztos, hogy se a politikusok, se a párthoz közel álló értelmiségiek nem tették egyértelművé és világossá ezt a nemet. És főként és ezért tudtak ezek az emberek akkora hanggal és befolyással bírni, tudtak annyi kárt okozni, megengedem, mondjuk az MDF-nek is.)

BOCS – Most meg Betlen kért bocsánatot, nem volt egészen világos, miért, de nagyon. Bocsiban gazdag vidék. A bocsánatkérés önmagában nem üdvözlendő, mert főként azt jelenti, hogy annakelőtte hiba történt. Miért is ne történt volna: ugyanazok vagyunk, akik eddig, többé-kevésbé ugyanannyiszor is fogunk hibázni. Akkor meg csak jobb, ha azt mondjuk, hülyék vagyunk, és igyekszünk kevésbé azok lenni, mint azt, hogy mindenki, aki azt állítja, hülyék vagyunk, az nemzetáruló.

BOG – Frei Tamás szerintem nagy televíziós lesz, ha megéri. De azért jó, hogy ez az új Hét két szám után megszűnik. Mert ugyan a sok hóttkomoly küldetéstudat után jó látni, ha hülyülnek a politikusokkal, és

azok, ha kicsit mereven is, önmagukkal, de azután ezen felül sok nem maradt. Legföljebb, hogy túl nagy a Horn-nyakkendő boga. Nézzünk magunkba: ezt a bog-dolgot sejtettük eddig is.

168 – Olvasom a 168 órában, hogy a volt külügyminiszter, érezhetően gerinctelenül segített egy vélhetően kóklert. Pontosabban, olvasom a következő 168 órában, hogy ez a Géza nem az a Géza, és hogy majd visszatérnek az ügyre, és a kókler nem kókler, igaz, ezt a kókler vagy nem kókler állítja. Bonyolult ügy, lehet, nem értek valamit, de nem kéne minimo calculo bocsánatot kérni a volt külügyminisztertől?

ÉRZÉS – Olvasom, az a kérdés, hogy Horn a magyarul szintén beszélő „Binder-legénnyel" (?) tárgyalván tud-e magyarul érezni. Sajnos nem ez a kérdés. Ismerünk olyan pártot, melyről tudván tudjuk, hogy minden tagja keresztül-kasul magyarul érzett. Aztán mire mentünk velük? És ők mire mentek? Magyarul érezni nem nagy kunszt. Vagy kunsztnak kunszt, csak nincsen tétje. Hogy milyen (magyar), annak van tétje. Attól, hogy Horn magyarul érez, még olyan hülyeségeket dönthet, mint ide Lacháza plusz turuly, hogy érthetően fejezzem ki magam.

Egyébként ez a megengedhetetlen luxus, hogy ilyen hülyeségekről cseréljünk eszmét. Miközben ott van a valóságos Duna-probléma. Amelyről éppen a (számomra) mérvadó Varga János mondja, hogy ez elsődlegesen nem magyar–szlovák konfliktus, hanem szemléleti, magyar–szlovák vízügy kontra nem-vízügy. A kérdés tehát az, hogy Horn elsőrangú magyar érzései egy vízügyes magyaréi-e, avagy nem. A magyar érdekeknek ártó magyar is magyar… Na ebből elég: mindenki magyar, az utolsó szögig, mindenki.

UTÓIRAT – Forintleértékelés, satöbbi. Akkor ehhez most milyen bogot hordjunk? Vagy ez már maga a bog? Hogy ennyi volna az élet? Egy színes bog a Horn Gyula nyakincáján?

NIX (kicsi ellenglossza még a Boros-időből) – Nem tudom, hol történt – dehogynem –, és olyan szép, hogy talán nem is igaz (én az András nevű szomszédomtól hallottam). Két európai ország kormányfője találkozik, az egyiknek az anyanyelve német, a másiké nem; fogadás a reptéren, tolmács, tévéközvetítés. És akkor egyszer csak a közvetítés

véletlen szünetében azt hallani, hallotta a szomszédom, az András, hogy a német anyanyelvű (kissé tán túlzottan is fesztelenül, hogy azt ne mondjam, bratyizón, de ezt glosszázzák meg Hamburgban) kollégájához fordulva azt kérdi: Hast Du Fussball gespielt? Mire a másik, kit állítólag, ő állítja, az Isten is miniszterelnöknek teremtett, ígyen válaszol: Nix.

Hát… végül is… nix problém.

NŐÜGY AVAGY HOL ÉL A NEMZET – Konzervatív politikus nőügye nagyobb botrányt kavar, mint szociálliberálisé. És nem azért, mert velök a sajtó gerinctelenül elnéző volna; mást kérünk számon itt és ott, mert *másfelé* nagyképűek vagy durván szólva másfelé hazudnak. Ha „Isten, haza, család” – akkor nagyot szól egy félrekúrás. Ha valaki ősi, magyar úrnak adja el magát, miközben csupáncsak magyar – ami, megengedem, nem kevés –, attól a magamfajta azonnal zokon veszi, ha tahó vagy például nyelvtani hibát ejt.

Mármost a minap a parlamentben egy magas méltóság szintén ejtett. Egy mércével mérünk, amit nem szabad Jupiternek, nem szabad az új Jupiternek sem. *Remélem, nem nyelvében él a nemzet* – szólt volna lényegében a glossza. És akkor egyszer csak rossz érzésem támadt. Mert úgy éreztem, semmi más nem működik a glosszában, mint az *én gőgöm,* az én, egyébként megalapozott grammatikai gőgöm. Mintha annak idején kijavítottam volna egy suk-sükölő focista társamat (amivel nem akarom mondani, hogy e politikus a társam volna). Ennyi. Lám, így romlik el egy glossza anélkül, hogy valami más, tiszta forma születnék (mert munkásmozgalom ide vagy oda, az azért továbbra sem volna rendben, hogy egy ilyen magas helyről elröppent lapszus szó nélkül maradjon).

BALATON – A volt pártüdülő, kacsint a (megmaradt) kapus. Tudták ezek, mi a jó. Most valami káefté, vonta még meg a vállát. – Istenem, mennyi kárt okoztak ezek, ahogy kevélyen, fennhéjázva *használták* az országot. Mindezt csupán azért jegyzem meg, hogy abból, hogy most a szocialisták nyertek, semmi jó nem következik visszamenőleg a Kádár-korszakra vonatkozóan. Semmi. Velejéig hazug, mocskos vidék, egy szarság mint olyan, amelyben, ettől eltekintve, lehetett élni, eltekintve attól, hogy ettől nem lehetett eltekinteni, noha eltekintettünk volt.

A SZEGÉNY MEGFIGYELŐ – Kinézek az ablakon, fiatal anya kisfiával sétál. Hirtelen megállnak, a fiúcska becsukja a szemét, az asszony vakargatni kezdi a hátát, szép módszeresen, *emlékszem,* ahogy az anyák. Állnak a járdán, az emberek kerülgetik őket, lassan a fiatal nő is lehunyja a szemét. Jó nekik.

A JÓ ORSZÁG – Önkényuralom, bosszú, revans, halállista, a sajtószabadság vége… Elfúló hangon szidja ezeket az újakat. Intelligens, művelt férfiú, de már néhány éve így beszél, ilyen, én így mondom, őrülten. Szolidáris a saját nívótlan szélsőségeseivel. Ezt én nem értem, de ha nem értem, nem értem, az én bajom. Nyilván ez áll az érdekében. Én csak olyan nehezen tudok abba belenyugodni, hogy a nívótlanságra *lehet* fölmentés (lásd Mozart mint labanc, akit ezért be kell – és lehet!!! – tiltani). Igaz lehet rám is, amit Révai lobbantott Nemes Nagy szemére: nívófetisiszta.

De egyáltalán nem erről akarok főként beszélni. Hanem hogy akárhogyan van is, az nem jó, hogy ez az ember fuldokol az indulattól. Akkor se, ha ő a „hibás". Hogy az ország akkor volna valamelyest jó ország, ha ez a férfi is jól érezné magát benne. A „jól" persze túlzás. De legalább ne lenne ennyire elkeseredett, ennyire fölháborodva. A nap minden pillanatában irritálja őt – mi is? Minden, ami nem „keresztény, konzervatív". Nem kap levegőt a dühtől. (Egyébként *ha* az ember az MSZP-t *lényegében* az MSZMP-nek tekinti, akkor *fölfoghatatlan* valóban, hogy az emberek őket választották, azaz fölfoghatatlan az ország. Akkor csak formálisan lehet akceptálni a választások eredményét, mert valójában azt nem *lehetséges* elhinni. – Az MDF mint politikai képződmény ezt láthatóan nem így gondolta, hisz ha így gondolta volna, akkor morális és hazafias kötelességérzetből megakadályozta volna a kormányváltást.)

MÉDIABÉKE – Nincs okom Mándynál finomabbnak lennem. Ő valami olyasmit mondott, hogy nincsen itt baj senkivel, nincs is mit jószerével mondani, csak épp van, akitől hányingert kap az ember. Kifordul a gálája.

CETERUM CENSEO – A 168 óra maga tette közzé azt a hiteles Jeszenszky Géza-levelet, amely bizonyítja, hogy az újság korábbi levélközlése (amely azt volt hivatva bizonyítani, hogy J. mintha

nemtelenül támogatott volna egy vélhetően kóklert) érvénytelen, magyarán, hogy J.-t a 168 óra megrágalmazta, állítja ilyképp a 168 óra. Az ügy egyébként láthatóan szövevényes, ez idő szerint egyetlenegy dolog bizonyos, hogy azt a levelet nem J. írta. Másodszor kénytelen a szerkesztő visszatérni erre a cikkükre, némiképp magyarázkodva. De egyszer sem látta szükségét bocsánatot kérni Jeszenszky Gézától. Miért? (Utólagos megjegyzés: a bocsánatkérés megtörtént.)

ÖRKÉNY ISTVÁN LEVELESLÁDÁJÁBÓL – Mint tudjuk, *Baranyai György* és *Pécsi Gabriella* megjelentette Nádas Péter bibliográfiáját (Jelenkor Kiadó, még kapható, ez a reklám helye). Kezek, mik úgy gondolták, miért, nálam van (jó) helyén, az Országos Széchényi Könyvtár következő két levelét továbbították hozzám:

Címzett: Bakonyi György és Pécsi Gabriella; szöveg: Köszönettel megkaptuk Nádas György-bibliográfia 1961–1994 c. munkáját, melyet Gyarapítási osztályunknak átadtunk. Szívélyes üdvözlettel dr. Kovács.

Címzett: Baranyai György és Pécsi Gizella; szöveg: kedves Kollégák, köszönjük a Nádas-bibliográfia tiszteletpéldányát. Gratulálunk a szép munkához. Üdvözlettel dr. Kovács.

Mit tehetnő*n*k? Csatlakozunk. Ami engem illet, Nádai Petronella-Béla nekem is kedves szerzőm, különösen az Egy csalánregény könyve meg a izé. Ez a hogyishívják, illetőleg két hogyishívjákok meg tényleg fantasztikus munkát végeztek. Nem is maradt el a magas elismerés, kétszer.

MICUIÁDÁK (7) – A definíció: Regényt írsz? Mgen. Az irodalom? Attól tartok. Akkor ugye van benne, hogy *midőn?*

A példakép: Papa, nekem Albert Einstein a példaképem. Ma kaptam egy ötöst matematikából. De ebből nem következik, hogy nem leszek fizikus, *csak mert hiszen* Einstein csupa egyest vitt haza.

OKOSKODÁS – A jó ellenzék: mutatja, ami nincs, ami épp hiányzik. Hát ez most még nem mutatja. A jó kormány: mutatja, ami van, amit épp akarunk. Hát ez most még nem mutatja.

MOTTÓ – Akkor most, kérlek szépen, visszajöttek a komcsik vagy nem jöttek vissza? Visszának visszajöttek, de hogy komcsik-e?

OKTÓBERRŐL ELMARADT GLOSSZA – Visszatér-e a Kádár-korszak, kérdezgetjük egymást. Nem tér vissza, se Kádár, se korszak. Ez nem korszak. Nincs Horn-korszak. De valami kádáros azért visszatért.

Például 56-ot is kádárosan ítéljük meg, ellenforradalom helyett ugyan forradalom dív, de aztán ismerjük: megbékélés és lekerekítés és jajj csak ne történjék semmi és iskolai szünet, mint rendesen.

Orbán Viktor október 23-i beszéde érintette ezeket a problémákat („Ne akarjuk egybeforrasztani azt, ami nem tartozik össze”). Valóban nem volna jó összemosni október 23-át és november 4-ét. „A felelősségünk közös – írja Orbán –, de nem ugyanaz.” És igaza van. De pontatlanul folytatja. „Együtt éltek ebben az országban 1956 után a fogságot szenvedők és a foglárok, azok, akik szürke egyenruhát öltöttek és azok, akik csíkos rabruhát.”

Ez ugyanis azt a látszatot kelti, mintha „mi” volnánk október 23-a örökösei, az MSZP meg vigye november 4-ét. Ennél bonyolultabb a helyzet. Ha igaz volna a kép (egyenruha + rabruha), akkor azt kéne mondanunk, hogy a rabruhások választották meg az egyenruhásokat. De nem igaz. Vagy melyik halmazba teendők – még mindig a lényegében érdektelen részkérdésnél maradva – az olyan életutak, mint a Csurkáé vagy, mondjuk, a Fekete Sándoré?

De a komoly ellenvetés az az, hogy az egyenruha meg a rabruha, valamint a rabruhából szabott egyenruha és az egyenruhából szabott rabruha mellett volt még majdnem tízmillió úgynevezett KIVING, ha még tetszenek emlékezni à la Röltex Rózsi. (A kivingek hős utódjai – ebből a szempontból a dán történelem szerencsésebb…) Magyarán, hogy október 23-át az az egész társadalom árulta el, mi, én, te, apáink, anyáink, volt ok, vér, nem szemrehányás ez, ténykérdés. Kivétel a demokratikus ellenzék volt, amely fölmondta ezt a kimondatlan társadalmi kompromisszumot. És természetesen az ún. 56-osok, ők nem felejtettek, nem tudtak felejteni. Kívül is rekedtek a rendszeren (sok közülük ezért vált olyan időtlen figurává az elmúlt négy évben). Az ő gyors és lelkes erkölcsi és anyagi rehabilitálásukkal kellett volna kezdeni. A szabad és ennyiben mindenképp új Magyarország nagy szégyene, hogy ez nem történt meg.

Múltunk november 4-i jellegével természetesen az MSZP-nek fokozottan kéne szembenéznie, s ahogy a társadalom egészében, bennük sincs meg ez az erő. Az október 23-i szép ünnepi beszédekkel ez nincs

megoldva. A megbékélés forszírozása rosszul hangzik, mondjuk, Gál Zoltán szájából. Olyan kicsit, mint egy parancs. De ez, ismétlem, egyáltalán nem csak a szocialisták problémája, az egész ország nem tud mit kezdeni az elmúlt negyven évvel.

Egyébként nem csak 56-ról nem tudunk beszélni, otthon sem, a családban sem, hanem 66-ról sem, 76-ról sem. Nincsenek élő történeteink erről a hóbelevancról, élő hallgatások vannak, élő öncsalások.

Magunkat megértendő, érdemes volna a Kiegyezést és környékét tanulmányozni, hogyan lesz az aradi vértanúk gyilkosából Ferenc Jóska, és milyen máig ható következményei vannak ennek. Szigorúság és megértés: magunkkal szemben. – Mert azt is nevetségesnek tartom, ahogy újabban a választások miatt némelyek megvetik az országot, úgymond szégyenlik magukat, és valami erkölcsi magaslatról lenézik a történteket. Tőlem nem minden vonatkozásában idegen az arisztokratizmus, de akkor ezt tessék kiterjeszteni a történelem egészére – hiú és nevetséges dolog azt hinni, hogy mi kivételezett generáció volnánk, kivételezetten aljasok, árulók, nyikhajok, méltatlanok. Nem. Nem kivételezetten.

A BIZONYÍTÉK – Olvasom, hogy, legalábbis kezdetben, közel állottam az MDF-hez. Ezt látszik alátámasztani, hogy a múltkor avval fogad a konyhai személyzet, hogy a kis grófok föllázadtak, mondván, étteremben akarnának enni. Nocsak. Mert, kedves édesanyánk, elegünk van ezekből a kínai készételekből, mi végre valami magyarost szeretnénk enni, magyarost és kész-pasz. Ehhez nincs mit hozzátennem (nekik azért mondtam valamit).

KI KICSODA – Nemzeti oldal, olvasom a nemzeti oldal lapjában. Ó, ó. Mintha a másik oldal nem volna az. Bizony, ez egy nagyon is nemzeti kormány. Hát hiszen az ún. nemzeti oldalnak éppen evvel kéne szembenézni, hogy a nemzet *ilyen,* és nem egészen olyan, mint ő vagy ahogy ő elképzeli. Ha pedig szeretné, hogy ne ilyen legyen – és ki ne szeretné –, akkor meg kell próbálni megváltoztatni. Volna munka, hazafias, elég. Persze ez mindenkire vonatkozik. Nem a nemzeti oldal hiányzik, de valami hiányzik.

Ady az országot szidta, a nemzetet, nem (csak) Tiszát. Folyamatosan mucsaizott, a miheztartás végett. Ez egy ilyen ország. De végül is minden ország ilyen. Többé-kevésbé. Ezen a többé-kevésbén múlnak a dolgok.

Az ország sosem Ady arcát viselte, és nem Kosztolányiét és nem Pázmányét. Legjobb pillanataiban a Herczeg Ferencét. Vagy az Apor Péterét. Vagy esetleg a nagy Jókai Mórét? Jókai mint a magyarság géniusza, a Kiegyezés géniusza. Haza a Jókaiban, jó magasban.

BALASSA – Politikai elemez a rádióban épp. Ha az ún. nemzeti elkötelezettségű értelmiségiek (nem mintha mondjuk, B. nem volna az, de ne bonyolítsuk) együtt, mindahányan a B. által most negyedórában elmondott kormánykritika-mennyiség csupán egytizedét abszolválták volna a négy év egésze alatt – már akkor sokkal jobban éreznénk és éreztük volna magunkat (velük együtt természetesen).

Másfelől azért az is látszik, hogy a volt ellenzéki sajtó egésze az új helyzetben nehezen találja a formáját. Nem lett kormánypárti (ahogy az lett ama másik), de hezitálós, olykor mondja is meg nem is, illetve sajtóidegen megfontolásai vannak, afféle politikusiak. Például, hogy egy kicsi esetet említsek, Székely Ferenc tévéfőnök igazán ordenáré levélváltását Czakó Gáborral szinte csak a Beszélőben lehetett kommentálva látni. (Ott azért lehetett…) Gondoljuk el, mit „kapott” volna néhány éve egy ilyen pökhendi, nagyképű rapidra (és joggal!) valaki akkori…

PRÓBÁLKOZÁS – Finoman szólva nem szeretnék a nemzet lelkiismerete lenni. Egyébként is szél ellen nem lehet. Vagyis lehetni lehet.

Akkor tehát még egyszer: amiképp az elmúlt négy év alatt (sőt, olykor ma is) mondani kellett, hogy az nem úgy volt az, kérem, hogy véres kezű kommunisták rabigája alatt sínylődtünk, azonképpen, nyilván ugyanekkora hatásfokkal, ismétlem (egyszer már nem vált be): a legsilányabb demokrácia is jobb bármilyen (puha, laza, soft, fáradt) diktatúránál. Egyenesen beszélve: Antall jobb volt, mint Kádár, és ez nem elemzés, megfontolás eredménye, ezt kapásból lehet tudni, egyszerűen abból, hogy előbbi leváltható, utóbbi pedig nem volt az.

Horn is leváltható. Ez a fantasztikus a politikusokban. Ez nem kis dolog, becsüljük is meg ezt bennük, a leválthatóságukat.

AZ ÖNCSILI-CSALA CSODÁI – Példa e kettősen hamis működésre: A Népszava mintegy bizonyítékként közöl egy olvasói fényképet, amely elsőáldozókat ábrázol tán a 70-es évekből, lám, mennyi igaztalan vádaskodás éri azon időket, pedig a vallás gyakorlásának semmi nem állt

az útjába, amint ezt a kép is mutatja. Ezt megglosszázza az Új Ember, írván: „Elég szerény ellenbizonyíték. Igaz, a börtönökben nem készítettek fényképeket.”

Az a fotó az több, mint szerény ellenbizonyíték, az valóban vacak demagógia. De az Új Ember is sántít, a Kádár-rendszer nagyobbik felében már szó sem volt börtönökről. (Véletlenül kicsit pontosabb lett a fogalmazás, mint eredendően gondoltam: mert ha voltak börtönök, börtönzések, ha nem, szó az sosem lehetett róluk.) Nem a börtön az ellenbizonyíték. Mondok jobbat: annak idején elhatároztam (tehát el kellett határoznom, nem volt magától értődő), hogy ismerős papnak az utcán is, a társadalom szeme láttára is hangos laudeturral fogok köszönni. Így is történt. És kicsit büszke voltam magamra. Hát ez a *kajla büszkeség* a bizonyíték arra, hogy nem volt vallásszabadság (legföljebb vallásengedés).

A kis gyávaságok kora, a kicsi nagy vereségeké. Szinte csak öregasszonyok, öregemberek vetettek keresztet templom előtt. Nem börtön, csak ferdén nézés, talán. A következmények kiszámíthatatlanok, többnyire semmi. De ki tudja. *Tényleg* senki. Ha egy pap jól végezte a dolgát, akkor azonnal áthelyezték, el a világ végére (persze a világ végén is kell a jó pap). Szóval se börtön, se vallásszabadság. Se-korszak (jobb a nem-nél).

MARCELL (17) – A kommunistákban a számháború volt jó meg a Túró Rudi.

KÖRMAGYAR – Hogyan van az, hogy eddig boldog-boldogtalan mintegy a piaristáknál végzett, jó is az, zsebében Jelenits-citát, most meg egyszer csak mennyi kivagyi pártfőiskolás! Amiképpen 45 után a partizánok, azonképp május után a reformkommunisták. Tessék legalább egyvalakit mutatni, aki ne *refkom* lett volna! Egy sincs! Mind az! (Még a Grószban is jobbító indulat munkált. Hát ha mindezt tudtuk volna…, nem lett volna semmi.)

Arról nem is beszélve, hogy a refkom se fenékig tejföl. A refkomok a Kádár-korszak hercegei voltak, okosabbak és/vagy cinikusabbak a mezei elvtársaknál, de hát azért ez nem a világ teteje. Most szívesen állítják be magukat úgy, mint akik világéletükben többpártrendszert és így tovább. Ugyan, ugyan. Akkor itt meg megismételném a Kádár-rendszer definícióját („ahol ők voltak a csókkirály”): velejéig hazug, mocskos vidék, egy

szarság mint olyan, amelyben, ettől eltekintve, lehetett élni, eltekintve attól, hogy ettől nem lehet eltekinteni, noha eltekintettünk volt.

KIS MAGYAR NÉPRAJZ (ÚJ GYŰJTÉS) – Nyilván elszólásból származik a mondat, de mintha kifejezné ezt a szocialisztikus, demokratisztikus tikusságot, amelyben kezdünk élni. A mondat: *Megyek az Oktogon hetedike térre.*

MUNKA – Én nem kedveltem az előző kormány történelemóráit, homályos történelmi távlatosságát. Cserébe most (a Fidesz megfogalmazása szerint) a történelem 90-ben kezdődik és az önkormányzati választásoknál ér véget. Tényleg így van valahogy. De ez nem valami gonosz MSZP-összeesküvés eredménye, ahogy olykor ellenzéki oldalról sejtetik, hanem inkább tehetetlenség, tehetetlenség és szokás (és persze jól felfogott érdek, hisz a ’90-et megelőző időkre vonatkozó amnézia csábkísértése az MSZP-re az országátlagnál erősebben hat). A kis lépések szokása. Így is leírható a Kádár-rendszer: kicsiket lépni, hogy ne változzék semmi, lehetőleg jót lépni, úgy, hogy az ne zavarja a rendszert, és úgy, hogy közben ne is kelljen gondolni a rendszerre. Ez az elgondolás, reflex, most, ez derült ki, kevés, mert nincs rendszer. Hogy frivolan mondjam: a szabadság nemcsak az MDF-nek, az MSZP-nek is új.

Miközben ez a tehetetlenség őszinte is, amennyiben valóságos. A kormánynak nincs víziója az országról. (Jellemző tévedésem egyébként, hogy úgy beszélek a kormányról, mintha az csak szocialista volna. Pedig nem az.) De hát semmilyen politikai csoportnak sincs víziója, illetve ahol meg van, az rémületes paródia. (Az elmúlt négy év is, fájdalom, legfőképp parodisztikus volt.) A zsebek üresek, a nyugat-európai zsebek is üresek, az értelmiségieké is, a híres, nagy nemzeti zsebek is üresek (név nem fontos), az én zsebem is üres (név nem fontos).

De talán ez a sokat fölhánytorgatott jövőkép nem olyasvalami, amit egy nem okvetlenül jobb sorsra méltó bűvész mozdulatával húzunk ki a zsebünkből. Nem ez, ami hiányzik. Hanem egyrészt annak megértése, hogy ez a helyzet problematikus, igenis kéne tudni valamit gondolnia múltunkról és a jövőről, másrészt hiányzik az ezen való gondolkodás, a szellemi munka. Megint: munka. Helyette ignorálások és metaforák.

Ha nincs is kész képünk, képzelgésünk legyen. Ehhez kell közös nyelv, a különbözőséghez, a különbözhetőséghez, a vitához. Az ország

közös mű. Ismétlem magam (és másokat).

MI KIÉ – Az elmúlt négy évben olykor azt lehetett gondolni, ez Horthy Miklós országa. Aki így gondolta (például néha én), tévedett. Most meg hogy a Kádár Jánosé. Ez sem igaz, noha egyik sem véletlenül jutott az eszünkbe. A birtokviszonyok bonyolultabbak, már-már reményteltek, de legalábbis szépen szövevényesek. Még a végén az is kiderülhet: az ország a miénk. Akkor lesz aztán nagy mulatschag. Tánc lesz az életünk meg nullakulcsos áfa.

MÁSNAPOS GLOSSZA – Figyelgetve a szilveszteri tévét meg rádiót, föltűnt a gyakori elvtársozás, sűrűn jött szóba a Kádár-rendszer, a szocializmus diadalomfa, csak úgy röpültek az idézőjelek, mozgalmi dalok, fütyürészések a sötét erdőben, de minden valahogy bratyizva és szemtelenkedve, evvel a kettős eltolással, a haverkodással és kellemetlenkedéssel próbálták, próbáltuk, próbálódott helyettesítődni a felnőtt őszinteség vagy pillantás, mintha kényszeresen lett volna az est témája e csenevész közelmúlt, a múltunk, mintha valakik előtt bizonyítani akartak volna azok a mondatok, kevesebb volt ez, mint gazsulálás, de mintha épp ezt akarta volna elűzni a föl-fölbukkanó érdesség vagy kritika, valamit elűzni, túllenni rajta, szilveszterrel letudni, tulajdonképpen nívósan, némi öniróniával és önkritikával, de (azért) egyenes gerinccel, mondhatni méltósággal, de túllenni, mindenesetre mesterkéltséget véltem kihallani a mondatokból, és aztán alul, legalul, elfedve evvel a sok mindennel, kimondatlanul, kifejtetlenül, nem irracionálisan, de differenciálatlanul és lényegében váratlanul: félelmet, azt hallottam, arra bukkantam, nem rettegésre, csak ijedtségre, akárha egy kis állatra, amely púpos háttal nyüszögve görbül a sarokban, nyirkos elázott bundája örökkön bűzlik.

EGY SZABADSÁGHARCOS LEVELEZÉSÉBŐL

Országos … Könyvtár
Olvasó- és Tájékoztató Szolgálat

Tisztelt Uram!

1980. február 29-én kelt panaszkönyvi bejegyzését köszönettel vettük. Megjegyzését indokoltnak tartjuk, tekintettel arra, hogy a többi hasonló tematikájú megyei folyóiratok szabadpolcunkon megtalálhatók. A hiányt rövidesen pótolni fogjuk.

Tisztelettel:

Tisztelt Uram!

1981. május 5-én kelt panaszkönyvi bejegyzésével kapcsolatban az alábbiakat hozzuk szíves tudomására.

Az ÚJ FORRÁS, VIGILIA c. folyóiratokat – javaslatának megfelelően – ki fogjuk tenni szabadpolcunkra. Ugyanez nem áll módunkban a HÍD és az ÚJ SYMPOSION esetében. Ezek külföldről, kevés példányszámban érkező folyóiratok, s mivel könyvtárunk – feladatából következően – gyűjtésük és megőrzésük teljességére törekszik, nem lenne szerencsés szabadpolcos forgalmazásuk. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a nevezett példányok raktári példányai az Ön kategóriájának megfelelő olvasójegy tulajdonosának nem állnak rendelkezésére.

„Szokásos évi bejegyzésével" kapcsolatban szabadjon megjegyeznünk, hogy Olvasószolgálatunk (amennyiben intézményünk nehéz állapota megengedi) panaszkönyvi bejegyzés nélkül is készséggel teljesíti olvasóink kéréseit, javaslatait. Amennyiben Ön hasonló jellegű problémáival az Olvasószolgálat vezetőjéhez vagy hírlaprészlege csoportvezetőjéhez személyesen fordul, kívánságai éppúgy méltánylásra találnak, mint panaszkönyvi bejegyzés formájában.

Tisztelettel:

KIEGÉSZÍTÉS AZ *EGY NŐHÖZ* – Egy derék, martos embertől kaptam a következő gyöngyszemet:

„…Arra is meg kell tanítani a fiút, hogy a nemi dolgokról való társalgás semmi körülmények között nem engedhető meg még a házasságon belül sem. Ez növeli annak a valószínűségét, hogy amikor megházasodik, megutáltatja a feleségével a nemiséget, s így megóvja a házasságtörés eshetőségétől. A nemi aktus a házasságon kívül bűn, a házasságon belül nem bűn, mert szükséges az emberi faj fenntartásához, de kellemetlen kötelesség, amely az eredendő bűn büntetéseként hárul az

emberre, s ugyanolyan lelkiállapotban kell végrehajtani azt, mint amilyenben sebészeti operációnak veti alá magát az ember. Sajnos, ha csak nagy fáradsággal elő nem idézik az ellenkezőjét, a nemi aktus gyönyörérzettel társul, de ezt kellő erkölcsi neveléssel megakadályozhatjuk, legalábbis a női nemnél. …”

MIT CSINÁL GARTNER ÉVA HANGJA? – Recseg-ropog. Hogyan recseg-ropog? Úgy, hogy bántja a rádióhallgató fülét. Na de és milyen a hangszíne? Kellemetlen. Jelentősen kellemetlen? Hát szinte eltereli a figyelmet. Ilyesmiket tudunk meg a jó nevű napilap mísz (míszek) kultúrrovatából. Igazuk van. Bizony a Gartner hangja elég zselé, nem egy lángjózsef. Viszont az övé. Az ember nem egy recsegő-ropogót hall, hanem a Gartner Éva hangját, így aztán tudja, mi vár rá, valami irodalmi, és örül. Vagy nem örül, de akkor se a hangszín miatt.
Kelletlenkedni csak pontosan, szépen…

EGY TISZTA HANG – Érdekes könyvet kaptam, egy afrikánsz irodalmi antológiát, Egy miatyánk Dél-Afrikáért címmel, Bernáth István és Molnárfa László válogatásában és fordításában. A könyvbe kis cédula volt becsúsztatva: *A kiadványban található esetleges nyomtatási és szerkesztési hibákért a Dél-afrikai Nagykövetség felelősséget nem vállal.*
Helyes. Mindent nem lehet.

SZÉP – Hallottam (érdekes módon egy ún. emdéefestől): Az elmúlt négy év szellemi-politikai törekvéseinek rövid összefoglalása: A HORTHY-RENDSZER SEGGELYUKÁN FELNYÚLVA MEGFOGNI A MAGYAR NEMZET SZÍVÉT.
Szép az, ami – immár – érdek nélkül tetszik.

AJÁNDÉKGLOSSZA FALUDY GYÖRGYNEK – Egerben sétáltamban találtam egy hirdetőoszlopon:
Június 15-től hetente 4-szer buli!
Discohaus and Night Bar
RECSK KÖZPONTJÁBAN
Ennyi.

AZ EGYETLEN KIVÉTEL – Egy Ottó nevű költő hallotta nekem a rádióban: „Mindig repes az ember szíve, ha azt hallja, hogy valaki jól érzi

magát a Kárpát-medencében. Az egyetlen kivétel a kaliforniai pajzstetű."

RABOK LEGYÜNK VAGY SZABADOK? – Utóbbi időben több politikus is elmélkedett arról, hogy egy (azaz egy) *hajóban* evezünk, és így tovább, nyitottan, toleránsan, vélhetően liberálisan. Angyalkáim! Nó hajó: csolnak. Aki hajóban evez, annak gályarab a neve.

A szamár

Megengedhetetlen diszkrimináció volna, ha a szexuális tevékenység nem hagyományos formái között nem adnánk teret annak az igen ősi gyakorlatnak, amely esetleg a juhász és szamara közötti viszony egyik fontos rétege. Az állati jogok szószólói, akik harcostársaink a politikai helyességért vívott küzdelemben, nem ellenezhetik az efféle kapcsolatot, ha az a felnőtt állat beleegyezésével, esetleg kifejezeti kívánságára jön létre.

Kálmán C. György politikailag helyes elemzése Petőfi Sándor: *Megy a juhász a szamáron c.* munkájáról

in: Café Bábel 94/1-2

(Bán Magda Lábjegyzet c. rádióműsorához, nak, ba, tól) A lábjegyzet nem azonos a széljegyzettel, a kommentárral, a glosszával, az nem csak afféle szerény vélemény, apró megjegyzés, hozzászólás – a lábjegyzetnek más a státusza. Őhozzá tudniillik szükség van az ún. főszövegre. Főszöveg nélkül nincsen lábjegyzet. Ha lapalji jegyzetnek nevezzük, akkor meg a lap kell. Csak ha van lap, és teleírva van az, akkor lehetséges a lábjegyzet. Amely tehát létezésével, titokban munkára hív, nagy, komoly munkára, a legkevésbé sem mondja, hogy aprózd el magad, ellenkezőleg, azt állítja, hogy ha aprózódni vágyna kedved vagy a világ vágyna téged felaprózni, azt is csak akkor teheted és engedheted meg, ha előtte összeszedted magad, teleírtad a lapot, és ott az alján maradt még hely: pontosítani, megjelölni, utalni, gonoszkodni, köszönni, XY szíves szóbeli közlése nyomán.

Mondható azonban az is, hogy főszöveg mint olyan már nem létezik, nincs, legföljebb formálisan, vakszöveg, vagy van ugyan, de nem ismert, egy ismeretlen főszöveg lábjegyzeteit írjuk. Valóban, mi is történik a lapalji jegyzettel, ha a lapot szomorú, könnyű mozdulattal Moebius-szalaggá csavarjuk? Pá, kis Euklideszem… Ha nincs fönt, lapalj sincs, s ha nincs lapalj (Istenem, mennyi önuralom kell, lám hiába, hogy az irodalmi slapajokat itt ne hozzam szóba), ha nincs lapalj, nincs odavaló jegyzet sem, ha nincs fönt, nincs fő sem, s ha nincs fő, főszöveg sincs, ahová számokat vagy csillagokat aggathatnánk.

Nincs hová aggatni a csillagokat.*

*

Ha itt és most önkényesen a Budapesti Negyed legutolsó számát tekintenénk főszövegnek, akkor megakadna a szemünk Kenedi János nevén, és lábjegyzetként eszünkbe jutna minapi levélváltása magával Szerdahelyi Istvánnal, aki egy interjúban azt állította, hogy az ún. demokratikus ellenzék is eszegetett hajdanán Aczéllal, mire Kenedi kérte, mondaná meg, ki, mikor, egyébként Szerdahelyi volna egy lop-csal-hazudik. Szerdahelyi válaszolt, és még további elemzéseket ígért az ügyben, de olyan konkrétan nem nevezett meg senkit. Mire Kenedi úgy foglalta össze a helyzetet, hogy ő csupán annyit állított, hogy ha Szerdahelyi nem nevezi meg, akkor Szerdahelyi lop-csal-hazud, és Szerdahelyi nem nevezte meg. Aláírás Kenedi János. És akkor tovább lábjegyzetelhetnénk – micsoda lábak! –, hogy olvastuk, mondott Sz. I. komoly állami kitüntetést kapott a Magyar Kultúra Napján, melyet, rémlik, a miniszterelnök úr előterjesztésére a köztársasági elnök úr adott át. Hát gratuláljunk szép sorban mindenkinek, mindenekelőtt Szerdahelyi Istvánnak, íme, nemhiába munkálkodott (pontosan, szépen, ahogy lábjegyzet megy az égen) ott végig a nyolcvanas években. A kultuszminisztériumnak ne gratuláljunk, mostanában úgyis mindenki gratulál szegényeknek. És utoljára, de nem utolsósorban gratuláljunk saját magunknak – ó, nem a személyemre gondolok, hanem az országomra meg a juhászra –, hogy ilyen szépen összehoztuk ezt az egészet. Elkeseredésében mi telhetett tőle? Nagyot ütött botjával a szamár fejére. Politikailag helyesen.

Rómaifürdői tuti, mobil glossza

Mégiscsak az a legbiztosabb, ha hülyének nézik az embert, csurog a nyál az arcunkon, s ha ilyenkor tükörbe nézünk, visszaverődik ránk a fényes ezüstös ragyogás, és így okkal gondolhatjuk, mi vagyunk az élet hercege. Ami mégiscsak egy minőség.

Van itt Rómain egy halott gyártelep, elhalt a szocializmussal, nyilvánvaló volt, hogy előbb-utóbb kell valamit kezdeni vele. Most itt az lett kezdve vele, hogy legyen a helyén egy bevásárlócentrum vagy mi. Ez ügyben mindenféle érdekek jelennek meg, ez az írás nem azt célozza, hogy megmutassa, hol az igazság, csak mutatna valamit, ami, legalábbis aritmetikailag, igen érdekes.

Többféle érdek ütközik itt, más áll a közvetlen közelben lakók érdekében, ezek féltik a nyugalmukat, félnek a majd itt parkoló autóktól, az éjszakai rakodástól, nagyon emelkedetten a környezetvédelemre is gondolnak, a városra mint olyanra, féltik Rómaifürdő rómaifürdőségét, amit már az ún. Pók utcai lakótelep amúgy is kikezdett, más se kéne már, csak ez a támadás a másik oldalról, és ismét szegényebb volna a főváros valamivel, ami évtizedeken át lassan, organikusan nőtt, mint, mondjuk, egy fa; azt ha kivágják, utána már hiába mondják, ha mondják, az „illetékesek”, hogy pardon.

Ilyen szépen és logikusan gondolkodtak az itt lakók (mondanom se kell, e sorok írója is). Persze ők sem jobbak a Deákné vásznánál, a fülük botját sem mozdították volna, ha mindez, teszem azt, Újpesten történik vagy a Bakonyban. De hát most róluk volt szó, így a jól felfogott érdekük a felelősség álorcájába öltözött.

Nyilván az ellenérdekek is szebbnél szebb ruhákba öltöztek, de ezeket én nem tudom olyan jól megfogalmazni. Azt sem részletezném, hogy vannak-e itt sunyizások vagy nincsenek, amivel nem azt akarom mondani, naná, hogy vannak sunyizások, inkább csak azt, hogy az emberek mindenféléket beszélnek, no de az emberek mindig mindenféléket beszélnek.

Akkor lassan térjünk rá a kis érdekesre: a gyár közelében lakók elhatározták, hogy aláírásokat gyűjtenek a tervezett beruházás ellen, persze itt is különb-különb felfogások vannak, van, aki az egészet elküldené a bánatba, és csermellyel meg őzikékkel ültetné be a terepet, van, aki beérné

értelmes, úgynevezett értelmes biztosítékokkal, mindenesetre született egy tiltakozó irat, amelyet alá is írtak a környékről 1120-an.

Közben elkezdett életre kelni az ügy, gyűlések az utcasarkon, az iskolában, az önkormányzóságon – ahogy a társadalom mozogni kezd, s keresi akaratának érvényesítési lehetőségeit. Született egy ellenlista is, azok részéről, akik éppen ellenkezőleg, kívánatosnak tartják a leendő ízét itten. (Figyeljünk föl a fogalmazás elfogultságára!) És azt nem 1120-an, de 2000-en írták alá, legalábbis így mondták azokon a gyűléseken, melyeken már a sajtó is megjelent, bemozdult, meg a tévé is, valahogy úgy kommentálva a listákra hivatkozván, hogy van egy kisebbség, amely ugyan nem, ámazonban a többség satöbbi. Köztünk szólva ez talán nem is helytelen interpretáció, ki tudja (akiket érinti, azok nem vagy nem így, akiket nem, azoknak mindegy, tehát igen).

Egy gyanakvó lélek azonban bement a tanácsba, megnézné ő azt a 2000-es listát. Nem szép dolog a gyanakvás, hiszen nagyon is komoly emberek lobogtatták ama listát. Mármost az önkormányzat 65 ívet tudott betekintésre megmutatni, ezek összesen 1422 nevet tartalmaztak. Be jó, hogy mathézist tanultunk az egyetemen, ím most biztonsággal elmondhatjuk, hogy ez bizony nem 2000. Elvileg az 1422 lehetne több is a 2000-nél, a helyzet azonban az, tényleg nem rosszindulatból mondom, hogy kevesebb. Ám a matematika nem részrehajló, mert ez még mindig több, mint az ellentábor 1120-a.

Gyanakvó polgártársunk azonban tovább kutakodott. Minthogy Rómaifürdő része a III. kerületnek, megszámolta, hány III. kerületi aláíró van, és 234-et talált. Ez, kérem, nem kevés, mindazonáltal kevesebb, mint 1120, nem mondanám, hogy sokkal, mert mi az, hogy sok, nem mondanám, hogy arcátlanul sokkal, mert mi az, hogy arc. Ebből a 234-ből rómaifürdői, tehát olyan, akit közvetlenül is érint az ügy, az 18 fő. 894 más budapesti kerületből verbuválódott, 290 vidéki rokonszenvező jött össze, 2 külföldi, 2-nek nem volt címe.

Tévedés ne essék, nincs evvel a 18-cal semmi baj, ez egy pozitív, egész, legitim magyar szám, Istenem, egy kicsit kisebb, mint az 1120, de hát mért kéne a kicsit bántani… mindig a kicsiket. A kicsi szép (small is beautiful), például.

Hát akkor ehhez én most itten mit fűzzek hozzá? Ezüstösen nyálas ragyogás fonja koszorúba demokratikus tempózásainkat. Városvédő Pallasz Athéné? Ugyan. Egy repedt sarkú cemende.

Egyik nap, másik nap

Az ebeé nekem úgy hangzik, mint a cacib, *ábáé,* valami kutyás ügy. És valóban, ide is jöttek a nagykutyák. Akarok én most fanyalogni? Nem akarok. Igaz, egy kicsit túl volt lihegve a dolog, nem látom be, hogy henyeségre hajló maradékaim erre való hajlamát mért kell két nap iskolakerüléssel izmosítani, bezzeg, amikor Hruscsov itt járt – feleltetés, röpdolgozat, *bármi:* kijutott a mi generációnknak… Az is igaz, hogy egy kicsit siralmas is volt az egész; ahogy itt gördültek a golyóbiztos limuzinok, úgy gördültek alá a szomszéd országban a kevésbé golyóbiztos emberek; a civilizáció folyamatos botrányosságától mért pont ez a tanácskozás legyen ment.

Az is igaz, hogy amikor idejön Európa, mit Európa!, az egész Világ, minket megkérnek, hogy függesszük föl magunkat, csináljunk úgy, mintha nem volnánk, nyilván van egy limit, hogy mennyi européer lehet egyszerre egy helyen, ha tehát most idejönnek, akkor nekünk, föltételezve, hogy köztünk is akad efféle, meg kell szűnnünk.

Nem ezt akarom szóvá tenni.

Mondták, ne autózzunk, hanem metrózzunk, s hogy majd az *ábáé* financérozza ezt nekünk, ad tízmillió vagy milliárd forintot vagy dollárt vagy valamit. De hát azután nem adott. Akkor most mi lesz? Kérem szépen, erre azt mondották, hogy ugyan nem áll módunkban ingyenessé tenni a metrózást, de majd nem lesznek ellenőrök.

Tessék?! Hogy micsoda? Mi az, hogy nem lesznek ellenőrök? Az ember nem azért vesz jegyet, mert ott vannak az ellenőrök, hanem mert ott van a metró, és az ember használja azt. Milyen jogon kacsingatnak rám, hogy értsem a dörgést? És tessék mondani, most akkor kit csaptunk be? Ki vert át kit? És ha elment ez a Clinton (márpedig elment), akkor mért kéne megint jegyet venni? Vagy bármiért pénzt adni?

Nem voltam benne bizonyos, hogy mindenki azonnal ilyen kristálytisztán átlátja az összefüggéseket, és nem szerettem volna, ha a nemzet maradék méltósága néhány nem érvényesített metrójegy formájában jutna ebek harmincadjára. Ezért vettem száz darab egyszeri utazásra, átszállás nélkül, a vonal teljes hosszában autóbuszon, villamoson, trolibuszon, fogaskerekűn, metrón, valamint Bp. közigazgatási határáig a HÉV járművein érvényes vonaljegyet, melynek ára egyébként 9,09% áfát

is tartalmazott, illetőleg azóta is tartalmaz, és osztogatni kezdtem a rászorultaknak.

Egy ideig flottul is ment a dolog, embertársaim olyan helyesen mosolyogtak rám, és tenyerüket elhúzogatták ide-oda a homlokuk előtt, de aztán egyszer valaki visszaszólt, hogy ugye, ó mester, anyagot tetszik meríteni a valóságból, nemde?

– Anyád, azt, anyagot! – üvöltöttem föl, és belegyömöszöltem a pofájába a már egyre nehezebben hamisítható jegyeket –, nesze, nesze, te aljas, rohadt, szemét európai!

Hát így; így telnek napjaink a Kárpát-medence egy valódi részhalmaza ölén. Egyik nap jobb, mint a másik, többnyire.

Mi lesz? Mi legyen?

Már megbocsát a munkásmozgalom, különös tekintettel a szervezett vasmunkásokra, de én soha egy szavukat nem hittem el a kommunistáknak. Malacom volt, épp olyan korban éltem én, amikor épp kizárólag hazudtak ők. Van ilyen mázli. Orrba-szájba, sohasem hibáztak, sohasem ernyedtek, éjjel-nappal, hóban, esőben, átmeneti kabátban, vietnami papucsban. (Mellesleg az idő múlásával már szólni sem kellett a hazugsághoz, az mégis jelen volt, vagyis lassacskán minden hazugsággá vált. Viszont a kommunisták nem minden. Ez a problémás a diktatúrában. Lásd még: Egy mondat a zsarnokságról.) Meg kell azt is mondanom (őszintén), hogy ez az éberség nem kiváló szellemi képességeimnek és érzékeny erkölcsiségemnek tulajdonítható, hanem deklasszált mamácskám tényeken nyugvó, elvakult kommunistaellenességének. Nem volt a proletárdiktatúra écájának a rabja. Egy szavukat se hidd, fiacskám – és lőn, mert én akkor még mindent elhittem a mamámnak.

Nem gondoltam tehát egy percig se, hogy mi az olvasó nép országa volnánk. Pontosítok: de, bizony hogy azt gondoltam. Ugyan egy szavukat se, ám ez mégis igaznak tetszett; mint mikor valaki összekeveri a jobbot a ballal, de eleve fordítva mondták neki az irányt. Lásd még a hazug, viszontag udvarias bolgárból eredező helyes helyzetértékelést. Nyilván abból indulhattam ki, hogy az ország az, amit, akiket ismerek. Ez igen otthonos fölfogása az országnak (irigylésre méltó, mondanám, ha nem tudnám, hogy rólam van szó), persze végtére ez sem segít, vélhetően túl sok mindent ismerünk meg, előbb-utóbb minden föl, föl a saját nívójára züllik.

Amit ismertem, ott viszont tényleg majdnem minden a könyvvel függött össze. Édesanyám, ha nem robotolt, mindig robotolt, azonnal könyvet vett a kezébe, én, ha nem fociztam, mindig fociztam, rögvest könyvbe bújtam, a könyvhöz mindenkinek volt köze, mímelt vagy valódi, de köz, az iskolába is könyvjutalmakat osztottak, a bejárónő is a könyveket utálta leginkább.

Másutt már megemlítettem ezt (égi mását), de nem tudok betelni avval a szenvedélyességgel, amely ezt az asszonyt a könyvekhez fűzte, és nemcsak, ami ésszerű volna, a tárgyhoz magához, hogy az egyik issza, a másik fogja, a harmadik meg prüszköli a port, hanem, meglehet, ezen gyakorlatiasságokra alapozva, személyes viszonyba került, mit került!,

kergette magát a könyvekkel meg a szerzőkkel, néven szólongatta őket, valamiért kipécézte szegény Celine-t (a népi antifasizmus?), és vajon milyen Kosztolányi-képe lehetett ama legendás három kötetes Révai-kiadás nyomán? Pedig érdekes volna a Teri néni irodalomtörténete, amely nem volna mégsem teljesen független magától az irodalomtól. Ha hihetetlenül hallatszik is, van ilyen.

„Az olvasó nép országa” hazugság azért létezhetett, mert a könyv valóságos magától értődőségére utalt. Tehát hogy ugyan a gyakorlatban nem egészen úgy van minden, ahogy a brigádnaplók leírják, de részint jó volna, ha úgy volna, részint evvel már *majdnem* úgy is van, s noha a majdnem nagy úr, tán a legnagyobb, de értjük, miről beszélünk, csupán a *lehet*et keverjük a *leendő*vel, és mondjuk a *van*nal. A hazugságot érti az ember, egyébként nem volna hazugság, az értés a hazugság leglényegéhez tartozik, bizony: sine qua non-ja.

A könyv kapcsán a kultúra szerkezetének épp most zajló változása kell eszünkbe jusson, lehetne erről krúdys önsajnálkozással szólni, hol vannak a nagy kényelmes karosszékek meg az olvasólámpák, meg hol vannak a rendes téli esték, lehetne egy olvasópatkány (tükörfordítás, Leseratte) indulatosságával, vége a könyvnek, vége a világnak, vagy egy fiatal szellem kötelező kíváncsiságával, vajon mi is lesz mindebből. Hosszú távú, nagy kérdések ezek, mi lesz a könyvvel, milyen lesz az, ami a könyv helyén lesz.

De volna itt egy rövid távú, ehhez képest kicsike kérdés. Mi lesz a magyar könyvkiadással? Az „olyan még sose volt, hogy valahogy ne lett volna” optimizmust és felelőtlenséget mint kádárista maradványt elvethetjük. Igaza van Bart Istvánnak, amikor azt mondja, hogy könyvkiadás nélkül nincsen könyv. A könyvkiadásnak pedig föltételei vannak. Egy-egy könyvet persze mindig elő lehet állítani, egyéni megszállottságból, véletlenszerűen, mecénási nagyvonalúság segedelmével, de az nem könyvkiadás, az nem könyv, mert hiányzik mögüle a lélegzet, a közösség, az olvasó közvetett akarata, az a megnevezhetetlen természetesség, amely nélkül nem könyv a könyv, csupán ajándék, dísz vagy jutalomjáték.

Minden kollektív szegénységünk mellett ez elhatározás kérdése. Fontos az áfa meg a tébé, nyilván nem gonosz és nemtelen pénzügyminisztériumi tisztviselők kultúraellenes merénylete. Ámazonban. Ezen új áfa- meg tébétervezetek mégiscsak a magyar könyvkiadás végéhez

vezetnek. Azután is jelennének meg könyvek, de az, ahogy említettük, más dolog. A világ nem kiszámítható, de ami kiszámítható, az kiszámítandó. És ha tudjuk a számítás eredményét, ne lepődjünk meg, ha az bekövetkezend.

A hazudás nem jó. Az igazmondás, ha hülyeség, szintén nem jó.

Mondat és hebegés

Látván, hogy a felnőttek nem tudnak 1956-ról beszélni, mert, úgy tűnik, mostani akaratokat akarnak az akkori időkkel megerősíteni, jó ötletnek látszik, hogy engedjük a forradalomhoz a kisdedeket, meséljenek az akkor öt-hat-tízévesek.

Mi akkoriban, félúton vissza a kitelepítésből Csobánkán laktunk. Három darab dologra emlékszem, de mindegyik november 4-e utáni, apám elvitele (biztos, ami biztos), azután egy házkutatás (ahol az öcsém előadta a rejtett fegyvereket, jelesül a dugós puskáját) és végül az a kalamajka, amely abból adódott, hogy a forradalom két hete alatt 1-es lett az 5-ös és 5-ös az 1-es, és később nehézkesen lehetett megállapítani, hogy egy jegy melyik időszakból való, ötös ötös-e avagy egyes ötös satöbbi. A tuti hármasok voltak biztonságban. Tiszta Kádár-korszak – kicsiben. Vagy emelkedettebben, szemernyi magyaros önsajnálattal: az ember teszi a dolgát, a közösség pedig – vagy az állam? – hol jelest ad, hol szekundát.

De ha tízennyi élményem volna is, épp a legfontosabbról nem bírnék beszámolni, arról a csodaszerű, felnőtt egységről, ami akkor megvalósult, és amelynek egyszerű jelképe tán az utcai pénzes dobozok lehettek meg az érintetlenül hagyott, nyitott kirakatok: közösségiség és méltóság. (Hosszú távon talán nyomasztó is volna egy ilyen remekbe szabott nép tagjának lenni. De szerencsére…) Izgatott felnőtteket sem őriz az emlékezetem; rémlik, mintha rádióhallgatásokat, hallgatag apa zöld varázsszemmel. Azt hiszem, mi nagyon egyedül lehettünk azon történelmi pillanatban ott, abban a kicsi faluban, magunkban, reménykedve.

Aki átélte 56-ot, annak kézzelfogható élménye van a nemzet, a haza fogalmáról, aki együtt szédült annak a néhány napnak a mámorával, az tudja, hogy ezek létező dolgok, nemcsak kieszelések. Az egységről szólt az a rövid idő, a *mi*ről, hogy van egy *mi*, van magyar nemzet. Némi (ál)cinikus felhanggal azt lehetne mondani, szerencse, hogy csak egy villanásnyi volt, így nem maradt lehetőség szálazni ezt a *mi*t, ki *mi* és ki *nem mi,* az én *mi*m és a te mid és az ő *mi*je.

Most más sincs, mint ez a szálazás. Október 23-át, a világcsodát, a mámoros nemzeti egység napját kéne megünnepelnünk, ehelyett különb-különb csoportok, pártok és miegyebek néznek csöndes acsarkodásban egymásra és magukra – mint, hitük szerint, egyetlen hiteles letéteményesre. Ez az acsargás csöndesebb, mint két-három évvel ezelőtt,

megszűnt az a hisztéria a *mi* körül (ez az egyetlen, amit a mostaniak javára lehet írni), de ami maradt, az nem más, mint: kisajátítások. És mint ilyen mélyen idegen a forradalomtól.

Roppant messze vagyunk 56-tól. És ezen nem azt értem, hogy *ama* egységre kéne törekednünk, már elegendő volna ezt az egységet elismerni, az ún. reformkommunistáktól az ún. Mindszenty bíborosig. Mert ez azt jelentené, hogy megértettünk valamit. Ami alapja lehetne a további megértésnek, a Kádár-rendszerének.

Mert ez csakis együtt megy, zsák s a foltja, nem lehet a forradalmon (és nem polgárháború!) ujjongani és figyelmen kívül hagyni az utána jövő dágványt, és nem lehet a 33 éven elgyakorlatiaskodni nem szembenézve az eredet (vakító) fényével, ez az együttes megértés kikerülhetetlen, és ezért nagyon nehéz. Nehéz, mert utóbbi az előbbi alatt kiontott vérre épült. (Azon építettük.) – Ezért bonyolult az MSZP helyzete az ünnepnapon. Nem az utódpártság miatt, hanem mert rajta letagadhatatlanul látszik az az árulás, amelyről oly szívesen feledkezünk meg a Kádár-rendszerről szólva. (Ebből a szempontból egyébként a Népszabadság is könnyen tud kényes helyzetbe jutni – elég, ha egyik-másik munkatársa mondjuk a 68-as cseh emberarcú eseményeket taglalja satöbbi. Még egyszer: lényeges különbség van a múlt személyes stratégiái közt, nem mindegy, hogy cenzor voltunk vagy cenzurált, érdemes itt különbséget tenni, csak mert *van* különbség, de az említett *kényesség* természetesen az egész országra vonatkozik.)

Az 56-tól 89-ig terjedő időszaknak ez az árulás a nemzetképző ereje, ebben az árulásban vagyunk egyek, 56 elfelejtésében vagyunk a mi. Sajna. De hát élni kell. Hazudni viszont nem kell.

Ebből nehéz ünnepet csinálni. Az állami ünnep amúgy is macerás, szükségszerűen fentről jön, rosszul vagyunk nevelődve, novhét, felszab, micsoda hülyeségek! – Ha bárkinek, figyelmetlenségből vagy agylobból vagy elkeseredésből, nosztalgiája támadna a K.-korszak kétségkívül (gyakorlatilag) kiszámítható világa iránt, elég, ha ezekre gondol, egy óvodai novhétre. Múltkoriban egy irodalmi összejövetelen valaki, enyhén konzervatív ám és rokonszenves nézőpontból egyenlőséget tett a szocializmus és az önkielégítés közt. Fölállván kértem jegyzőkönyveztetni, hogy az önkielégítés jobb. Mondjuk tíz évvel ezelőtt nyilván lett volna ott ember, aki ezt jelentse. Egy ilyen link tréfa akár szét is cincálhatta volna az életemet. Nem is engedtünk meg akkoriban magunknak ilyesmiket, ó az a

régi fegyelem, az a gyűlöletes! A röhejesnek és a félelmetesnek ez a megalázó, folyamatos együttállása!

Március tizenötödike valamivel szerencsésebben alakult, ott volt egy kis lauf 1849-től a kiegyezésig, és Ferenc Józsefnek módjában állt magát osztráknak mondani, gondolom, nem kellett ünnepi beszédeket tartania, kokárdába öltöznie, elég volt arra ügyelnie, hogy március idusára ne hívjon össze kormányülést, mert akkor azon az általa halálra ítélt minisztere nem tudott volna részt venni. Azért az is volt egy együttállás, mondjuk, amnéziáé és nemzetérdeké…

Horn Gyulának ebből a szempontból nehezebb, ő nem mondhatja magát teszem azt orosznak, és ami még rosszabb, mi (értsd: a nem-Horn Gyulák), mi sem mondhatjuk őt annak. Lehet, hogy Horn Gyula csapnivaló miniszterelnök, lehet, hogy zseniális praktikus, vagy bármi e kettő közt, március 15-e felől ő csak egy ún. *jó magyar*. Jó magyar, de nem ideális október 23-i szónok, nem arra teremtette az Isten.

Mondat csak akkor van, ha gondolat van. Gondolat csak akkor van, ha gondolkodás van. Annak meg szükségét kell éreznünk. Mindaddig csupán hebegni fogunk 56-ról, míg el nem szánjuk magunkat az őszinteségre. De vajon mik az őszinteség föltételei?

Éljen április negyedike, hazánk megszabadulásának ünnepe!

A megszabadulás szóra Ungváry Rudolf talált rá (Népszabadság, 95. febr. 11.), író nagyobbat ennél nem tehet, hogy talál az országának egy szót. (Kende Péter is rátalált. Magyar Hírlap. 94. dec. 20. Utólagos beszúrás.) Ez amúgy is a szavak országa. A Kádár-rendszert az ellenforradalom szó tartotta egybe (meg a vér vagy az abból fakadó rémület), ezért volt Pozsgay „népfelkelése” történelmi tett, evvel lépte át a rendszer önmaga árnyékát, ezzel lett lényegében vége. Egyáltalán: a Kádár-rendszer színeváltozása leírható az ellenforradalom szó státuszaival (kötelező, elvárt, ajánlatos, helyettesíthető, kerülendő).

Ungváry arra tesz (valószínűleg reménytelen) kísérletet, hogy felnőttként nézzünk a múltunkra. Amely e pillanatban egyébként éppen senkit sem érdekel, a társadalmat éppen nem érdekli (szerintem) semmi – annyira meg van neszülve a jelentől. Csak a jelen bírja érdekelni, okkal.

De még ebben a figyelmetlenségben is hullámokat kavart Ungváry kísérlete. Példaképp Kántor Péter reflexióját említem (febr. 17.), érzékeny, finom, de váratlan módon pontatlan nyílt levelét. Kétségkívül óvatosan kell itt eljárni; megítélésem szerint Ungváryban ez az óvatosság megvan (noha amúgy óvatos duhajnak éppenséggel nem nevezhető).

Az óvatosság iránya az ismert, link focista-viccel jelezhető: Mester, nagyon fáj a lábam, nem bírom tovább! Ugyan, fiam, azt te csak úgy érzed. Szóval, hogy nagyon sok mindenfélét érzünk. Egy kilencéves magyar fiú, a kis Rudi, főként mert anyja nyelve német, mondjuk így, nem érzi idegennek a németeket. És így tovább! Ezzel szemben a megszabadulás szóval Ungváry politikailag-történetileg definiálja 45-öt. Ez nem zárja ki, hogy valaki ne *érezhesse* 45-öt felszabadulásnak.

Lehet persze azt mondani, hogy nincs nagyon különbség a fel- és megszabadulást közt, és valóban, ha elkezdjük lapozgatni az Értelmező Szótárt, nem jutunk sokra, kerengünk magunk körül. Érdemes azonban különbséget tenni. Akit felszabadítanak, az felszabadult lesz: szabad tehát. (Mellesleg a felszabadítás pontosabb, mint a felszabadulás, mert utal a passzív voltunkra. A nyelv játékára hagyatkozva: felszabadítottak és felszaba-dúltak minket.) A megszabadulás az ennél kevesebb: aki

megszabadult, az csak a régi bajtól lesz szabad. Ott, akkor a fasizmustól – tehát elég jó kis megszabadulás volt az. Felszabadulásnak azonban halavány: megszállt országból megszállt ország lettünk. Más történt velünk, mint Németországgal vagy Ausztria nyugati felével, akkor tehát, ha lehet, használjunk erre más szót. Ennyi Ungváry ajánlata.

Érzelmileg sosem vagyunk szabadok. X. az oroszokra nézve nem talál(hat) jó emléket magában, Y. a németekre nézve, Z. pedig X.-re és Y.-ra nézve. Szembe kell nézni ezekkel a korlátainkkal, adott esetben értelmileg-logikailag „fölülírni" őket, de nem eltussolni.

Emlékszem, milyen zavarba jöttem, amikor orosz kiskatonákkal fociztunk, s persze mindig akadt köztük helyes, kedves és még technikás is! Politikailag nem voltam abban a helyzetben, hogy érzelmileg azonosuljak az érzelmeimmel. De hát emlékezhetünk a szovjet hokira, a zseniális Harlamovra – nem volt esélyük a szívünkben. És tudnunk kellett, hogy emiatt mi is vesztesek vagyunk. Így elbonyolódik az ember élete, ha az országa nem szabad.

Fontos Kántor levele, mert emlékezteti Ungváryt egy lehetséges másik nézetre. És mert Ungváry (természetesen!) hajlandó erre a figyelemre, ezáltal, Kántor által, szabadabb lesz.

Bizonyos értelemben a „felszabadulás" igenis komcsi találmány. Érdemes lajstromba venni, mink van, mink nincs. Felszabadulásunk nincs, nem is volt. De ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy ezáltal bárkitől bármi is elvevődnék (leszámítva az öncsalást). És természetesen a szovjet csapatok nem jókedvükből jöttek és nem zabrálni és nem asszonyokat megerőszakolni. De közben zabráltak, asszonyokat erőszakoltak meg. És olykor meghaltak. Szép, fiatal orosz fiúk haltak meg. És szép fiatal német fiúk haltak meg. Oktalanság Ungváryt (vagy az Ostromnapok televíziós sorozatot) történelemhamisítással vádolni. Ungváry sosem azt állítja, hogy az az igaz, amit ő állít. Hanem azt, hogy az igaz, amit ő állít. Ungváry nem Homérosz, még csak nem is az Úristen, csak egy író, a legkevésbé sem mindentudó. Történeteket mond, az ő történeteit, azokat a szagokat, melyeket nem tud kihajtani az orrából, magamagából, a lőporfüsttel keveredő édes hullaszagot, mondjuk.

Hallgatunk a történelmünkről, és ezt most nem csupán úgy értem, hogy nyilvánosan vagy az újságok vagy a történészek, hanem: a családok.

Nincsenek otthon történeteink, nincsenek a háborúról, a forradalomról, de még a Trabantról se vagy alig. Ezt a hallgatást töri meg Ungváry, és ezt csak a legszemélyesebben teheti, az érzéseit kell megmutatnia. Mintha önnön apja volna, apánk, a nem létező, aki mesél.

Vajon mért okozhatott ez ellenkezést? Szerintem olykor benne van a negyven év dresszírozása is, a szokás, de főként a bizalmatlanság, illetve a rosszféle tapasztalataink, hátha a mondatok, mint rendesen, mást jelentenek, mint amit jelentenek. Mit akarhat *valójában* Ungváry?, tűnődünk. És lassan fogadjuk el, hogy csak azt akarja, amit akar, hogy nincsenek hátsó szándékai, nem valami elővágásról van szó, hogy azután a kertek alatt el lehessen valahová sunnyogni. Ungváry pontosan foglalja össze a helyzetet: „Nem vághatjuk egymás fejéhez, hogy az érzelmeink befolyásolnak, mert befolyásolnak. Csak azt vizsgálhatjuk, hogy ellentmondásmentesek-e a mondataink. A felszabadulás szóval jellemezni azt, ami politikailag 1945 után Magyarországon történt, ellentmond annak, ami a politikában tényleg történt. A megszabadulás nem.”

Nem jó, ha nem tudjuk, mi történik velünk. Ungváry meg/fel distinkciója munkára hív, földolgozni a történteket. És nem meg. (Pl. 45-tel kapcsolatos az egész kárpótlás-ügy. Hogy van az, hogy egy *egész* ország kárpótlást vár? Nem kell akkor föltenni a kérdést: kitől? És így tovább.) E cikk címe is ilyesmiről beszélne, az eredeti frázisra való utalás arról, hogy szabaduljunk meg a 45 után 45-re rakódott hazugságoktól, de arra is, hogy maga a dolog nem azonos a bornírt felszab-ünnepségekkel, volna itt, ami: éljen. Kíméletesen kell egymással bánnunk, de kíméletlenül ragaszkodnunk kell a valósághoz.

Minden más eset – ha van oka, ha nincs – ennél rosszabb.

A komód

Olvasom, hogy baj van az irodalommal, hogy ez egy szellemi sivatag, melyben csupán a posztmodern stílusdiktatúra (Szerdahelyi István szép szava) csenevész bogáncsa virágol, sőt ez már terror, nem is diktatúra, és ugyan ezt nevezzük egyszerűen ökörségnek, de hát amúgy nyilván van az irodalommal baj, mindennel az van, baj, miért pont ezzel ne lenne, az irodalommal, az, baj, mindazonáltal én kékharisnyásan arról az élményemről számolnék be, így, a könyvhét után, hogy ha bajos is ez az irodalom, mennyire, mennyire gazdag.

Mintegy zárójelben említem, hogy ez a gazdagság mily egyszerűen látszik külföldön; nemrégiben például Hamburgban tartottak magyar kultúrtágékat, és ez a gazdagság tükröződött ott a hansastadti arcokon, egyszer Darvasit láthatták élvezkedve, aztán Kukorellyt, s alighogy eligazodtak volna, már Krasznahorkai telepedett rájuk súlyosan, a német szereti a súlyt, és máris Konrádot hallhatták, egyszerűen, érthetően, intelligensen, de és Márton Lacit, bonyolultan, barokkban, majd Mészöly Miklóst, úgy, ahogy van, hogy aztán Balla Zsófi-verseknek tapsoljanak. Milyen sokféle ember, mondták, s mind valóságos, komoly író. Ott akkor nem volt az az érzésem, hogy Budapest provinciális volna Hamburghoz képest.

Van nálunk otthon egy komód, amelyre az újonnan vett könyvek kerülnek, hogy szem előtt legyenek, ilyen tájt, júniusban nagy rejtélyes halom, bérc és vadregény. Türelmetlenül lapozgatok bennük, itt öt oldal, ott félóra; Kaszás Máté új novelláskötetét alig tudom letenni, egy nehéz férfit látni az írások mögött, meg egy elveszett világot, olyan mészölyöset, csak későbbit; Nemes Nagy Ágnes- és Lengyel Balázs-elemzésekbe kukkantok bele, jó kis irodalom ez, Baka verseibe, nagy is, aztán az új Kovács András Ferencbe, áldja meg őtet atyja, Weöres Sándor; esszék, a Nádaséi, az ismertek és az ismeretlenek (vajon mikor veszik komolyan az utolsó tíz év Nádas-esszéinek *kérdéseit*?), a Visky Andráséi – olyanok, mint a kötet címe: *Reggeli csendesség*, aztán a Balassáé, sokról és sokféleképp, egy munkás embert mutat a könyv, tanárt és olvasót, majdnem, talán; aztán egy új kollegina, Horányi Katalin, még nem látom, milyen, de aki onnét beszél, ahonnét eddig csak hallgatás jött, talán a szétcincált magyar-közép hangja, ha szerencsénk van; az új Wittgenstein, ez is magyar könyv, Kertész Imre kongeniális fordításában (ismét egy

munkás ember – pedig olykor azt is olvasom, hogy a magyar írók csak fenekednek egymásra, ahelyett, hogy dolgoznának; úgy látszik, van, aki fenekedik, s van, aki dolgoz), és ehhez mindjárt a tudós Neumer Katalin wittizése, Tar-novellák a jó Magvető gondozásában, és az utóbbi idők egyik legszebb teljesítménye, az új Kleist.

Ilyenkor látszik, hogy a kiadó nemcsak kézirat-lerakodóhely; hanem maga is szellemi erő, erőtér. A Jelenkor elhatározta, hogy újrafordíttatja a Kleist-összest. Csordás Gábor, a kiadó vezetője ehhez összeszervezte a fahmannokat, Kleist-őrülteket, Földényi F. Lászlót, aki gondozott, jegyzetelt és „fölügyelte" a (szintén) fáradhatatlan Márton Lászlót és Forgách Andrást; szakszerű, pontos, teljes – lesz, ha lesz Jelenkor Kiadó.

És ilyenkor mérhető föl a pusztítás jellege, amely pusztítás az új gazdasági intézkedések pontatlanságaiból származik, abból, hogy *félve* és *elkapkodva* hozták meg őket. Ez nem egyszerűsíthető le úgy, hogy az intézkedések szükségszerűek (vélhetően azok), s majd finomítva lesznek menetközben, utólag. Mert ha (például) a Jelenkor összeroppan, azon már nincs mit finomítani. Annak akkor vége. Nincs. Ha egy fát kivágunk satöbbi.

Kétségtelenül van valami aránytalanság ebben az értelmiségi kórusban, melynek hangja Herdertől a tébéig ível, és állandóan a megsemmisülés határán látja az országot, a kultúrát. Nem olyan könnyű elpusztulni. Az ország az hosszú távú vállalkozás. (A pusztulás is.) De hamisan egyszerűsít az, aki ebben a kórusban csak önzést lát. Többről szól ez. Mert a *bokrosiáda* rossza főként nem a személyes honorárium-ügyletben van, hanem amit ez megjelenít és generál, az értelmiség-ellenességben, és szahar egy ilyen szellemiségű országban élni, és tessék elhinni, nemcsak az értelmiségnek az, ez a rossz, valamint az a strukturális romlás, amely visszafordíthatatlan és senkinek sem hasznos folyamatokat indít meg.

Ez a kormány se akar szót érteni senkivel, vagy akar, de nem tud, mert már annak is örül, ha saját magával egyezségre jut. És most még az a halványan kurucos lehetőség sem adatik meg, hogy legalább az ellenzéknek örüljön az ember. Predemokratikus finomságú működés, posztdemokratikus bizalom.

Ma magunkat nem szidjuk, nézegetjük a komódot, akár egy jóllakott napközis. És akkor még nem beszéltem a gyönyörű új Mészöly Miklós-regényről…

Kárcsi avagy egy szlovák hazafi

Valakit megismerni nem veszélytelen, gondoljunk csak a nőkre vagy a férfiakra, hogy mást most ne említsek. De nem megismerni és úgy együtt lenni, az még kockázatosabb. Ez igaz népekre is. Ha két nép a történelem folyamán egymás mellé kerül, azonnal egy hatalmas öt órai teát kell szervezni, aprósütemények, szalvetta, satöbbi, ahogy kell, s a két népet sorban egyenként egymásnak bemutatni. Az ötlet nyilván reális, bár kétségtelenül babrás, de Károly, Karol, Karl, Carlo hiányában csak hülyeségeket gondolunk egymásról, vagy tiszta ráfogásokat, vagy a valóságban gyökerező hülyeségeket, vagyis kliséket, amelyek mindig és mindenkor, vagyis sose igazak, így lesznek az olaszok macskazabálók, a franciák a csigáké, a németek nagypofájúak, a magyarok, mik is?, szalmaláng természetűek, és akkor még jól jártunk, a szlovákok meg tótok, a tótok meg semmilyenek.

Mindez a Szlovák Intézetben jutott az eszembe, a múlt héten, amikor a Mészöly Miklós-ünnepségek zajlottak épp. De volt ugyanakkor egy másik, titkos ünnepség is, az Intézet igazgatója búcsúzott, *Karol Wlachovský*.

Mi, magyar írók, tárgyszerűen elfogultak vagyunk vele kapcsolatban, neki mint fordítónak, szerkesztőnek, kiadó-igazgatónak, irodalmi mimindennek olyan sokat köszönhetünk. Szögezzük le: a magyar kultúra köszönhet neki sokat, vagyis az ország. Ha nem tüsténkedtünk volna annyit a hagyományos írószerepek fölmondása körül, akkor íróként még mindig reprezentálnánk az országot, tehát az országom nevében köszönhetném meg neki a működését. Hát ennek vége, de a magam nevében azért ezt most örömmel megteszem.

Kárcsi, köszönöm. (Én ezeket a totocskás á-kat külön szeretem a beszédében, minthogy Palócföldön nevelkedtem, először palócul tanultam meg, csak aztán magyarul.)

Ám most inkább a fordítottjáról beszélnék. A Szlovák Intézet Wlachovský vezetése alatt a budapesti kultúrszcéna fontos helye lett. Egyenrangú olyan nagy tekintélyű és nagy tapasztalatú intézményekkel, mint mondjuk a Goethe vagy a Francia Intézet. Nem egyszerű megmondani, min múlik az ilyen, mitől lesz valaminek *húzása*. Kell a

program is persze, de főként egy személyiség kell, akinek a szellemi, kedélybeli sugárzása meglátszik a házon.

Karol Wlachovský ilyen volt. Az ember szívesen ment oda hozzá, persze érdekes volt a konyha is, és a sörök is rendben. Az utóbbi néhány évben kevés ember tett annyi jót Szlovákiának, mint ő. Egy jól és rokonszenvesen működő kultúrintézet roppant sokat tehet egy országról való képünk formálásában. Az a Szlovákia, amelyet Karolon keresztül ismerhettünk meg, nyugodt, szorgalmas, intelligens, érdeklődő ország benyomását adja. És egy olyan országét, amely ismer minket, hát hogyne ismerne, hisz a szomszédunk. Hasznos az ilyen tükörbe nézni, olyat is meglátunk, jót, rosszat, amit magunktól magunkról nem látnánk.

Ezért jó egy jó szlovák hazafi. Ha Karcsira gondolok, akkor még a magyarokról is jobbakat képzelek.

P. S. Kár, hogy elment vagy leváltották vagy kirúgták, vagy rendben lejárt az ideje; nem tudom, ki jön helyébe, remélem (a szlovákok és magyarok érdekében), ő is jó szlovák hazafi lesz.

Mondatok az elmúlt évből

JANUÁR Azt mondja a nagyfiam a konyhában, magának?, a testvérének?, az anyjának?: Nesze, a luxus! – és beindítja a kenyérvágó gépet.

FEBRUÁR Születő magyar polgárság: Te figyelj ide te, bazdmeg, ha én nemet mondok, te mér mondol igent? (Mert… hát ez a véleményem.) Te figyelj, te valahogy nagyon el vagy keverve. Velem nem lehet ellenkezni, ez itt nem szokás, még azt is ki kell találnod, mi az, amit egyáltalán kérdezni lehet… És te, ha te sokat ugrálsz, bazdmeg, a sajtóban, itt-ott, értesz, akkor még az unokáid is tudni fogják, hogy mit károgott annyit a nagyfater, csak a tiszta kóser kedvéért, nekem 300 testőröm van, 150 pénzbeszedéssel foglalkozik, 150 az ilyen tetűkkel.

MÁRCIUS Naplórészlet: Ma láttam egy vilmát.

ÁPRILIS Goethe állítólag beköttette a Faust kéziratát, és a hiányzó részt üres papírral pótolta, hogy lássa, megtapogathassa, mi mennyi. – Ezt jól értem. De honnan szerezzek üres papírt?

MÁJUS Németh Gábor definíciója Erdélyről (élménybeszámoló): olyan, mintha Portugáliát elfoglalták volna a kínaiak.

JÚNIUS Egy pap, Burgenlandban, úgy mozog az oltár előtt, mint Elvis Presley.

JÚLIUS Nem álom, de olyan: Jung Chang-gal ülök egy hintóban, végighajtatunk egy norvég halászfalun, angolul beszélgetünk (!), én szerintem azt mondtam neki, hogy én is hattyúkról szoktam könyveket írni, aminek megörült, plezsörének adott kifejezést. Az irodalmi esten az *Egy nő*-ből olvastak föl részeket. A norvég halász hallgatag hallgató.

AUGUSZTUS Író-olvasó találkozó: ma, 50 méteren belül kétszer összesúgtak mögöttem a szigligeti utcán: először ezt mondták: szemét hazaáruló, aztán pedig ezt: de szépen őszül!

SZEPTEMBER Többedszer összekevernek Dés Lacival. Nem baj.

OKTÓBER Még sosem éreztem ilyen kevés szomorúságot temetésen, mint a Mándyén. Bornírtan úgy mondanám, szépen halt meg, elaludt és úgy. Minél nagyobb egy író, annál könnyebben megy ez (nem a meghalás, hanem annak elfogadása), annál könnyebben feledkezünk meg a konkrét emberről… Így lesz a barátunkból nagy író, beterítjük a könyveivel. Én is napok óta Mándykat (nem volt szívem kis betűvel írni) olvasok, így „terelem” magam. Egy pillanat alatt immár arról fog szólni az életünk,

hogy most épp kink halt meg. Vagy kink kije. Például majd a fogorvosom. Akkor meg mászkálni kell egy új után, *satöbbi*.

NOVEMBER Márai ír szépen az irigyekről, az irigységről, hogy az mennyire kínoz bizonyos embereket, epét hánynak, álmukban felordítanak, hánykolódnak vackukon, mint a nyavalyatörősök, habot köpnek, ha azt látják, hogy valaki munkával vagy a kegyes sors jóindulatával szerzett, elért valamit az életben. És hogy nincs az a nagylelkű cselekedet, önzetlen magatartás, bátor és nemes közeledés, ami segíthetne ez embereken. Ha feltárod előttük betegségük igazi okát, meggyűlölnek. Ha érzéseikre akarsz hatni, fütyköst ragadnak. Oly mélyen élnek indulataikban, mint a száműzött sorsában: nem ismernek más megoldást, csak a bosszút. Ne alkudozz velük, kerüld őket, s viseld el létezésüket a földön, mint egy sorscsapást.

Megjegyezni.

DECEMBER Pótanyám, apáca, elcsúszott, beverte az arcát. A szeme alatt elképesztően gyönyörű lilák, sárgák és bordók lettek. Büszkén mutogatja. Mondom neki: látom, jó ember, csak kissé mintha rabiátus volna…

Más. Az a kényes egyensúly, hogy elküldeni a francba őket, de nem megsértődni. Itt mindenki meg van sértődve.

Év eleji mondatok

Ma később keltem, mint a Nap. De később is nyugodtam.

Már egy nap eltelt az évből, nagy baj nem történt, eddig. Fölemelték a villamosjegy árát. Viszont még a régi, jó áron beszereztem két 20-as tömbjegyet. Busás haszon ütötte markomat. Bár lejő belőle a benzinpénz, mert hát utána kellett járni. Ezt most akkor szépen beosztom az egész évre.

A bírvágy majdnem hármat vétetett velem. Ezek február végéig érvényesek, mi van, ha nem utazom le őket? Félő, nem hagynám bennük, a Közlekedési Vállalatban, és február közepétől (vajh ez is idus lehetne!), mint az őrült, tujáznék föl-le a városban, röhögve a markomba (ugyanabba, melyet busás haszon ütött), hogy még a régi áron furikázok. Igaz, nincs hová.

Az áremelkedésre való tekintettel tegnap új telefonrendet vezettünk be a családban; több kategóriát állítottunk föl, az elkerülhetetlen telefonok, a technikaiak és a kéjtelefonok; hogy melyiket a nap melyik szakában, mennyi időtartamban lehet, szabad, kell. A kisebb gyerekek a kéj szóra finoman elpirulnak, amit ez idő szerint jó jelnek veszek. A nagyobbak elvi vitát kezdeményeznek a kialakított fogalmak helyességét és használhatóságát illetően, hogy azok nem volnának diszjunktak és nem teljesek, és így tovább, és természetesen amíg ez nincs megnyugtató módon tisztázva, addig ők a régi módon fognak élni és telefonozni.
Még jó, hogy süket a telefon.

Az első mondat, melyet ma hallottam, ez volt: Pityukám, ha te krokodil lennél / engem mind megennél. – A kisfiam énekelte ezt nekem ébresztő gyanánt. Állt az ágyam mellett, és nézett. Hogy melyikünk a krokodil, ez a Pityu, még nem dőlt el.

Kilenckor rendben lementem a bányába dolgozni. Fél tízkor rémülten becsörtet a krokodilos gyerek, hogy kivonásnál mindig marad-e egy? – Holnap kezdődik az iskola. A kérdést provokációnak tekintem, nem válaszolok. Méghogy marad-e egy. Mittudomén. Sose marad semmi, fiam. Elvesznek ezek mindent, ezek a labancok. Ja, pardon.

Fél tizenkettőkor hatásköri villongások szűrődnek a tiszta művészet szentélyébe, miszerint kinek kellenék elmenni a patikába. Ha a Dósa utcai be van zárva, akkor Marcell, ha nincs bezárva, akkor Zsozsó. De be van-e zárva? A kérdés eldönthetetlensége okozza a hanghatást. A tiszta művészet szentélyéből érkező viszonthanghatás, mely egy gyöngébb pásszban lévő núbiai párduc jelenlétét valószerűsíti, időleges csöndet hoz.

A hírekben két roppant megnyugtató dolgot közöltek velem. Előbb egy MSZP-s politikus azt állította, hogy az *igazi* kérdés az, hogy föl tud-e a párt nőni a reá váró föladatokhoz. Hogy föl-e tud? Hát igen. Idejének ideje volna. Valahogy rosszul vannak a föladatok definiálva. Mert időnként egy-egy párt felnő – de sose a reá váró feladatokhoz, hanem valami máshoz. A reá váró föladatok meg várnak – reá.

Régi randa idők, amikor ugyebár a párt, az egyke, azon problémák megoldására volt való, melyek nélküle nem is léteztek volna. Hát ez most nem így van. Hiába szüntetnénk meg akármilyen pártot, evvel problémát nem oldanánk meg. Se a megszüntetés, se a levés nem diadalittas.

Viszont, így a másik hír, az ideérkezett amerikai katonák ellenére sem nőtt Taszáron a prostitúció. Na, hála Istennek.

Kozmetika: kis cédulák mászkálnak az asztalomon „Gólfalvi, Marosvásárhely, Látó” fölírással. Rémületes.

A hírekben még egy svájci ötgyerekes apa is szerepelt, aki hóembert épített a gyerekeivel, s közben az egyiket, a kicsit, véletlenül beledolgozták, beleforgatták a nagy hógolyóba, meg is halt. Őrület.

És akkor itt még a házban pofákat vágnak, hogy én mért nem hóemberezek a gyerekekkel.

Mi van, elakadtál? – kérdezték ma tőlem.

Má mér?

Akkor szoktál ilyen kedves lenni.

Egy elmaradt telefon. Öregem,

azt álmodtam, hogy fölhívtál boldog új évet kívánva, amire én azonnal mondani kezdtem (mellesleg az igazságnak, sőt így a valóságnak

megfelelően), hogy már karácsony óta írogatok Neked egy afféle év végi-eleji lapot, tulajdonképpen semmiről, illetve hát önmagáról, a karácsonyi lapok önmagukról szólnak, vannak, ennyit állítanak, és ez más, mintha nem volnának; és hogy időközben jelent meg könyvem, de nem küldtem, nem mintha orrolnék vagy azt gondolnám, hogy te orrolsz rám, hanem mert (és ez nem kevesebb vagy jobb az orrolásnál; más) nem igazodom el Rajtad, nem tudom, mikor van kedvedre az, amit írok, és mikor bosszantalak váratlanul föl, és minthogy ez utóbbit tényleg a lehető legkevésbé sem akarom, inkább rád hagyom a könyveim sorsát, legyen úgy, amint Te akarod és ne ahogy én, vagy beléjük botlasz, vagy sem – de hogy ez nem volna udvariatlanság vagy valami finom sértettség a részemről, bár arra a kifejezésre föl kéne együtt nevetnünk, hogy „óvlak a könyveimtől”,

akkor hát evvel a kis nevetéssel köszöntöm az új évet, új ez még mindig, és kívánok minden jót, tisztelettel, öleléssel

Szép mondattal ajándékoztak meg tegnap: most hallottam egy ellenségedtől, aki a barátodtól hallotta, hogy nagyon rosszul nézel ki.

Egész nap dolgoz, mint állat. – A nyáron, szó szerint véres körülmények között, kórházba került egy hétre a nagyobbik fiam. Nagyon aggódtunk (adódott egyszer egy másodperc, amely alatt azt kellett hinnem, hogy meghalt, elég hosszú egy ilyen másodperc), hirtelen ez töltötte ki az életünket: szülők lettünk. A feleségem meg a gyerekeim anyja. Az és csak az. Álmomba ne jöjjön elő. És akkor azon a héten nem is dolgoztam, ami akkor a legkevésbé sem zavart (nem nyomasztott, mert annyira nyomasztott az a másik, értelemszerűen).

Ez roppant érdekes tapasztalat volt, ilyesmi úgy húsz éve nem esett meg velem, mert lényegében állandóan dolgozom, illetve ha nem, akkor az nyomaszt, ezért dolgozom állandóan, lényegében. De minthogy az egész napot nem töltötte ki a kórházazás, így aztán olvasgattam, kicsit dolgozgattam is, nem is rosszul, mindez *nagyon* kényelmes volt. Ha nem ment, nem nyüstöltem magam, abbahagytam, kinéztem az ablakon, és a fiamra gondoltam.

Úgy vélem, és ezt kritikusan említem, a kollégáim jó része így él, hol dolgozik, hol nem.

A krokodilos oda nyilatkozott, hogy túlságosan úrira (!) neveljük, különösen a mama. Hogy úrira? Hát hogy mindig udvariasan kell meg értelmesen meg késsel-villával. Valóban. És? És ez így nincsen rendben, mert ő nemcsak úri, hanem harcolós is, és ő kalandosan akar élni, de ezt én úgysem értem.

Jól van, fiam. Akkor éljél kalandosan.

Kézügyesség: Hände gut, alles gut. Vajon.

Egy hit

Az nagyon is érthető, ha az egyházak (ne feledjük: mi, ti, ők) műsort, műsoridőt akarnak a rádióban, tévében. Nem mindig érzem azonban, hogy tisztában volnának a hely szellemével, sajátosságaival, röviden és durván: hogy mit jelent két pampers hirdetés közt egy úrfelmutatás. Lehet persze azt mondani, hogy minden szavunk, tettünk két *valami* közt történik, és ebben van igazság. Mégis azt nagyon kellene tudni, hogy a tévé mint műfaj, mint hely minden ízében ellentétben áll avval, amit egy úgynevezett egyházi műsor – föltéve a legjobbakat – képviselni kíván. A tévénézés körülményei sem alkalmasak az elmélyülésre. Ki-be járkálunk a szobában, fecsegünk, csörög a telefon, és hozzál egy kis sót a konyhából.

Már jó tíz perce folyt a műsor, püspöki lilák villantanak a háttérben, és egy fiatal férfi beszélt, mire lecsendesedett a szoba, és fölfigyeltünk erre a férfira, ferences papra, Majnek Antalra, aki Kárpátalján szolgál néhány éve, és most püspökké nevezték ki. Nem történt semmi különös, valaki egyszerűen, természetesen és hihetően beszélt az életéről, a feladatairól, és főként hihetően viselkedett, pontosabban hihető volt az arca, a szeme, a borostája. Nem sokat láttunk a bejátszott filmeken, a fölszentelés részleteit és az azt követő ünnepléseket. (Itt megint eszembe jut az efféle műsorok nehézsége. Hogy például egy szertartás *külsősége* eleve sokaknak elidegenítő. Az, ami, teszem azt, egy katolikusnak föl sem tűnik. Egyszerre három főpapnál több a képernyőn – biztos csatornaváltás. Erre is közbe lehet vetni, hogy váltson, aki váltani akar, de azt hiszem, többen váltanak, mintsem a közbevetők gondolnák, és volna olyan is, aki talán más „tálalás" mellett még nem váltana. Mindenesetre ez is olyasmi, amit tudni kell, és ezen tudás szerint dönteni azután, figyelembe venni, nem figyelembe venni.)

Láttuk a fiatal püspököt, ahogy valamit megköszön, ahogy elmosolyodik, ahogy örül, ahogy fürkészve figyel, fürkészve bizalommal. Nyugalom van benne, annak ellenére, hogy azt mondja, nyugalom van benne. Tehát a szavai is hihetők. Egyszer csak hinni kezdünk a szemünknek: a képernyőn egy papot látunk, vagyis Isten szolgáját. És ebből még nem következtetünk Isten létére – ez túl gyors volna így –, de a hit létére igen. Látunk egy hívő embert, vagyis egy derűs embert. És ez a derű Istennel kapcsolatos. Azt láttuk, még a maci előtt, hogy van egy ember, akinek az élete Istennel kapcsolatos.

Nem talál mindenre megoldást, de a megoldásokat ebben a firmamentummal kiterjesztett térben keresheti.

Orbán Vik

tor nem akárki. Esze, tehetsége, ambiciózussága satöbbi, nem dicsérni jöttem cézárt. Nem is temetni, nem azért vagyok én. Egy mondatot emelnék ki Pintér Dezső Orbánnal készített interjújából (M. Hírlap, 96. február 3.). Olyan mondat, melyet néhány évvel ezelőtt szélsőjobbról lehetett volna hallani. Akkor, ha szóvá teszem, még abban a reményben és lelkesültségben tettem volna, hogy érdemes a használandó nyelvről eszmét cserélni, mi legyen megengedhető, s mire mondjuk, ezt már ne. Tudjuk, történetünk másképp alakul(t), máig bizonytalan ez a megállapodás, legföljebb mára temperáltabb a hangvétel.

Orbán többször is úgy beszél, mint hajdanán a szélső MDF. (Milyen mulatságos arra gondolni, hogy akik most tapsolnak neki, négy-öt évvel ezelőtt teljes szívvel félték és gyűlölték, valahová Sztálin és Rákosi közé helyezve. S oh, mi mindent mondtak arra, ki ezt a vélekedést nem osztotta…!) Orbán mostanában azt szokta mondani, hogy ők nem változtak, hogy nem ők változtak. A kormány (vagy a miniszterelnök?) hazudik, idézném a régi Orbánt, ki mondat és valóság áhított egységét oly szépen és egyszerűen állította ott helyre (hörgés jobbközépen, csak már el tetszettek felejteni); az, hogy a Fidesz nem változott volna, rögzíteném: nem igaz. De nem erre hegyezem. Nem az állítások tartalmával foglalkoznék.

Bár az érdekes, ahogy kritizálja a volt fideszes minisztert, „a másság, a multikulturális értékek felkent papját” (irónia, gondolom), mondván, hogy ehelyett a magyarság önazonosságát kellene erősíteni. Az ilyen mondattól én nem háborgok, tollat nem ragadok, én ezt így pusztán marhaságnak tartom, de a marhaság az legitim. Meglehet, hogy nincs is igazam. Erről lehet eszmét cserélni, meg lehet vitatni, lehet árnyalni a kijelentést, szóval mindenfélében lehet bízni. Hogy mért kéne a két tendenciában egymást kizárót látni, azt én nem értem.

Mindenesetre innét indulva Orbán eljut a nemzet és közösségeinek szétverésére törekvő szabad demokrata dominanciájú kultúrpolitika kifejezésig. Azt hittem, nem jól látom. Az interjúkészítő is meglepődhetett, visszakérdezett, de Orbán megerősítette szavait: én nem gyanakszom, hanem az eltelt másfél év meggyőzött arról, hogy összefoglalóan a magyarság szellemi és lelki erejének szándékos meggyengítéséről van szó.

Ez az a mondat, amelyet, költőien szólva a fizikai rosszullét határán kiemelnék. Az ingert elsőrendűen nem az undor okozza, nem is a csalódás, hanem a sejtek ellenkezése, hogy ilyet érettségizett ember ki tud mondani. Hogy világos legyen: a magyarság lelki és szellemi erejét lehet gyöngének mondani, ez értelmes állítás, és vagy igaz, vagy nem, azt is lehet állítani, hogy az SZDSZ tevékenysége nyomán lett ez ilyen gyönge, s gyöngül tragikusan tovább, ez értelmes állítás, és vagy igaz, vagy nem. De azt, hogy ők ezt *akarnák,* hogy emögött ez a *szándék* van, ezt nem *lehet* mondani. Ilyen mondat nincsen. Illetve van, ha van egy videófölvételünk, ahol mondjuk a közismerten cinikus, valláshoz, családhoz, hazához, forradalomhoz, kereszténységhez semmilyen módon nem kapcsolódó Mécs Imre (bocs) sötét arccal ilyen irányú terveket sző. Látnánk a képen, ott ül, és gonoszul sző. Semmilyen más esetben – azaz konkrét összeesküvésről szóló konkrét bizonyítékok híján – ilyesmit nem lehet mondani. Nem lehet vélekedés tárgyaként kezelni azt, ami tény kérdése.

De nemcsak mondani nem lehet, gondolni sem lehet ilyent. Aki a legcsurkább csurkista időkben azt gondolta, hogy Csurka az ország romlását kívánja, az finoman szólva, rosszul gondolta. Csurka nyilvánvalóan a nemzet fölvirágoztatását akarja, és, szerintem, az ország romlását hozná. Torgyán sem akarja a nemzet romlását, ő a saját maga fölvirágoztatását akarja.

Még egyszer: azt mondani, minden baj okozója az SZDSZ, illetve azt mondani, hogy e bajt az SZDSZ szándékosan okozza: ég és föld. Orbán szerint az ő véleményét osztja Szabó Ivántól Giczy Györgyig mindenki. Orbán vagy nem tudja, mit beszél, vagy én nem tudok magyarul. Ja: még az is lehet, elnézést, hogy nagyon nagy baj van. Az interjúban Orbán azt állítja, tisztában van a szavak jelentésével. De nincsen tisztában. Így magyar, vagyis európai ember nem beszél.

A norvég rák

Celládba a porkoláb

Márai *Füves könyvé*ben van egy fél oldal az olvasásról, a mikéntről, ehhez a fél oldalhoz szeretnék eljutni. Több út is kínálkozik.

Az egyiken haladva találnánk ezt a manapság dívó, eléggé dívó gőgös olvasást, ezt a kissé kelletlen, többnyire pesti fanyalt. (Amivel nem egészséges, vidéki gyerekeket kívánnék olvasónak…) Van konzervatív és liberális változata, előbbi rendszerint politikai ihletésű, szépen kitalálható előre, hogy kiről mit tart az ilyen, utóbbi ettől ment, ő a fitymálós, hogy előrevegyük a Márai-szöveg egy szavát.

A másik út elején rögvest egy vallomásszerűt találnánk: én nem nagyon szeretem Márait. Az *Egy polgár vallomásai* és a naplók irodalmunk kikerülhetetlen könyvei, de még mintha ott is volna valami abból a meghatódottságból, mely oly ingerlő. A meghatódottság alapja valóságos: az a van-is-meg-nincs-is, ami a magyar polgárság története. Az a polgárság, amely nincs, vagy amelyet újra meg újra brutálisan a földbe taposnak, az óhatatlan patinát kap, valami erkölcsi emelkedettség lengi be, védettség, elnéző figyelem – ami amúgy nem járna, mert nem belőle jő, hanem sanyarú és satnya helyzetéből (ami persze, ez a nehéz, része őneki).

A *Füves könyv*et olvasva ezen magabiztos emelkedettség savanykás, magyar szaga csapott meg, igazságtalanul fogalmazva: a Lübeck és Kassa közti különbség, egy ungárise Marcus Aureliusba ojtott nem-tudom-mi, talán Hamvas-paródia, ez a bosszantó mindentudás, még inkább fitogtatás. Megint tisztán látni véltem, mi tetszett rajta, benne annyira anyámnak, akit most, a hülye, definiáljak úgy, mint afféle ker-köz-úrilányt. Annak idején ez az egyetlen szólt Márai ellen: hogy a mamám rajongott érte. Most vagy most megint úgy éreztem, igazam volt, ez a bornírt érv – anyám rajongása mint valami rossz – helyénvaló mégis.

Bosszantott a könyv nagyon. És akkor lapoztam rá erre az olvasási passzusra, amely nem lóg ki a többi közül, mégis amikor ajánlásainak szellemében kezdtem nézni a könyvet, megtorpant a lendületes bosszankodás. Hogy azért nem ilyen egyszerű ez. Hogy van itt valami rémült következetesség, ami nem kevés, és ami talán tartalmazza önmaga kritikáját is. Vagy a tudást önmagáról, hogy ez a kritika hiányzik belőle. Hogy nem kér különleges elbírálást. Hogy van neki, de nem keni másra a kompenzálásait. Szóval hogy olvassuk csak tovább, majd meglátjuk. Egy jó író könyve sosincs előre lefutva. És így tovább.

Erővel olvasni. Néha nagyobb erővel olvasni, mint amilyen erővel az írás készült, melyet olvasol. Áhítattal, szenvedéllyel, figyelemmel és kérlelhetetlenül olvasni. Az író fecseghet; de te olvass szűkszavúan. Minden szót, egymás után, előre és hátra hallgatódzva a könyvben, látva a nyomokat, melyek a sűrűbe vezetnek, figyelni a titkos jeladásokra, melyeket a könyv írója talán elmulasztott észlelni, mikor előrehaladt műve rengetegében. Soha nem olvasni fitymálva, mellékesen, mint akit egy isteni lakomára hívtak, s csak a villa hegyével turkál az ételekben. Elegánsan olvasni, nagylelkűen. Úgy olvasni, mintha a siralomházban olvasnád az utolsó könyvet, melyet még beadott celládba a porkoláb. Életre-halálra olvasni, mert ez a legnagyobb, az emberi ajándék. Gondold meg, hogy csak az ember olvas.

A norvég rák

Az embernek más a sorszáma német-római császárként és más magyar vagy, spanyol királyként, gondolta Bérevő Egy, ki sorszámát az Élet és Irodalom magas uraitól nyerte. Éhes volt, méltatlanul egy bérevőhöz, akinek munkaköri kötelessége kéjből enni, nem pedig éhségből. Szépség és igazság csatájában Bérevő Egy az előbbi alattvalója, miután e kettő immár reménytelenül széjjelvált.

Éppen a Kattegat vagy Skagerrak szorosan hányódott egy ladikban, hogy a kettő közül melyiken, azt nyilván soha nem fogja megtudni. A ladik írókkal volt teletömve, kik mindahányan a norvégiai Björnson-fesztiválra voltak hivatalosak. Ettől még nem kellett volna éhesnek lennie, de valahogy elmaradt az ebéd, hipp-hopp: és elmaradt. Vagy nem vette észre. Nem tudta, hogy a norvégek nem vetnek súlyt az ebédre. Mintha össze volna keverve a reggelivel, a reggeli meg nincs definiálva. De lehet, hogy félreértette. Itt most hogyan lehetne megmagyarázni a gábelfrüstüköt? Mihez képest gábel?

Björnsterne Björnsonról sem sokat tudott. A nagy Ibsen nagy kortársa. Azt hitte, evvel megússza. Ám álnok módon kiderült, hogy a kiváló norvég főként két dologról nevezetes: *a.* a század elején nagy humanista kampányba fogott a szlovákok érdekében, akik senyvedtek a gonosz magyaroktól, és *b.* lelkesen csatlakozott volt Zolához a Dreyfus-pörben, ahol bizonyos Esterházy kapitány játszott gyászos szerepet. Mármost szegény Bérevő Egy más sem volt, mint magyar és Esterházy. Hát ezt jól kifogtam, mormogta magában, és persze a rá oly jellemző hazafias zúdulással azonnal kijelentette, hogy ő mint magyar természetesen a kisebbségi szlovákok pártján áll, és igazán csak *parentézében* jegyezné meg, hogy ez idő szerint a magyarok azok, mik hajdan a szlovákok, kisebbségiek, éljen Björnson! Björnson, fájdalom, örök. Ugyanígy csatlakozott másnap a Dreyfus-pörhöz, kiegészítve, hogy ama baljós kapitány nem is igazi (!) E. volt, inkább Walsin, legföljebb, ha az édesanyja, egy kicsit, talán. Ezen is jót mulattak a norvég emberek.

A csónak a közeli kis szigetre tartott, ahol valamiféle hal- vagy halászati múzeum várt arra, hogy őtet a sok író intellektuálisan bekebelezze. Bérevő Egynek szembe kellett avval néznie, hogy ő egy szárazföldi patkány. Félt ott a vízen. Megérezte a tenger erejét, azt, hogy az bármire képes volna, ha akarná. Még jó, hogy nincsen tengerünk, gondolta

történelmietlenül, egy gonddal kevesebb. Persze mondanom sem kell, ilyen hozzáállással nem lehet országot gründolni.

A *Fiskerimuseet* érdekes volt, a múlt század közepi viszonyokat idézte, Dreyfus még boldog volt akkor, a szlovákok már nem, akkor épp a magyarok sem, ekkor tájt kezdődött, hogy a világnak szép lassan elment a kedve önmagától, manapság már nem is mer a tükörbe nézni, annyira.

És akkor hirtelen kiderült, hogy errefelé, ilyenkor, öt óra körül is van valami, neki Mittagessennel fordították, de ennek nem volt jelentősége, itt a nyelv nem szent, hanem praktikus dolog, meg is értik egymást, Bérevő Egy legyintett, tudom, mondta, gábelfrüstük. De azért örült. Körbeültek egy asztalt, hoztak kenyeret, vajat, könnyű fehérborokat, meg egy kosárfélét (garabolyt), amelyben mik voltak? Bizony, rákok. Rákfélék. Olyan rákocskák. Nézte a norvég kezeket, ahogy belemarkoltak, mintha cseresnyéstálba, és ő is vett. Majdnem scampi nagyságú állatok voltak. Mellette az olasz kolléga kapkodva, gyorsan evett, letörte a rák fejét, és a többit mintegy páncélostul rágcsálta. Trieszti módszer. A norvég nők, mert inkább nők voltak a norvég nők, mint férfiak, akkurátusabban dolgoztak, a farkot is letörték, és a hüvelykujj egy évszázados mozdulatával kifordították a rákhúst a páncéljából, és nem is ették meg azonnal egyenként, hanem összegyűjtötték, és úgy.

Bérevő Egy kombinálta a trieszti és oslói módszereket. Hol türelmes volt, hol türelmetlen. Órákig eszegettek. Szemben vele egy szlovák ember ült, mellette egy román. Olykor biztatóan egymásra pillantottak. Most így hárman, gondolta felelőtlenül, picikét csámcsogva, meg bírnánk oldani az országaink közti problémákat. Ekkora linkség hallatán, mert Bérevő Egy kifinomult belső hallással bírt, elszégyellte magát, s gyorsan benyúlt a kosárba, hogy a maradék rákokat a két másik elől elegye. Már nem volt éhes. Kelet-európai ízlelőbimbói a kozmoszt ostromolták.

Vélhetően, nem

Akárhány norvégot kérdeztem is, és számtalan norvégot kérdeztem, azt, hogy Ibsen végül is dánul írt-e vagy norvégul, nem tudtam meg. Dánul, inkább dánul, mondták, de ezt úgy, hogy akár az ellenkezőjére is gondolhattam. Mindenesetre most ugyanazzal a szöveggel játsszák Oslóban, mint Koppenhágában. Ámazonban a finomságok, az árnyalatok, a nyelv bensőségessége, vetettem közbe. No igen, bólintottak, de azért meg lehet érteni.

Arrafelé északon többször találkozni a nyelv ezen gyakorlatias státuszával. A hollandok minden további nélkül elélcelődnek mondjuk arról, hogy a holland az nem is nyelv volna, hanem torokbaj. Próbálná csak ezt valaki a miénkével! (Ahogy például Cioran meg is próbálta – azonnal Csorán lett belőle…) A nyelv nem titok és szentség, nem erős vár, nem a mi istenünk, hanem eszköz, mint a vasvella vagy a számítógép, melyet tisztel az ember és vigyáz rá, de könny nem futja el a szemét.

Ez még mintha az izlandiak esetében is így volna, pedig azok olyan kevesen vannak, hogy mindőnk Herdere mind a tíz ujját megnyalná utánuk. Izlandon kizárólag izlandi szavak vannak, nem engedik be az idegeneket, létezik valamiféle nyelvi bizottság, afféle szuper-kazinczy, amely azonnal lefordítja a betörni készülőket, a telefont, a televíziót, helyükbe egészséges, vidéki izlandi szavakat ajánl. Nevet is izlandit kell választania a letelepülni vágyónak, semmi Grün vagy Petrovics. Ez persze csak akkor működik, ha a nép támogatja mindezt – a nyelv az, amit beszélnek, nem amit kieszelnek –, és úgy látszik, támogatja. A folyamatos *nyelvrégítés* állapotában vannak, és attól sincsenek meghatódva (meghatározva már inkább), hogy a nyelv, amelyet használnak, többszáz éves – mintha mi Balassa, a Bálint nyelvén beszélnénk. Féltik a nyelvet, de nem félnek.

Mi, ungárok, költőien használjuk a nyelvünket. Egy-egy szón múlik a haza sorsa, forradalom, népfelkelés, ellenforradalom: emlékezzünk: szavakról vitatkoztunk, szavakat akartunk elfogadtatni, szavak harcoltak egymással. Csinálni nem sokat csináltunk. A költőiség közvetlen használatra nem ideális, néha tényleg idegen nyelvre kéne fordítani magyar szövegeket, hogy megtudjuk, mit is akarnak valójában. Minden nyelv másra érzékeny, másra jajdul. (*A szív segédigéi* című könyvemet sok nyelvre lefordították, de csak a lengyelben derült ki, hogy a temetésleírás

pontatlan. Ez a trehányság csak a lengyelt irritálta, ott buktam le, a többi nyelv nem szólt. Mondanom sem kell, hogy katolikus temetésről van a regényben szó. Egyeztetési hibát megtudni a német a legalkalmasabb, és így tovább. Valamelyik nyelvben végül is hibás az ember.)

Irodalmi ország vagyunk. Korántsem nagyhatalom, nem a tehetségről beszélek, hanem a nyelv helyzetéről. Aztán hogy ez az irodalmi ország miként is kapcsolódik az ukrán maffiákhoz, az olajgengekhez, az elszegényedéshez, a régi ugarhoz és az új gazdagokhoz, a formátlanság tomboló támadásához vagy táncához, hát… azon még el kell gondolkodnom. Vélhetően hollandul.

Nem.

Járom az utam

A napokban módomban állt ékes teuton nyelven egy fél órát fölolvashatnom az *Egy nő*ből. Balszerencsémre és mellesleg egy távoli nagynéném is odalátogatott, próbáltam előtte a szünetben lebeszélni, ó, legyintett derűsen, öreg vagyok én már, egy lofat ide vagy oda, engem már nem rendít meg, csak a hazugságot bírom egyre nehezebben, angyalom, és homlokon csókolt.

Tulajdonképpen nem is voltam rászorulva a nagyvonalúságára, eltekintve attól, hogy mindig mindenki nagyvonalúságára rá van szorulva, mert németül, hogy félreérthetően fogalmazzak, bármit gondolkodás nélkül kimondok vagy felolvasok, a német szavak semmilyen érzést nem váltanak ki belőlem, se ízük, se bűzük, magyarán, nem *ismerem* őket, legjobb esetben ismerem a jelentésüket.

Igen ám, de nem ismerem a használatukat. (Eszembe jut, zárójelben, milyen mázlim volt annak idején, mert amikor az, így említem finoman, ideológiailag határozott férfiú rá kívánt mutatni nyelvfilozófiai műveltségem lukaira vagy mijeire, akkor erre épp egy Wittgenstein-mondatot talált alkalmasnak, azt a bizonyosat, hogy a szavaknak használatuk volna és nem jelentésük. Manapság például Magyarországon sokan a posztmodernt a linkség, a blöff szinonimájának tartják, stílusterrornak, művészi felelőtlenségnek, ja és persze összeesküvésnek, és ugyan nekem a posztmodern nem ingem, gatyám is alig, abban az értelemben legalábbis, hogy nem érzek vágyat őtet megvédelmezni, de ha így használtatik ez a szó, akkor gyorsan, íziben, kell találni egy újat, ha lehet, mert ez nem ilyen egyszerű, nem ilyen elhatározósdi, egy újat, mely leírná azt a sok szellemi, történeti, művészi és érzelmi mozgást, amely mégiscsak az előbbi alá tartozik. Ugyanez történik a liberális szóval is, az a hazátlan bitang irányába csúszik, egészen addig, míg eszükbe nem jut a kissé ugyan *hígm* Eötvös Pepi, és akkor a nemzeti jelzővel mentőövet dobnak a szónak. – A minap épp az Írószövetség volt elnöke jellemezte a szerinte áldatlan szellemi állapotokat akképp, hogy az Írók Könyvesboltjának kirakatában mindig kizárólag posztmodern írókat látni, amely kijelentés az önmagában való nívósságán túl azért is értékes, mert így végre van egy egyértelmű definíciónk: pm. az, akit vagy amit a *lányok az Andrássy úti könyvesboltból* benyomnak a kirakatba; azt nem említette a kolléga, hogy ebben a boltban *minden* magyar író vásárlási kedvezményt

kap, elég a tagság, nincs stiláris szűrő, és kortárs magyar szerző könyvét a legkönnyebben itt találni meg, valamint az olyan szemét liberális pm. lapokat is, mint például a Hitel. Nép-nemzeti realistaként mondanám: ez a főváros egyik legjobb, mert leghasználhatóbb könyvesboltja. Akkor itt most be is zárom a jelet.)

Síkos talajon mozog a szerző, jégre van vive, amikor idegen nyelven szól a szövege. Én is mondtam ott azonnal, hogy csak az eredeti magyarhoz tudok mit hozzáfűzni, én mindent magyarul hallok, magyar a fülem, mindenem magyar, szójáték elhagyva, nekem csak magyar problémáim vannak. Hogy ezt hogy értem. Nekem minden probléma nyelvi probléma, hazudtam az igazságot, és az per definitionem magyar. Szóval hogy itt, Németországban nem tudom, miként irritáló egy mondatom, hogy hol fekszik, fekszem Grimmelshausen és Handke közt. Irritáción valami olyasmit értettem, amit itthon, a testről való beszéd nehézségét, a durvaság és őszinteség szintén nehéz kapcsolatát, illetve az én és a mi zavart magyar viszonyát.

De ez hidegen hagyta őket, hanem belemásztunk lassan valami feminista morgásba, egy nyelvbe, amelyet én, egyszerű magyar férfiként, egyáltalában nem ismerek. Nem bírom. Igen tanulságos volt megtapasztalni, hogy a nyelv nem birtoklása milyen kiszolgáltatottá teszi az embert. Én persze csak láncaimat veszthettem, ezért nézegethettem az egészet így, érdeklődve. Bizony nem értettük egymást. Fölajánlottam aztán nekik, hogy átteszem a *sie*t *er*be és viszont, van egy férfi, ezen aztán nevetgéltek, de nem nagyon.

Voltak keleti s voltak nyugati németek – hát az roppant tanulságos volt, ahogy *azok* nem értették egymást. Pedig nagyon akarták, pontosabban a nyugatiak akarták a másikakat, azok inkább hallgattak, félek, azt hitték, ők értenek mindent. A nyugatiak vagy fölülről lefelé beszélnek, ezt udvariassággal tetézik, vagy alulról fölfelé, ezt németes önostorozással oldják meg. Igen, ja, ott keleten, ott volt közösségi érzés, szükségből erényt kovácsoltak, és így tovább, ilyen szamárságokat is tudtak mondani, okos, művelt emberek, minden európaisággal kistafírozva. Semmi nincs keleten jó, ami a volt rendszerből következnék, semmi, súgtam jelentősen a mellettem elhelyezkedő fülbe.

Mi egyszerre vagyunk keleti meg nyugati magyarok, kistafírozva meg hol így, hol úgy. Amikor hazajöttem – hazajönni jó, elmenni meg hazajönni –, a következő mondaton estem hasra: nem engedjük magunkat

kipusztítani, liberális járomba lökni. Ízlelgetem, liberális járomba lökni, in das liberale Joch stossen, te jó Isten (haza, család), ha ezt lefordítanám a nagynénimnek, elpirulna, lehajtaná a fejét, és szégyenkezve faképnél hagyna. Ha nagyon szeretne, akkor kinevetne, micsoda barom vagy te, angyalom, liberális járom… (Utólagos megjegyzés: azóta már a féregirtásnál tartunk. Ezen nincs mit fordítani.)

Hol

A posztmodern terror jegyében Kolozsvár felé igyekeztem, vonaton, mert félek autóval menni, félek a határtól, hogy órákat kell várni, mondják, már nem kell, félek, hogy nem kapok benzint, mondják, kapok, kicsit folyton félek abban az országban, idegen, nem ismerem a játékszabályait, Románia az örök NDK.

Sor nincs, benzin van, de ha magamra maradok, folyamatosan azt várom, hogy mikor csap le rám a fátum. Ezért aztán legszívesebben, mint a gyerek (46 év) fognám erdélyi barátaim kezét, és így mennék kézenfogva mindenhová, a lángi, a viskyi, a salati kezeket fogva, hogy vigyázzanak rám, és hogy ha valami rossz történnék, ami érezhetően bármelyik pillanatban megeshetik, akkor az ne rajtam, ne az én ügyetlenségemen múljék, ne én viseljem a felelősséget.

Az idegenség érzése egyébként nem csak Romániára vonatkozik, hanem Erdélyre is, az erdélyi kultúrára is. Hogy egyszerre fogja el az embert a magyar kultúra egészére vonatkozó, ezt a gazdagságot észlelő jó érzés, meg az a hiúsághoz közel álló fölfedezés, hogy itt is vannak olvasók, olvasóink, valamint az, hogy ez azért más. Gyökeresen mások a történelmi, nyelvi, szociológiai tapasztalatok, minden más, csak valamilyen megfejthetetlen okból ők is magyarul beszélnek. Persze gondolhatunk az Alföld és a Dunántúl különbségeire is. Mindenesetre ez a tizenötmilliózás kulturálisan sem olyan egyszerű vagy magától értődő, ez igen drámai kapcsolat, közösnek és idegennek állandó feszültsége. Ez hol termékeny, hol riasztó.

Kisebb dologról beszélnék karácsony alkalmából. Az út során szinte állandóan és mindig váratlanul ügyeket kellett elintéznem. Például rögtön a határ után *leu*t szerezni. E célból össze kellett ismerkednem egy házaspárral, akik, odavalósi magyarok (kik kacsintva mondták átlépve a határt: megérkeztünk szép hazánkba), szívesen váltottak be, át, a forint csak itthon rossz, ott érték, és azonnal át is vertek, mint szart a palánkon. Később barátaim azt magyarázták, hogy ezt itt nem kell olyan komolyan venni, ez természetes próbálkozás, játék, nem kell lelkizni. Jó. Aztán visszafelé meg nem adtak jegyet a jegypénztárban, mondván…, mindegy, valamit mondtak, és hogy vegyem majd meg a vonaton a kalauznál. E célból össze kellett ismerkednem a kalauzzal, illetve kettővel, mert elébb egy úgynevezett nem megfelelő kalauzzal kötöttem barátságot, az általa

prognosztizált ár feléért, az eredeti kétszereséért, kaptam is jegyet, nem konkrét jegyet, de mondta a második kalauz, hogy ne izguljak, ezen a szakaszon csak ő kérhetné a jegyet, és ő nem fogja.

Nem a kisebb-nagyobb megkopasztásokat említem, az bagatell, nem a pénzügyi veszteség a fájó, hanem az emberi kapcsolatokban mutatkozó többlet. Ez a nem európai: ahhoz, hogy technikai jellegű ügyeket (pénzbeváltás, jegyvétel) intézhessek, folytonosan, akarva-akaratlan emberi viszonyokba kellett keverednem. Európában ma ez nem így szokás. Sőt: ott az emberi viszonyokat *oldjuk meg* technikailag.

A kettő között volna karácsony. Hol.

Igen és nem

Pontosan egy évvel ezelőtt, mikor, sőt midőn az utolsó pillanatban leadtam Lakat szerkesztő úrnak az évi rendes karácsonyi kis színest, egy füzetbe a következőket írtam föl: olyan nulla a foci, hogy már egy kis színes sincs benne. Ezért most itt azonnal megnyitok egy naplót, írni bele az évközi kicsi foci dolgokat, Sztojcskovtól a Stop Pötyiékig, akikkel, ha le nem laufolom, de lelaufolom, vasárnap délelőttönként még szoktam kispályázni (ad notam: állni, mint a befőtt). Mert kicsi, jó focidolgok mindig vannak…

És azután erről azonnal megfeledkeztem, hiába teltek-múltak az év napjai, mondat nem lett belőle, sportmondat legalábbis nem. Januárban vágott a Szavicsevics egy négyest, márciusban láttam egy jó öregfiúk meccset, májusban eltemettük a Lakat Imrét, többszörösen edzőm Csillaghegyen, jó ember volt, a focihoz is értett, elég sokan kint voltunk a temetőben, jó volt látni a régi arcokat; ha távoliak is: egymáshoz tartozunk. Ha az ember örökké élne, akkor örökké futballozna, és többé-kevésbé örökké a Lakat Imre volna az edzője (vagy a Szöllősi Imre).

És így tovább, telt volna a napló. De egy sor se. Itt állnék megfürödve, ha ez olyan év volna, mint a tavalyi, de nem olyan, mert a Fradi kiverte az Anderlechtet, mázlival ugyan, de megdolgoztunk a mázliért, a belgák tízből kilencszer megvertek volna, de mi épp ama tizedik meccset játszottuk.

És ez fölélesztette bennem a régen halott szurkolót. Utoljára Mezey idejében, vagy elfogultan fogalmazva: az öcsémében, éreztem ezt az izgalmat és várakozást, amit egy mérkőzés jelent. Az én szurkolóságom több felől támadva van, részint mert inkább, már elnézést, játékosnak éreztem magam, olyan negyedosztályúnak, de mégis, részint meg a természetes fradistaságom lett összezagyválva a testvérem által, s keveredtem mindenféle Honvéd- és AEK–Athen-kalandokba.

De most visszaállt a világrend, s a remény neve Fradi lett. Persze a szurkoló nem hülye, legbelül tudja a reális esélyeket, de ettől eltekint. Szurkolónak lenni költői létet jelent. Érdekes volt ebből a szempontból megfigyelhetni, hogy a szurkoló, ha nem is boldogan, de nem elkeseredetten nyugtázta az Ajaxtól benyert ötöst. A szurkoló minden valóságos erőfeszítésért hálás, és hajlandó fölülni a látszatnak. Csak a

játékosok konyultak, teljes joggal, ők voltak a pályán, őket futkározták körbe.

De beszéljünk a huhogásról, arról, hogy az Ajax-meccsen a szurkolóból kijött az állat, s ha színes bőrű ért a labdához, ilyen őserdei hangutánzással utalt a származásukra; fajiztak.

Amit ez ügyben rosszul lehetett csinálni, azt rosszul csináltuk. Kis túlzással azt lehet mondani, hogy az országos, a történelmi neuraszténiák léptek működésbe. A legsiralmasabban a sportújságírók viselkedtek, sértett kakaduként személyeskedtek. Az Ajax edzője, ez a van Gaal (egyébként a neve után ítélve nyilván magyar, csak tagadja), mondják, kellemetlen alak, meglehet, nagyképű is. De hát van mire. A világ első számú csapatának az edzője, s mint ilyen minden futballszerető ember *tiszteletét* kell bírja. Persze jobb volna, ha ezen fölül még egy édes pofa is volna, de a modorát neki felróni hasonlatos volna, mintha Beckenbauertől zokon vennénk, hogy nem járatos Hölderlinben. Amit én egyébként biztos forrásból tudok; Rilkében ofé, de a Hölderlint ugatja. Ez a klasszikus kérdés: igaz-e, hogy Hacsaturján buzi volt? Igaz, de nem csak ezért tiszteljük. Engem mint újságolvasót mérsékelten vagy csak másodsorban érdekel, hogy milyen kellemetlen volt a kollégának a munkáját végeznie, amikor van Gaallal interjút készített. Nem is végezte el rendesen a munkáját, mert főleg az irritáltságáról tudósított.

Amiképpen a tévériporter sem végezte jól a munkáját, amikor a huhogást szóra sem érdemesnek ítélte. (Zárójelben megjegyzem, hogy én például nem voltam akkor fölháborodva, mert egyszerűen nem is hallottam a huhogást. Egyrészt mert nincs kifinomulva rá a fülem – mikor én még meccsre jártam, ilyen nem volt –, másrészt meg teljesen elvesztem a játék figyelésébe, a drukkolásba. Ez volt akkor a dolgom.)

Szokás ezt az egészet eljópofáskodni, mondván például, hogy csak azt mondtuk, hogy hú, hú, de nagy helyzet volt. Meg hogy a lelátón nem kell mindent olyan hóttkomolyan venni. Ebben van valami. A „Mi van, bíró, kapol libát?” poénon nem kell fennakadni. De manapság már inkább azt kiabálják, hogy „mocskos zsidók!”, amin már nem lehet kedélyeskedni.

És a huhogást a nyugat-európai szóhasználat egyértelműen az utóbbi közelébe helyezi. Itt mi nem válogathatunk a jelentésekben, nem mondhatjuk, hogy mi ezt másképp gondoljuk, mert ez ma a világ stadionjaiban evvel a durva jelentéssel bír. Ez az, amit nem értett meg

senki, se Novák Dezső (ne tévedjünk: szeretjük, tiszteljük, Maldini mellett számomra a világ egyik legnagyobb bekkzsenije), se a Fradi mint olyan. És megint hangsúlyoznám az íróstudók felelősségét.

A történelmi reflexek azonnali sértődést írtak elő. Mért éppen minket találnak meg, Madridban is volt horogkereszt, akkor mért nem ríttak, és így tovább, már megint a kis Magyarország a szálka, az utolsó csatlós, sőt az Ajax által Európa üzent, hogy nem kér belőlünk. Ugyan.

Pedig ha jók a reflexeink, akkor mi is azonnal fölháborodunk, elítéljük a történteket, a klub elhatárolja magát (ez az európéerség ilyen macerás dolog), erőfeszítéseket ígér, nem a Nyugat miatt, nem az Ajax miatt, hanem saját maga miatt, és csak ezután kérdezi meg, hogy minek is tetszik ezt a palávert csinálni. A palávert egyébként pontosan ezért csinálták. Mert úgy látták, hogy a magyarok ezen nincsenek is nagyon fölháborodva, és csak annyit mondanak, hogy ők szeretik a Fatusit, pedig az olyan fekete, mint az éjszaka. Ez európai ésszel nehezen érthető, illetve csak úgy, hogy itt akkor a rasszizmus nem olyan idegesítő dolog.

Azt sem értették a hollandok, hogy mért a fél stadion huhog, mért nem csak egy maréknyi barom. Valóban nem azért, mert nálunk az a maréknyi félstadionnyi volna, az egy főre jutó fasiszta szurkoló száma nem kevesebb Amszterdamban, mint itt, hanem azért, mert nem nagyon tudták, hogy az mit is jelent. Ezt legalább utólag tisztázni kell, ezt az alkalmat a sportújságírók sértetten elmulasztották, kijött belőlük a magyar, a szó rossz értelmében.

Volt az évben egy-két jó meccs, Fradi, olimpiai csapat, BVSC, a szurkoló kevéssel beéri, azonnal színes álmokat sző. De azt mondani, hogy végre valami megmozdult a magyar fociban, az a szokásos öncsalás volna.

Addig is: hajrá, magyarok. Huj, huj hajrá, és nem hú, hú hajrá.

Majdnem

E. M.-nek

Mondom valakinek, futballanalfabéta, hogy persze szigorúan kell megítélni, mi hangzik el a lelátóról, de azért figyelembe kell venni a genius locit. Hogy értem ezt. Hát például amikor annak idején nekem mint a Csillaghegyi Munkás Torna Egylet csatárának azt kajabálták, hogy verem a tülök orrodba a zsidó izé anyád – akkor ez sem édesanyámra, sem a szintén hányatott sorsú zsidó népre vonatkozóan nem tartalmazott semminemű állítást. A mondat nagy örömöt nevezett sportolóból nem váltott ki, de jelentése csupán ennyi: ó, nemes arcélű ifjú, be kár, hogy nem a mi kis kollektívánkat erősíted!

A futballanalfabéta gyanakodva néz rám. Biztos? Majdnem biztos.

A tolvaj

A Népszabadság – anélkül hogy a kisujját mozdítaná, csak úgy szagra – kihozza belőlem a századvégi emberben természetesen meglévő komcsiellenességet (nem az apropó, nem a dézsavü, hanem: a sansz és egy kis kajánság), de ettől most tekintsünk el, csak a Pavlov kutyája következetes, az ökör.

Elmesélek inkább egy történetet, annyiban karácsonyi, amennyiben karácsony tájt esett meg.

A fiatal férfi, kezében pénztárca, leszállt a villamosról. Csak azért jegyeztem meg, mert a pénztárcát két ujjal fogta, pipiskedve, úgy tartotta a feje magasságában, mintha úszna és nem akarná, hogy víz érje. Ekkor mellettem egy lány halkan azt mondta: – Tolvaj! – és a férfira mutatott. Ez valamiképpen nem tűnt hihetőnek, a férfi viselkedésében semmi gyanús nem volt, a tárca se gyanús volt, hanem érdekes, legföljebb sajátos. Vagyis az hihetetlen, hogy valaki tolvaj legyen, azaz elvegye azt, ami nem az övé. Ha valakire közelről ránézünk, arról nem lehet elképzelni, hogy tolvaj. A tolvaj absztrakt. Az áldozat idősebb egyetemistának látszott, és egy kisgyereket cipelt a vállán. Csomós Marira hasonlított, csak nem volt olyan szép (hiányzott belőle a Csomós Mari).

– Tolvaj – ismételte meg. Úgy éreztem, tennem kell valamit, az nincs rendben, hogy itt tolvajok mászkálnak az országban, én meg csak itt villamosozok. De ezt nem kell nagyon áttételesen értelmezni, konkrét villamos, konkrét tolvaj, konkrét én.

– Kicsoda? – lendültem tehát akcióba. (Akcióim, lám, mondatok.) A nő már csak tátogott, mutatóujja követte a pénztárcát. Ekkor csukódott volna a villamosajtó, a mozgásra mozdultam, közbetettem a lábam, leugrottam. A nő utánam.

A férfi visszanézett; arca nyugodt, nem kezd el szaladni. De mintha gyorsítana. – Tolvaj! – kiáltom erre. – Álljon meg! – Csodák csodája: a férfi nem áll meg. Utánaindulok, tíz méterre lehet tőlem, nem futok, valami olyasmire gondolok, hogy nem kéne elijeszteni. Ezért kicsit halkabban ismétlem: – Tolvaj. Álljon meg.

Nemcsak, hogy ő nem áll meg, de az ott várakozók sem mozdulnak, mit mozdulni! – az arcuk nem rezzen. Mintha ott se volnék. Ez a mondat láthatatlanná tett. Amennyivel halkabban szóltam, annyival gyorsabban mentem. És most már ezt mondtam:

– Tolvaj! Tessék megállítani! – Az az igazság, hogy az én arcomon se ijedtség volt vagy fölháborodás, hanem csak csodálkozás. Ezt láthattam viszont a környező arcokon. Ekkor egy idősebb férfi lágyan felém hajolt: – Jó napot, Péter úr. – Az összes homoerotikus tartalékaimat mozgósítva biccentettem vissza, majd most már rendesen fölordítottam.

– Tessék *mán* megállítani!

Mint egy westernben, puff, egyszerre futni kezdtünk, a tolvaj – én meg utána, és üvöltöttem. Szerintem akkor már féltem. Az emberek udvariasan utat adtak. Újabb s újabb nézőkhöz értünk, és én igyekeztem őket információval és cselekvési programmal ellátni, nevezetesen, hogy amaz egy tolvaj, és tessenek megfogni.

Nem közelítettem hozzá, ám jól tartottam magam. Átrohantunk egy útkereszteződésen, és egyszer csak nem volt senki, csak mi ketten. Megállt. Lihegve odaértem. Most látszott csak, hogy egy kiöregedett futballista az ki van öregedve, egy szót sem bírtam szólni. Most se nézett ki tolvajnak, olyan volt, mint bármelyikünk, csupán jobban bírta nálam a futást. Nekem a morális alapozás adott szárnyakat.

– Felezzünk – mondta rokonszenvesen. Röhögni se bírtam, lekötött a levegő vétele. Istenem, mily marcona lehetek én, hogy bevesz a buliba. Hallgatásom megerősíthette őt, hogy helyes volt nem kikezdenie velem. – Na, baszki, ne faszozz, itt a fele, aztán tűnjünk el!

Ténylegesen nem tudtam, mit kéne most csinálni. Egyszerűen nem volt olyan mondat, melyet mondani bírtam volna. Uram, kegyed egy pernahajder! – legföljebb. Kirántottam a kezéből a tárcát, és kezdtem visszafelé szaladni, ő utánam, át a kereszteződésen, és akkor ezt kellett hallanom:

– Tolvaj! Fogják meg! – ezt üvölti utánam a tolvaj. Szegény anyám, ha ezt megérhette volna. Az emberek ismét utat adnak, most kicsit nagyobb érdeklődést váltunk ki (plusz posztmodern terror), én közeledek a nő felé, a gyerek már bőg, a tolvaj közeledik felém, nyilván jobbszélsőt játszik, azok tradicionálisan gyorsak.

Nem lehet megállni, elfutok hát a tulajdonos előtt, az rémülten néz, szeme elkerekül, ennyire nem érteni valamit szinte nem is lehet már, utánam a tolvaj, kajabálva, hogy fogjanak meg. A villamos előtt hirtelen átvágok a túloldalra, épp jön egy taxi, beugrom, csak hajtson gyorsan!, mondom, mint egy filmben, azonnal szinkronizálva. A taxis bólint, nézi a tárcát a kezemben, nem szól. Két utcával arrébb megállítom, kiszállok.

Óvatosan visszaólálkodom a villamosmegállóba. Senki ismerős. A tárcában semmi irat, csak 2400 forint. Most mit csináljak.

Szabadság, egyenlőség, testvériség

A metróaluljáróban bűzlő rongyokba burkoltan fiatalabb férfi ül, és kéreget. Lehet, hogy nincsen lába, nem tudom, de nem is érdekel. Van lábad, meg fogod bánni, nincs lábad, azt is meg fogod bánni, van vagy nincs lábad, mindkettőt meg fogod bánni. Nem vagyok cinikus, de részvét sincs bennem, rosszkedvűen tehetetlen vagyok az *ilyen* helyzetben, rezignált, ahogy a mondat *mutatja*.

Mint mindig, automatikusan gyorsítok, iszkolnék el. Ha nem látom, nincs. De a kabátzsebemben megcsörren az apró, újságot vettem volt, és ötszázasból apróval adtak vissza, bosszantott is. Ezért megtorpanok, belemarkolok az apróba, ismét csak megszokásból az ujjaim között visszacsorgatok néhány érmét, a maradékot, a maradék maradékját a kezébe teszem, azt tartja maga előtt, nem kalapot vagy dobozt. Borostás, fásult, elivott, de szabályos arca van, nem mondom, hogy szép, de mondhatnám, a szépség van elrontva az arcán. Emiatt a romlás miatt ül itt.

Boldog új évet kíván, február van, a hangja mélyen, telten zeng, akár egy színésznek. Ez a hang abból az épnek mondott világból való, ahonnan ő ki van zárva. Meglepetésemben megrándul a kezem, elengedem a pénzdarabokat, közben a kezem az övéhez ér, mintegy rásimul, az ujjaim a tenyere párnáit érinti, az övéi az enyémet. Mintha egymáson feküdnénk. Én is, én is boldog, mondom zavartam, ám nagyon is a saját hangomon. Úgy mondom, mintha egy emberrel beszélnék. Eddig szerepek álltak egymással szemben, és ez most váratlanul megváltozott.

Most kéne leülni melléje, és megkérdezni, miben segíthetnék. Ettől olyan messze vagyok, mint Makó Jeruzsálemtől.

Más ma nem történt velem, és nem is akarom, hogy történjék.

Passz

Ó, tudok ám én szeriőzen beszélni Európáról, különösen a húsz és hatvan sor közti regiszterben, az egység és egyediség lüktető szépségéről, az Egy és a Sok Európát elvileg jellemző dinamikájáról vagy azokról a félelmekről, amelyek éppen abból adódnak, hogy vagy az Egyet látjuk, vagy a Sokat, s amikor ezt látjuk, amattól félünk, amikor amazt, akkor ettől. Igen leleményesen tudunk félni, ez is új európai tapasztalat. („Én félek Öntől!" „Ó, nem, uram, a legkevésbé sem, *én* félek Öntől.")

De ezt nyilván majd megteszik a körkérdésre válaszoló kollégák is. Ezért érdekesebbnek tartom annak hangsúlyozását, hogy ez a kérdés Magyarországon ez idő szerint nem létezik. Arról, hogy „Maastrichttal" valami probléma volna, arról itt mi („mi") nem tudunk. Errefelé csupán az az ijedelem van, hogy újra lehull valamiféle függöny, most nem vasból, hanem mondjuk ECU-ból. Hogy végérvényesen másodosztályúak maradunk. Satöbbi, satöbbi. Csatlakozni, csatlakozni, ezt ismételgetjük, kerül amibe kerül. (Ez egyébként ugyanaz a tájékozatlanság, mint az atomerőművek veszélyességére vagy általában a környezetvédelemre vonatkozó kollektív érzéketlenségünk. Ennek drámaisága itt senkit nem érdekel, fő, hogy a gépek, autók működjenek – minthogy a nem-működés évtizedeiben éltünk.)

Úgyhogy a *magyar* válasz a fölvetett problémára az, hogy elnézést, mille pardon, nem értem, miről tetszik beszélni. Nem értem, nem tudom, mi fán terem, még csak nem is kapizsgálom, fogalmam sincs, föl sem érem ésszel, és így tovább, leleményesen.

Halló, halló…

Az a dialógus, melyet Antonin Liehmmel folytattam, amikor fölkért erre az írásra, az meglehetősen kelet-európai dialógus volt, ő Párizsból hívott, ez azonnal gépies utalás 1968-ra, magára Párizsra, Prágára, én Budapesten voltam, mert mindig ott vagyok, ami nem utalás semmire sem, jelentősége abban áll, hogy a telefonösszeköttetés minőségét határozza meg – magyarán, hogy alig hallottam Liehmet, azt észleltem, hogy megint lelkes, megint organizál valamit, s ez jó, én legalábbis jónak tartom, ha ő lelkes és organizál, *a cseh mahher*, ahogy magamban nevezem, amióta behálózta Európát az ő Lettre-jével; de hogy mit mondott, azt nem egészen értettem, nem hallottam, de nem volt merszem nemet mondani.

Mindenesetre németül beszéltünk. Ez az a nyelv, mellyel én az európai kultúrdialógushoz úgy-ahogy kapcsolódom. Ezt pusztán udvariasságból említem. Ha jól értettem a cseh embert, akkor nem a német nyelv, nem a német szellem, nem a német kultúra, hanem a németek országa a tűnődés tárgya, annak helye ebben a dialógusban. Ha most őszinte lennék (ami egyáltalán nem magától értődő), bevallanám, hogy nem is nagyon értem, mi volna ez a kultúrdialógus. Hogy Európa népei beszélnek egymással, beszélgetnek, párbeszédet folytatnak, csevegnek, összejönnek ötórai teára? És hogy ebben a beszélgetésben miként vesz részt Németország, vagy – ha nem hallja – mi, többiek, mit mondunk róla a háta mögött? Kipletykáljuk? Bizony kipletykáljuk. A háta mögött mindenkit kipletykálunk. De ez még a jobbik eset. Mert legalább beszélünk. De vajon létezik-e ez a dialógus? Vagy ez rossz kérdés? Afféle divatos end-of-the history-pesszimizmus?

Ó, Antonin, miről beszélek?

Nekünk magyaroknak újra meg újra közünk van Németországhoz. Hol háború, hol béke. De valahogy nem örülünk Németországnak (túlságosan hasonlítunk rájuk), ezért biztatjuk magunkat folytonosan Párizzsal („vigyázó szemetek”). De aztán mégiscsak minduntalan Németországnál kötünk ki.

Most jut eszembe, hogy esetleg a Közös Piac volna a kultúrdialógus? És hogy a németek az új, az újra megtalált németellenességről akarnának hallani? Erre szoktam én mondani, hogy nem kell Németországtól félni, elegendő, ha ő fél egy kissé saját magától.

Egyébként ez szerintem mindenkire ráfér, ez a gyanakvás önmagunkkal szemben (a Heine-vonal). A német tehetetlenség német ügyben mindannyiunk tehetetlensége. Ha Németország tudna dialógust folytatni önmagával, akkor volna európai dialógus.

Ha pedig a németek megvennék a magyar telefontársaságot (vagy már meg is vették?), akkor… akkor, kedves Antonin, hallanám is, nemcsak sejteném, hogy miket mondasz a telefonba, és talán okosabbakat válaszolnék a körkérdéseidre. De még ez sem javítana lényegesen az európai állapotokon.

Ha minden jól megy

Feladat: három mondat Európáról.
Európa ma az, hogy az embert fölkérik, írna három mondatot Európáról, azaz Európa az Európára való emlékezés, az árnyék árnyéka; például. Az előző mondat volt az első mondat; ez a mondat a második mondat és a következő mondat lesz a harmadik. Ha minden jól megy.

Ki beszél most és honnét? Arra a hatalmas, gyönyörűséges, gazdag és aljas kérdésre, hogy ki vagyok én, természetesen most nem próbálok meg választ adni, e vállalkozás meghaladná e szimpózium kereteit.

Munkahipotézisként induljunk ki abból a merész föltételezésből, hogy európai vagyok. Ettől kezdve tulajdonképpen hallgatnom kéne, nem helyénvaló egy európait az európaiságról kérdezni, hisz szegényke mindenestül az, ki sem látszik az európaiságából, reménytelenül európai, európaiságra van ítélve, belül vagyunk azon, amire kívülről szeretnénk pillantani. De hát megszokhattuk már, hogy szavakkal beszélünk szavakról. Írj, ne kényeskedj, idézhetnénk alig félreértve Danilo Kišt.

Hogy nagy szavakat használjak, az emberi gondolkodás (van más?) kedveli a paradoxonokat, legföljebb az Arisztotelészen edzett európai ész jobban aggódik, szeretne róluk megfeledkezni. Nem akarnék, nem is tudnék a matematikai logika Gödel uralta tájaira keveredni, csupán fölületesen megjegyezném, hogy Gödel mennyire nyomasztó, mennyire szeretnénk róla elfeledkezni, arról az állításáról, amely valahogy úgy szól, hogy minden ellentmondásmentes rendszerben szükségszerűen jutunk olyan állításhoz, amely abban a rendszerben eldönthetetlen, se nem igaz, se nem hamis, illetve hogyha minden állítás kvázi rendben, akkor a rendszer ellentmondásos. De elég is, lassan kimerítem a blöffölés legszigorúbb kritériumait is.

De miért is bonyolódtam ebbe bele? Igen: hogy mi is áll az európai kezére európaiság ügyben. Mert az előzőekkel ellentétben, lehetne éppen azt is mondani, hogy önmagáról, Európáról éppen egy európai tud beszélni, hiszen éppen ő volna az, akinek önmagáról valami elképzelése van, jobb időkben víziója, ez volna, ez a reflexivitás az európaiság sine qua non-ja. Az európai tükörrel él. A hiúság terepe ez? Inkább az önismereté, az önismeret görcsös terepe.

A kezdő kérdés másik fele, a honnét, érdekes topológiai kérdést vet föl; van-e Európának széle. Mert mifelénk folyamatosan ezen aggódunk, Európa vagyunk-e még vagy sem, csatlakozni tudunk-e vagy sem, elrabolták-e tőlünk Európát vagy sem. A veszekedéseknek is ez a nyelve: te nem vagy európai, én viszont európai vagyok, beee!

Ez a felfogás Európát valami finom, előkelő dolognak tartja, az európai szellem finom és előkelő, lényegében olyan, mint egy szigorú és finnyás nagynéni, aki ügyel az etikettre (etikáról úriember nem beszél), figyelmeztet, ha nem szépen eszünk, ha csámcsogunk, túrjuk az orrunk vagy rágjuk a körmünk.

Politikailag értelmezhető ez az észjárás, mert hisz ott, ha egy szegény ország azt állítja magáról, hogy ő európai, az azt jelenti, hogy tessék nekünk nyugodtan pénzt adni, erősen fogadjuk, hogy többé nem vétkezünk, és a bűnre vezető alkalmat is elkerüljük, a kamatokat időben visszafizetjük, és a köztéri WC-k is rendben lesznek eztán. Az Európa vagy különösen az Európaház kifejezés ennyit jelent és egy jottányit sem többet.

Európa nyilvánvalóan nem jó. Nem is rossz. Ismétlés: Európa a „van”. Az, ami itt van. Európát nem lehet elrabolni és nem lehet visszaadni. Ha pedig mégis elrabolták, akkor az, ami a helyén maradt, az volt Európa, az Európa. Azaz nincs *valami*, amit elérnünk kéne, hanem van ez az egész, és ebben vagyunk, a kérdés – és ez volna ezen új idők tétje, kockázata és lehetősége –, hogy *mi* is ez az egész.

Visszatérve a topológiai problémához, akkor lehet értelmesen Európa széléről, perifériájáról beszélni, ha van nem-széle, azaz van közepe. Ha úgy igazán tudnánk, mi az a posztmodern – és nem tartoznék annak lényegéhez, hogy ne ismerjük és ne is akarjuk megismerni a lényegét –, akkor beszélhetnénk a centrumnélküliségről, a világról mint provinciáról, vagy ahogy a költő mondja (kicsoda? kicsoda?), hogy nincs a világnak szíve. Mert tudniillik valaki előtte azt állította, hogy New York volna a világ szíve.

De azért ha Firenzéből érkezem Budapestre, akkor mégse gondolom, hogy ugyanott vagyok, akkor mégiscsak elfog egy kis kétség, hogy az, ahol élek, Európa-e. És tudok úgy érkezni Magyarországra, hogy reá gondoljak úgy, mint az imént Firenzére. Ebből a nézetből Európa főként

valami zsúfoltság, idővel, történelemmel való telítettség, Európa mint sok, mint gazdagság. Mint történet, mint folyamatos beszéd és beszélgetés. Európa mint purparlé.

Olyan vagyok én, mint a viccben Móricka, akinek mindenről *az* jut az eszébe, nekem pedig előbb-utóbb mindig a regény jut az eszembe (*az* is persze, és még azt sem mondanám, hogy kettős életet élek).

Európa olyan, mint a regény. A regényről mindenféle elképzelésünk van, személyes és kollektív, így-úgy tudjuk is definiálni – amitől most jóságomban megkímélem a kollégákat –, de bármit gondolunk is róla, tudnunk kell, hogy minden új könyv újra- vagy továbbdefiniál, attól kezdve mást fogunk regénynek nevezni, minden új regény hozzáteszi a definícióhoz a maga, olykor elenyészően kicsi újdonságát. Európa is így bővült az idők során.

Lehet, hogy a regényre is igaz – ezt nem tudom, és amíg be nem fejezem azt, amin épp dolgozom, nem is tudhatom meg –, hogy a regény is telítődött, nincs tovább, de Európa meghatározása bizonyosan fokozhatatlan.

Ebben a században olyan szépen felfokoztuk, hogy nincs tovább. De természetesen nem akarom kokettálva azt mondani, hogy vége. Nincs tovább, de nincs is vége. Halott, de nem halt meg.

Az európai kultúra Auschwitz jegyében áll. Azóta nincs mit mondani, de hát nem is hallgatunk. A legeurópaibb mondat, ama agyoncitált és így eléggé ingerlő, idegesítő Adorno-mondat a versírás lehetőségeiről. Az a csőd, katasztrófa, tudjuk, elsődlegesen nem a zsidókról és nem a németekről szól, hanem az emberről. Az emberi természetről. A szégyenünk is innét, és nem azért, mert rossz fát tettünk a tűzre, nem, hanem csak mert emberek vagyunk.

De hogy ez ennyire európai történet mégis, erre eddig nem gondoltam, arra, hogy ez elsődlegesen az európai kultúra összeomlását jelenti, és persze mindenki romok közt él, de a mi helyzetünk mégiscsak más. A Schindler listája című film kapcsán vetődött ez föl.

Én nem azt gondolom, hogy Spielberg Hollywoodot csinált Auschwitzból, amit csupán az mentene, hogy a film hasznos, fölvilágosító stb. Ennél mélyebb dologról van szó, kultúrák különbözőségéről. Arról, hogy Auschwitz nekünk közelebb van. Örök. És tabu. Nem szabad róla

történeteket mesélni. Nem szabad historizálni. Bizonyos értelemben nem szabad megérteni.

Mit gondol minderről egy kínai, egy brazil? Nyilván mást, kicsit mást. Másképp építi be a tragédiát az életébe. A kultúra így működik, ezt végzi el, hogyan éljük túl azt, amit nem lehetne.

Ám közben múlik az idő. Ötven év múlva szükségszerűen mást fog Auschwitz jelenteni, más lesz tehát Európa.

Nem tudom.

Az európai tükörrel él, mondtuk. De régen beszélt ez a tükör, azt mondta például, szép vagy, szép vagy, szép királynő, de nálad sokkalta szebb Hófehérke. Ebből mindenféle következtetéseket le lehetett vonni (almavásárlás stb.).

Tükreink hallgatnak. Vízióinktól, okkal, megijedtünk. Lehajtjuk a fejünket, szigorúan a lábunk elé nézünk, hogy meg ne botoljunk. Igazunk van, csak hát úgy tudtuk, hogy európainak lenni valamiféle emelt főt jelent. Milyen (lesz) ez az új európai? Milyen az a Faust, aki fél, mert félnie kell a *nagy*tól?

Bármi volt is ezen összejövetel alapkérdése, és bármi legyen is erről az én személyes tudásom, e kérdésre ez idő szerint az igazi európai válasz: nem tudom.

Ha minden jól megy.

Csak egy

A szerelem nagyon nagy dolog. Szerelmesnek lenni kiváltságos, kegyelmi állapot. Mindazonáltal mai napság a magyar futball szerelmesének lenni – ez olyan fokon nevetséges valami, olyannyira nélkülöz mindenféle nagyságot, formátumot, valóságosságot, hogy már-már kétségbe kéne vonni az ilyesmi létezését is. (Noha valami szerelmesének lenni lehetséges a valami nélkül is…) E sorok írója bizony ebben a nincsben üldögél, miközben éppen a mindenről akarna írni, a vanok vanjáról, Puskásról és társairól. Illetve arról írni, ahogy ez a minden éppen akkor lett semmi, amikor a leginkább ragyogni kellett volna, *ama* bizonyos berni döntőn.

A futball nemcsak Németországban volt megterhelve; a „Wunder von Bern”, a „wir sind wieder wer” magyarul is érthető nemzeti blablák. A század második felében a sport bevált és jól bevált legitimációs terepe (tornaterme?) lett a politikának. Lám, a szocializmus felsőbbrendűsége az élet minden területén megmutatkozik, ímhol a bulgár súlyemelők, orosz jégtáncosok (és valóban: egy Oleg Prota*popov* emberien kimeresztett feneke többet hozott a rendszer konyhájára, mint az egész politikai-ideológiai hadova mindösszesen – egészen addig, míg Oleg Ludmillájával a bűnös nyugat álszabadságát nem választotta, kel malőr!), cseh hokisok, magyar focisok, keleti demokratikus népi úszólányok az ő fiúsan brummogó hangocskájukkal.

Egyszóval szép volt az élet, láthattuk, hallhattuk, csak be kellett kapcsolnunk a rádiót majd a tévét, s kúsztak a nemzeti zászlóink az ég felé, és még a himnusz is szólt.

Azonban ha csak ennyi lett volna, akkor könnyen átláthattunk volna ezen a csaláson. A csalást azonban az öncsalás is segítette. Puskásék nemcsak a „hatalom emberei” voltak, hanem a „miénk” is. Ennek volt egy rövid távú összetevője és egy, úgy mondanám, historikus. Szóval lehet, hogy itt most minden a kommunistáké, lehet, hogy a diktatúra rémült dermedtségében egy szót sem lehet szólni – de bármikor kimehetek a Népstadionba, és egyrészt kiabálhatok, ahogy a torkomon kifér, másrészt és főként: nyerhetek, azaz szabad vagyok, másfél órára szabad és nagy, és jöhetnek ide franciák, angolok, nagy nemzetek, bárki: nyerünk.

És ez a magyar szívnek új volt. Mert mi úgy ismerjük, vagyis úgy gondoljuk el a történelmünket, mint permanens vereséget. A XVI. századtól csak vereség jut nekünk osztályrészül. Pedig a Nyugat védbástyája valánk. Azok persze furtonfurt cserben hagytak. Tisztességes magyar nem is tud győzni. A magyarhoz úgy tartozik hozzá a vereség, mint kutyához a bolha. Akinek valami sikerül, az már gyanús. Ott nyilván van valami kéz-kezet-mos a Habsburgokkal (hogy családian személyes legyek). Százötven év török, négyszáz év osztrák, ki tudja, mennyi orosz – sose! mindig! Se győztes háború, se győztes forradalom. Egy-két huszáros roham, jelezni, hogy tudunk mi, ha akarunk, ha akarhatnánk! De hát ilyen peches történelemmel nincs mit kezdeni.

És akkor hirtelen, a legnagyobb sötétség közepette kiderül, hogy mégiscsak győztesek vagyunk. Vita nélkül a legjobbak a világon. És Puskás a népmesék királyfia, aki helyettünk is megtesz mindent, amit lehet, és még annál is többet.

Érdekes, hogy az „aranylábú fiúk" ösztönösen betöltötték ezt a kettős társadalmi szerepet (ösztönösen vagy szükségszerűen?). Mert egyfelől csibészes önzéssel használták ki kivételezett helyzetüket, nagy anekdoták szólnak az üzletszerű csempészésekről (még 54-ben, Bernből jövet is, a legnagyobb gond az volt, hogyan lehet majd az „árut" nyugodalmasan kipakolni, minthogy Rákosi elvtárs közvetlenül a megérkezés után, a tatai edzőtáborban tartott nekik ünnepi fogadást, ami csak abból a szempontból volt kedvező, mert a pesti pályaudvaron már ingerült tömeg várta őket – azután Puskás megoldotta a problémát, mindig ő oldotta meg, telefonozott a határról valahová, mire Tatán már ott várta őket néhány teherautó, kiskatonákkal, hogy föltűnésmentesen eltüntessék a corpus delictiket), másfelől ugyanilyen emelkedett sztorik szólnak arról, ahogy, mint a mesében, vakmerően megleckéztették magas rangú uraikat, kiket egy egész ország rettegett. (Állítólag valóban megtörtént, hogy Puskás Farkas Mihálynak, az akkori belügyi atyaúristennek, aki tényleg veszélyes őrült volt, valami olyasmit mondott, hogy miniszter lehet akárki, de Puskás csak egyetlenegy van, ami megfelelt az igazságnak, mely akkor azonban, hogy úgy mondjam, éppen halott volt.)

Látható tehát, hogy arra a berni döntőre sokkal nagyobb súlyok lettek aggatva, mint egy szokásos focimeccsre. Rá lett pakolva ez az egész történelmi szar.

Én akkor négyéves voltam, közvetlen élményem nincsen, rémlik, mintha apám rádiót hallgatott volna, de nagyon is lehetséges, hogy ezt keverem az 56-os legendás rádióhallgatásokkal („Jönnek az amerikaiak!", de csak az oroszok jöttek).

Én már csak a mítosszal találkozhattam, de mint valódi „liebhaber" természetesen nem maradhattam vele szemben közömbös, én is meggyászoltam azt a kilencven percet. Egy ideig, különösen német újságokban megjelenő írásaimban következetesen a berni *magyar* győzelemről beszéltem (többszörös levélváltással, hogy nem elírás), és ez ugyan persze csak tréfa, de nem egészen, gyerekesen arra is gondoltam, hogy legalább így utólag álljon vissza az igazság a világban.

Mert az a napnál is világosabb, hogy ott az igazság sérült meg. A mítoszokról csak emelkedetten lehet gondolkodni. (Emlékszem, amikor egyszer két szót válthattam Puskással, az olyan volt, mintha T. S. Eliottal beszélgethettem volna. (Volt ez már Ady is, Kosztolányi is, Sophia Loren is.) Sőt, ha már életem nagy teljesítményeinél tartok, hadd meséljem el, hogy kispályán egy (azaz egy) alkalommal futballozhattam magával a nagy Hidegkútival, ő mint nagyapa, én mint apa voltunk ugyananannak a szülőcsapatnak a tagja a helyi iskolában, itt lakik a szomszédban. Ő akkor már túl volt a hatvanon, de még így is tátott szájjal lehetett figyelni, amit csinál. Egyébként semmi különöset nem csinált, hanem *mást*. Amikor én a magam harmadosztályú, de valóságos futballista rutinjával láttam, látván láttam, hogy erre meg erre lehet mozogni, akkor mondjuk ő lépett egyet hátra, épeszű ember, aki ért a futballhoz, ilyet nem csinált volna, csak, nevezzük nevén, egy zseni, s teremtett így rögtön egy egészen más *teret*, új és új esélyekkel. Igen tanulságos volt egy íróember számára. A szünetben kérdeztem a berni döntőről. Elmúlt, mondta semlegesen, és az arcáról nem lehetett semmit leolvasni.)

Akár reálisan, akár nosztalgikusan, akár misztikusan viszonyultunk ahhoz a kilencven perchez, mindenképp szerettünk volna valami *magyarázatot* találni. Bármi jó lett volna, a sors büntetésétől a túl rövid stoplikig. (Jó harminc évvel később, a 86-os mexikói világbajnokságon váratlanul 6:0-ra kikaptunk az oroszoktól. Ott is ilyen rémülten keresgéltünk, és ott se sikerült. Pedig ott családközelben voltam, merthogy az öcsém játszott volt, de semmit sem tudok így sem, nyet nyicsevó.) Bármi jó lett volna, rossz volt az összeállítás, vagyis az edző, Sebes

Gusztáv a hibás, vagy Puskás, mert sérülten elvállalta a játékot. És a Liebrich szándékosan rúgta le. Mint ilyen természetesen fasiszta. Egyáltalán a nyugatnémetek mind fasiszták, a keletnémetek pedig partizánok és humanisták. (Hát mostanra egy kicsit össze lettünk keverve – igaz, az érintettek is.) Egyébként Puskás állítólag provokálta Liebrichet, Pospisilt kérte volna meg tolmácsnak, mondaná meg annak a nagy mafla németnek, hogy akkor gurítja el a labdát a lába közt, amikor csak akarja. (Ezt a cselt magyarul köténynek nevezik, hogy ti. kössél kötényt föl, akkor majd nem lehet ott gurigázni, németül meg Tunnel-Tricknek. Vajon hogy hívják angolul, franciául, és milyen nyelvlélektani [?] következtetéseket lehetne ebből levonni nevezett népekre vonatkozóan?) És állítólag Herberger fölajánlotta az orvosi segítséget. De állítólag végül is egy svájci kecskepásztor csontkovács gyógyította meg. És a gólja a 87. percben teljesen szabályos volt. És ha a Rahn gólja előtt a Lantos lehúzza a fejét, akkor sima kirúgás. Így, végeérhetetlenül.

Sokáig nekem is nagyon *fájt* ez a meccs. De mostanra historizálódott, már *szabad* róla beszélni, már nem botrány, aminek részesei vagyunk, hanem történelem, amire rápillantunk, nem fáj, hidegen hagy, miként, mondjuk, a lipcsei csata is. Játék volt, egy nagy mérkőzés, és a futball az tényleg *ilyen:* többnyire a jobbik győz, de nem mindig. Bern volt a nem-mindig, a világban megbúvó kozmikus tréfa, vidám gonoszság, igazságtalan játékosság, pökhendi titokzatosság.

Mi történt tehát 54-ben Bernben? Volt egy focimeccs, CSAK EGY focimeccs, a magyarok nagy küzdelemben 3:2-re legyőzték a németeket. Ennek folyományaképpen megbicsaklott a Wirtschaftswunder, így aztán nem kellett a berlini falat sem fölhúzni, és 89-ben nem volt mit lerombolni, Magyarországon nem nőtt az elkeseredés, elmaradt az 56-os forradalom… Csak egy focimeccs… ha Lantos lehajolt volna…

A történet

Du musst dein Leben ändern, javasolja nekünk a költő, és mi zivatarosan egyetértünk vele. Mester, igazához nem férhet kétség, ez tényleg nem az az élet, amelyhez foggal-körömmel ragaszkodni kellene. Más kérdés, hogy nem csak a kétség, de mi sem férünk az igazához; persze gyaníthattuk volna, hogy ez nem egyszerű, emlékezzünk csak a leszokási kudarcainkra („Oh, a dohányzásról leszokni!? – mi sem egyszerűbb annál, én már százszor megtettem!") vagy a szilveszter környéki, igazán nívótlan fogadkozásainkra holmi új életről.

Az 1989-es esztendő minden percében olyan dolgok történtek, melyekről egyenként is azt gondolhattuk, hogy alapvetően megváltoztatják az életünket. Élve egy örökkévalónak vélt politikai struktúrában, hogyne hinnők alapvetőbbnél is alapvetőbbnek e struktúra összeomlását? Mint ahogy az is.

A változások magva a németek helyzetének alakulása, minthogy a kettészedett Németország tükrözte a háború utáni világ („Jalta-világ") kettősségét. Amikor kieresztettük, kieresztették, kieresztődtek az itt rekedt (iderekedni vágyott) keleti németek, akkor egycsapásra belekerültünk a fősodorba, a kis Magyarország!, tevékeny szereplők lettünk a nagy európai változás színpadán.

Ez történt – bár hogy pontosan mi, ki, mikor és hogy, az csak lassacskán derül ki –, és valahogy mégsem ez. A tabula rasa, a Stunde Null talán nem is felel meg a magyar karakternek, ha van ilyen, vagy az utolsó 150 év magyar karakterének: mintha a folyamatosság felé húznának a reflexeink, ennek ellenére állandóan végpontok és kezdőpontok követik egymást, folyamatosan, vég- és kezdőpontoknak vagyunk kitéve – sokat nem tudunk kezdeni velük. Olyan tabula rasa ez, mint az a bizonyos szőnyeg: minden alá van söpörve, és semmi sincs végiggondolva, és semmivel sincs szembe nézve.

Túlontúl zsúfoltak vagyunk, teli vagyunk a múlttal, bennünk van, ahogy Kapuściński írja, a berlini fal (és ha még emdéefesek is volnánk, akkor a fejünkben ráadásként, mint contradictio in adjecto, egy *kis* Csurka is csücsülne, így olvashattuk), nehéz helyet találni az ún. újnak, konkrétan nehéz helyet találni a fal hiányának. A fal hiányának nyilván több hely is kéne, mint a falnak kellett volt.

Tizennégy évvel ezelőtt majdnem egy évet Berlinben töltöttem. Berlinen én kizárólag Nyugat-Berlint értem, értettem, a tíz hónap alatt egyetlenegyszer voltam (vis major!) a város túlsó felében, melyet a legkevésbé sem tekintettem a város túlsó felének, hanem valami távoli, idegen településnek.

Érdekes geometria volt ez. Nálam abszolút bevált az imperialisták számítása, én úgy éreztem, mintha Nyugaton volnék, Nyugat-Németországban, egyáltalán nem érzékeltem a város sziget jellegét, következésképp bezártsági élményem sem volt, a falat mint múzeumi tárgyat néhányszor megtekintettem (kirándulás a gyerekekkel, kicsi, jóleső szörnyülködések, fotózások, fölmászás a kilátótoronyba, nyelvöltögetés szegényke kiskatonáknak, illetve beee az egész szocialista világrendnek), a mindennapjaim során nem kellett tudomásul vennem a falat, legföljebb este a Tagesschau-ban láthattam egy meglepő térképet, amely szerint egy nagy, ellenséges tenger közepén trónoltam, távol mindentől, amihez közöm lehet.

Egyszer voltam odaát, a szívnek nem lehet parancsolni – valamint a Trabantnak sem: alsózsírzás végett, mert ez megoldhatatlan föladatnak bizonyult a BMW meg a Mercedes szakférfiainak. Másutt már említettem, jó volt Berlinben trabantozni, a kékes füsttel meg a büdössel enyhe balos imázs járt, és szakmailag is csodájára jártak, nézték és nézték, és nem értették, hogyan képes *ez* mozogni.

Abban a másik városban, a Hauptstadtban, azonnal fejgörcsöt kaptam, iszkoltam vissza, amint lehetett. Ez a vissza szűnt meg. Nem mintha az akkor is más lett volna, mint öncsalás, ha elég nívós is.

Kelet és Nyugat továbbra is létezik. Itt a rómaifürdői strandon azonnal látszik, ki jön Münchenből és ki Drezdából, látszik a járásán. És nyilván az én járásomon is látszik valami, mondjuk, Párizsban. Még szerencse, hogy nincs két Magyarország. Mert Németország továbbra is kettő. Én is kettőnek látom. Schönefeld menthetetlenül endéká. Kicsit föl van polírozva. Vajon az emberek polírozhatók-e? Nem ugyanazt a nyelvet beszélik, nem is értik egymást. Nehezen szoknak egymáshoz. Még a történelmük is más. Más a demokráciához való viszonyuk (ami Németországban mindig *jelentős* kérdés), más az önmagukról alkotott képük, és ez a kép különbözik attól, amit a másik gondol róluk. Ez összesen négy darab kép.

Meséli (kelet) berlini barátom, hogy karácsonykor a taxiközpont az iránt tudakozódott, hogy honnét telefonozik a telefonozó, s ha, úgymond, keletről, akkor nem vette föl a rendelést. Így lesz másodosztályú az ember egy pillanat alatt a saját országában. Ezt nem lehet lenyelni. Így láthatni valami új NDK-nosztalgiát, ami számomra a tökéletes abszurd, ha értem is a motivációit. Szociális biztonság hin oder her, az ég adta világon semmi sajnálnivalót nem temetett maga alá a DDR – eltekintve a költő megénekelte endékás csajoktól, akiknek ügybuzgósága révén oly természetes módon tapaszthattuk ajkainkat a nagy német kultúra csecsére. Olyan ez, mint az alsózsírzás. Már csak mesélni lehet róluk.

Egyébként valami hasonló nálunk is látszik, egyfajta megengedő megítélése a Kádár-korszaknak. Nem lehet eléggé hangsúlyozni: szőröstül-bőröstül hazug volt az az egész. Velünk együtt, ki-ki alapon, tehát eltérő mértékben. Úgy tetszik azonban, hogy mi is onnét folytatjuk. Nem azt, mert az a politikai rendszer elszállt, de onnét, mert mi maradtunk, a földön állva.

Most öt éve szűnt meg tehát a vasfüggöny. Egy kis szögesdrótot eltettünk emlékbe. Jól fotózható ügy volt. Ötévenként meg lehet ünnepelni, külön rovat a folyóiratokban. De a történet ennél bonyolultabb. És messze nincs vége. Nem tudom, ki írja, de a kolléga ügyesen szerkeszti. Föl-le, ide-oda, s amikor a szereplők már azt sem tudják, hol vannak és kicsodák ők, akkor hirtelen kiderül számukra, nincs mese, ez derül ki, hogy nem a sors rángatja őket meg a történelem, hanem a szabadság, nem börtönben élnek, még csak nem is ennek valami enyhébb változatában, hanem tágas, zöld mezőn, kék égboltozat alatt, és hogy ez mindig is így van, akkor is, ha állnak a falak, a contra dictio in adjectók regnálnak, és a szögesdrót nem a vitrinben pompáz.

De, említettem, a történet jól van összebuherálva, nem tuti hepiendre és nem tuti szomorújátékra van futtatva. Nem tudni, hova van futtatva. Futunk; előle, előtte, utána, mögötte.

Ahová kilyukadunk

Tetszik nekem ez a fesztivál-elnevezés, a kezemre áll: *az irodalom világa*, mindenképpen jobban, mint mondjuk a világ irodalma Goethén dresszírozott kifejezése. Egy régebbi könyvemben azt írtam az ott szereplő íróról – aki persze nem én vagyok –, hogy olyan író volt, aki élet és irodalom közül gondolkodás nélkül az utóbbit választotta, mert úgy vélte, az az élete. És most ugyan egy ilyen vallomást túlságosan is érzelmesnek gondolok, van benne valami írói, szakmai nosztalgia, elfogadhatatlan meghatódottság – de azért jellemző rám, hogy olykor ilyeneket írok.

Mert én azt nem tartom bajnak, ha az irodalom irodalomcentrikus, hiszen nem tudhatván, mi az irodalom, ez semminemű korlátozást nem jelent, semmilyen belterjességet, ez a kijelentés csupán az irodalom sajátos eljárásmódját, módjait hangsúlyozza, azt, hogy egy író nem pap, nem tudós, nem újságíró, nem tanító.

Elvileg nincsen semmi probléma rész és egész, a provinciák és az úgynevezett világ irodalma (kultúrája) közt, az utóbbi az előzőkből épül föl, semmit sem kell önmagából föladnia, ellenkezőleg, minél természetesebben önmaga, annál érdekesebb és így tovább – szépen kieszelte ezt ez a bizonyos Goethe. (Néha ugyan nekem kétségem támad, hogy létezik-e ez a világirodalom a Goethe agyán kívül is, illetve hogy mi a Goethe agyában vagyunk-e vagy sem, azaz hogy a világ maga nem egy nagy provincia-e, merthisz a goethe-i világ, Welt, az több, mint a részei – nem tudom…)

Mégis újra meg újra föllobban a vita. Valaki szerencsétlen nálunk nemrég úgy jellemezte a pártját, hogy az olyan párt, amely előbb akar magyar lenni, aztán európai. Mintha lehetne magyarnak lenni európaiság nélkül, mintha egy magyar lehetne európai, anélkül hogy közben magyar ne lenne. Én csupán érzelmileg, logikailag és személyesen nem értettem soha ezt a konfliktust. Bármi, amit teszek, az egyszerre magyar és európai, nem bír más lenni. Minden nemzet a maga módján fogja föl (kell fölfognia) azt a grandiózus képződményt, amely Európa, és amely egyszersmind tartalmazza a róla szóló különféle elképzeléseket.

Nemrég találkoztam egy német kollégával, aki azt mesélte, hogy náluk lassan már csak Helmuth Kohl akar európai lenni, amúgy mindenki német, német, német. Az elmúlt négy év alatt mi is sikeresen elkoptattuk, agyonzsolozsmáztuk a magyar szót. Minden bokorból ez a szó ugrik elő.

A nacionalizmus elsősorban a patriotizmus esélyeit rontja. A nacionalista kérdésföltevés legnagyobb kára nem önmagában való ostobasága – ennek súlya nyomassza azt, akit érint –, hanem hogy elveszi a teret a problémák megbeszélése elől, illetve ostobaságánál fogva azt a látszatot kelti, mintha nem is léteznék probléma.

Mondok egy példát. Volt nálunk egy tüntetés, ahol azt követelték, hogy magyar műsort a tévébe! Ennek az oktalansága kézenfekvő, hisz azokról a műsorokról, ha semmit nem tudunk is, annyit bizonyosan, hogy mindenképp magyar műsorok voltak, közepesek, jók, rosszak. És vajon mi értelme volna rossz magyar műsort követelni? Mi volna jó a magyar rosszban?

De ez a setétség eltakar fontos kérdéseket, olyanokat, amelyeket meg kéne beszélni, el kéne tűnődni rajtuk. A nacionalizmus úgy viszonylik a patriotizmushoz, miként a jelszó a szóhoz. A jelszavak közelében túlontúl halk a szó. Pedig éppen olyan dolgok is megbeszélendők volnának, melyekről a jelszavak kajabálnak. Például hogy mit jelent a tradíció a televízióban, vagy a tévé mint népművészet, szerepe és felelőssége a népnevelésben, ennek és egyáltalán a kultúrának az új és hagyományos megjelenési formái, vagy mi a teendő a nemzetközi nívótlanság hódításával szemben (szappanoperák), lehet-e, kell-e tenni valamit, és ha igen, mit.

Egyszerre vagyunk kevélyen magabiztosak, fafejűek és megengedhetetlenül naivak, védtelenek.

Vannak fogalmak, melyeket most ismerünk meg igazán. Ilyen az idegen. Az idegen szép, mondjuk gyorsan. De hát azt is tudjuk, hogy az idegen, a más – az a pokol. A drámában, a drámaiban mindig ott van az idegen mint elem. Van abban valami fölfoghatatlan, hogy valaki *más*. Kérdés, meg kell-e ijednünk vagy sértődnünk, ha amikor kiderül, hogy nem mindenki *mi* vagyunk. Valami nyugodtság vagy bizalom kell a másság tudomásul vételéhez.

Európa térképén újra láthatók a kultúrák törésvonalai. Ez, ahogy említettem, mindig drámai szituáció. És, hangsúlyozom, nem *probléma*, azaz nem olyasmi, ami megoldható volna. Szarajevó (metaforaként használva) nem megoldható probléma. Találtam erre egy jó mondatot, megismétlem: mindig Szarajevó van, csak épp nem mindig lőnek.

A vasfüggöny elzárta előlünk a *más*t, és amit meg nem zárt el, azt leöntötte evvel az internacionalista maszlaggal, egyformák voltunk. De ha nem vigyáztunk, saját magunk voltunk, lettünk a más, az idegen, és így félelmet keltő. Féltünk is rendesen, ha bátrak, ha gyávák voltunk.

A másik ilyen témánkba vágó fogalom a provincializmus. A provincializmus elsőrendűen nem műveletlenség, nem tahóság (ezek legföljebb következmények) – hanem a figyelmetlenség. Provinciálisnak lenni ugyanúgy lehet Budapesten, mint Párizsban, ugyanúgy Berlinben, mint Varsóban – az már kérdés, hogy ezen szellemi állapotnak súlyosabbak, keservesebbek a következményei egy kisebb vagy szegényebb helyen. Ez az összeurópai provincializmus jellemezte az elmúlt negyven évet, ez a Jalta-ostobaság. Európa egyik fele azért figyelt csak önmagára, mert úgy gondolta, hogy ez elegendő, mert ő elég gazdag, hogy ezt megengedhesse magának, így feledkezve el valódi önmagáról, az egészről; a másik rész pedig olyannyira bajban lévőnek tudta magát, olyannyira sajnálta önmagát, hogy ez elegendő fölmentésnek tetszett.

A nemzeti provincializmusról azonban nem volt igazi tapasztalásunk. Távol álljon tőlem, hogy valami jót mondjak a kommunistákra, de, ha felemás módon is, lezajlott itt a négy évtized alatt egy modernizáció – ami azt is jelentette, hogy a provinciális hang mindig gyönge volt és nevetséges. Most azonban erős és magabiztos. Evvel eddig nem kellett szembenéznünk, erről mi, 45 után születettek nem tudtunk.

Minden azon múlik, hogy miként fogjuk föl a nemzeti kultúrát. Ha ez olyan, mint egy vár, akkor okkal félünk. Aki várban él, annak ellenségei vannak, az harcban áll, az gyanakodva nézegeti az idegent, annak valóban nincs haszna az idegenekből, nem gazdagodik tőlük, legjobb esetben érintetlen marad. És ne feledjük, nincsen a világon, nem is volt, nem is lesz, olyan vár, amelyből előbb-utóbb ne rom válnék. Minden várból rom lesz egyszer. Jobbak az esélyeink, ha a kultúra egy széles rét, ahol sétálunk, beszélgetünk, találkozunk, vagyunk.

Nehéz persze nem várnak látni a kultúrát, ha azt lépten-nyomon veszélyeztetik, támadják, kétségbe vonják – mint az előfordulhat nem demokratikus körülmények közt. Így függ össze szabadság és provincializmus. Merthát mindig ide lyukadunk ki, a szabadsághoz.

A ritmus

A legjobb

Ki tiltja meg, hogy elmondjam, mi bántott hazafelé menet? A legjobb, ha mindent kimondok.

Nem nagyon érdekes az, hogy egy író aktuális-e vagy sem. Aktok jönnek, aktok mennek, a nagy írók is hullámzanak az időben, természetes dolog ez. Nem tudom tehát, de nem is érdekel, hogy József Attila költészete aktuális-e; számomra magától értődőn mindig az. Emlékszem arra a döbbenetre, amikor fölfedeztem, hogy ezek a versek rímelnek. Annyira lekötött elsőre a gondolat, hogy ezt észre sem vettem. Az állításokat önmagukban annyira finomnak, fontosnak és bonyolultnak éreztem, hogy alig tartottam hihetőnek, hogy még – hát hogy még formájuk is legyen. Pedig nemdebár a formájuk nélkül ők maguk sem volnának. Evvel máig nem tudok betelni, és azt hiszem, sokat tanultam az ún. tartalom és az ún. forma drámai (Magyarországon különösen drámai) összetartozásáról, vagyis inkább arról, hogy itt nem valami kettő van, hanem egy, ezért nem cirkusz a költészet és ezért nem szószék.

És még rímel is – nekem ez József Attila.

A nagy művészet a létünkkel, az életünkkel szembesít, az éltünkkel. Az övé is ilyen. József Attila alakja, ez a szomorú, szigorú, kellemetlen alak, viszont szinte késztet arra, engem legalábbis, hogy ennél kevesebbről és konkrétabbról is beszéljünk, mondjuk így, a társadalom és a művészet viszonyáról. Kicsi dolgokról lesz szó, örökkön kicsik a dolgok.

Ó, mennyire utáltam és megvetettem azt a megvetéssel rokon gazsulálást, ahogy az elmúlt rendszer – könnyű hiénalépteivel, elnézést – közelített a művészethez! Ahogy az ünnepi szónoklatok szintjére herélt volna mindent! Ahogy Móriczból és József Attilából fősodort csinált, ahogy lenyúlta ezeket a nagyokat, kisajátította, kiklopfolta. Szinte nem volt osztályterem ebben az országban, ahol ne hirdette volna fölirat a dolgozás és az asztronómia összefüggését. A hatalom, az állam, a bürokrácia, az intézményesült kultúra, a „vezetés” szelídített hősöket kíván, háziasított vadállatokat, ahogy a csillag megy az égen. A maguk szempontjából igazuk is van, csak így érdemes. Az állam nem azt mondja, szeress – azt másvalaki mondja –, hanem azt, például, hogy légy lojális.

A bürokrácia mindig, mindenhol használni akarja a művészetet, neki elszámolható tétel kell. Azt hittem, hogy a demokráciában ez nem így van. Nem arra gondoltam, hogy itt intelligensebben történnek a dolgok – de, erre is gondoltam –, hanem főképpen arra, hogy figyelmetlenebbül, vagyis hogy az állam kevésbé van jelen, kevésbé látszik, így tehát szükségszerű otrombasága is kevésbé látszik.

Azonban egy villanat alatt fölállt ez az új neobarokk hivatalosság, amely szeretné a művészetet valami szépnél is szebb, hasznos és kellemes dologgá pihegni, valahová föl a lábvíz és az üveggyöngy közé, melyet azután távolságként megkaphatunk, akár egy calypso-zoknit. Az ünnepeink, a tévé és a rádió irodalmi műsorainak a zöme kísértetiesen hasonlít – nem is a nyolcvanas, hanem a hetvenes évekére. Ez a kicsit emelkedett, dörgedelmes és szépelgő hang – mindenféle, kurzív, *elvárásokkal*, akkoriban a szocializmus hívószavaival, ma, 94 tavaszán a nemzet, a kereszténység, a tizenötmillió zsolozsmázásával. Üres szónoklatok, apróka fenyegetések, szív küldi szívnek szívesen, giccs és képmutatás, gőg és provincializmus. (Lásd majd még az Ady-évfordulón.)

Az ember olykor elképzeli, miként Mikszáth az Új Zrínyiászban, mi történne régi korok emberével, ha fölbukkanna a mában. Hogyan bukdácsolna, és fordítva, mit tenne a mával, mi történne velünk. Nagy írók nem mindig nagy jellemek – néha kifejezetten szerencsésnek találom, hogy a Nyugat híres nemzedékének nem kellett szembenéznie egy Révai nem-is-tudom-mijével, főként fenyegetésével. Igaz, rosszul folytatható játék ez, mert akiben meg biztosak volnánk, Petőfi nem alkuszik, azok minden bizonnyal azonmód belehalnának, hát hisz már *abba*, az övékébe is belehaltak. Törne-zúzna? Ki tudja. Nyolcvankilenc éves lettem én, meglepetés. Az öregedés is titok, ne kukucskáljunk.

Első álúri lendületében ez az új savanyú hang – a friss levegőt sosem látott közép-hallok áporodottsága, állottsága ez – József Attilát egyszerűen lekomcsizta volna, ez már szelídült, az egyrészt-másrészt óvatoskodásában, hogy hát igen, csak bizonyos periódusa nem, hogy hát igen, csak természetesen mások is.

Számunkra, számomra a kommunizmus sosem jelentett semmit, a szocializmus se, legföljebb egy rémálmot, ám József Attila föltehetően ma is szocialista volna, ami, hogy otromba legyek, korántsem jelentené azt,

hogy az MSZP-re szavazna, de biztos befutót garantálna számára mondjuk a Parabola című tévéműsorban, idegenszívű mocskolódóként.

Nevetgélünk ezen, kérem szépen, de az említettem szellemiséget mégsem voltunk képesek egységesen, hangsúlyozom, egységesen elutasítani, számosan közülünk a mai napig úgy vélik, hogy, így mondják (vagy nem mondanak semmit), ez a helyzet bonyolult, és csak folyamatában vizsgálható. És a helyzet persze tényleg bonyolult, bonyi, meg persze folyamatában is, de azért van, ami egyszerű. A tudásnak teszek panaszt. Elvileg nem lehetne József Attiláért lelkesedni és egyszersmind megtűrni ezt a poros vacakságot. József Attila választásra késztet – illetve vajpuha korban élünk, nem késztet semmi semmire, karóba nem húznak ma már.

József Attila szigorú és tiszta lélek, az igenek és nemek költője, egy töredék-törmelék világban is a Mindenség kiszolgáltatottja. Látjuk, nagyon nem mai. Látjuk, nagyon hiányzik.

Kóróval jöttem, nem virággal; feleseltem.

Most, majd

Lehet, hogy az irodalomnak se oka, se célja, szeretjük ezt mondogatni, igaznak is tetszik, mégis a nagy íróktól folyamatosan tanulunk, megtudunk valamit *erről az egészről.* Hogy merre, hány centi. A nagy íróknak *helyük* van, terepük, táj, amely az övék, amelyet megmutatnak nekünk, láttatnak, mondjuk egy városmajori utcából, egy kertből, Budából, az Alföldből, az agyból, a szívből.

Mándy terepe a mennyország, az ő írásai a mennyországban játszódnak. Mondott vidék nem egészen ismeretlen előttünk, ott is vannak lepasszolt presszószerűségek, pályák és szélek, homályos hallok, terek, árusok, bódék. A menny, mint tudjuk, abban más, hogy ott lakozik az Úristen, ott lakol.

Elképesztően nagy távolságok vannak Mándyban. Hol látni még erőnek és erőtlenségnek ezt a folyamatos együttállását! Vagy azt, hogy ez az utolsó mandzsettagombig arisztokratikus jelenség tán a legnagyobb plebejus írónk. *Ő nem hajol le, hanem lent van,* hibátlan öltönyében. De egy rozsdás zihherhejctű is összefoghatja nagyvilágin a télikabátot. És aztán van ez a csöndes pogányság, kemény szembenézés a ninccsel, a nincs nagy írója ő, ami azt is jelenti, a nagyság, hogy a nincsből vant csinál. Nem diadalmas vant, kicsi, poros vant, majdnem passzét, ám nincs és van közt ég és föld a különbség.

Pontosan annyi. Vagyis… vagyis neki elhisszük azt a bizonyos beszélgetést Istennel ott a kávéházi asztal mellett. Nem akarok túlozni, de azt hiszem, senki másnak, senki más írónak nem hinnénk így el ezt az üldögélést, nem mintha nem volnának más nagy írók, de valahogy mégse. Vagy az Isten miatt, vagy az üldögélés miatt. Senki a világon (és azon kívül) nem tud úgy üldögélni, ahogy ő. Olyan fáradtan és vészterhesen, tisztán és keményen és rémülten. És lazán, linkül. Ez is kell a beszélgetéshez.

Mándy nem megemeli a valóságot, hanem megváltoztatja. Ég és föld. Nem kér kegyelmet. Nem akar semmit az égiektől, noha láthatóan nekik dolgozik…

Nem tudok Mándyról múlt idejű mondatokat írni (gondolni). Áldott az a baj, amelyik egyedül jön. Most majd megtudja, hogy hová is lett az Úr humora. (Micsoda humora volt!) Erre most nyilván lesz alkalom. Bár ha az Úr nem akar beszélni – azt is megérti, most is.

Majd azután mi is meg fogjuk tudni, kicsit később, holnap, holnapután.

A trikós

Nagy vagy és eichner, mondanám, ha a haverom volna. Nem arról beszélnék most, ami a személyéhez fűz, noha kortársak esetében (és kortársnak kortárs vagyok, „ezt nem vehetik el tőlem”) bonyolult, sőt homályos kapcsolat van mű és szerzője közt, a személy is sokatmondó, az is az irodalomról szól(hat), és hát az alkalom, az évek száma (tudjuk, öttel osztható), szülné is a tolvajt, aki aztán – hogy keverjem-kavarjam – teli kofferral jönne-menne.

A nagyok közül leginkább Mészöly a kortársunk, ő ment bele a legtöbb csínbe, poétikaiakba, neki a falnak, s az ütött résen tovább.

Mészölytől a magyar nyelvről tudunk meg valami fontosat, olyasmit, amit az addig önmagáról sem tudott. (Tulajdonképpen ez a *nagy író* definíciója, a nyelvföltárás; s egyszersmind ez minden író tere, lehetősége: dolgozni a nyelven, mert az még nincsen kész.) Mészöly a magyar nyelv egy új útját mutatta meg, értelemszerűen egy olyat, amelyen csak ő jár.

De amit e pillanatban még fontosabbnak tartok: művészete állandó kollegiális figyelmeztetés, hogy az irodalom az nem más, mint nyelv. Annyit regélnek újabban cselekményről, történetről meg hősökről, hogy esetleg elfeledkeznénk erről az alapvető azonosságról, arról, hogy itt minden: szó, szó, szó. (És utána persze bármi, ami lenni tud: ez a bármi az egyedül érdekes!) Olyan Mészöly művészete, mint valami folyamatos fölkiáltójel!

Könnyebb az életem általa – ezt kérem jegyzőkönyveztetni. Köszönöm.

*

Lapozom Thomka Beáta Mészöly-könyvét – végre!, erre is hány évet kellett várni, egy monográfiára, és talán jellemző, hogy az indító impulzus országon kívülről jött, Pozsonyból, a Kalligram Kiadótól, a dolgos Szigeti Lászlótól, ő az, aki egy egész kortárs-sorozatot beindított, s nyüstöli mostanság az irodalmárokat újabb s újabb kéziratokért –, lapozom, és alig találom benne: *magamat*. Ezt a legkevésbé sem hiúságból említem, ellenkezőleg. Ez a halvány jelenlét azt a hamis képet adhatja, mintha nekem halvány volna a Mészöly-kapcsolatom.

Nem így van. Az igaz, hogy én közvetettebben tanulok, közvetettebben, mint egy tanítvány. Nem vagyok Mészöly-tanítvány. De, ahogy annyian mások is, sokat tanultam tőle.

Megkockáztatom, tőle lehet, lehetett a legtöbbet tanulni. (Ahogy a költők, a költők egy raja, gondolom, Vas Istvántól.) Ez a legtöbb, ez a sok, ez nyilván nem tisztán irodalmi megállapítás. Kortársnak lenni furcsa dolog. Nemcsak egymás könyveit látjuk, hanem a személyt is, aki kollégánk, konkurensünk, tanárunk, tanítványunk, szomszédunk és szeretőnk, és megvette a használt autónkat, viszont rendben fizeti a részleteket, csak a májusit nem.

Mészöly a leginkább a kortársunk. Ottlik élő klasszikusnak született, vagy azzá kellett váljék, Szentkuthy egy másik bolygón viharzott, Weöres is, Nemes Nagy Ágnes gyönyörű szigorból épített magának várat és várfalat, Mándy kedves volt és közvetlen és azonban időtlen. És mindőjük egy-hangú (persze Weörest leszámítva, aki végtelen hangú, az a végtelen az ő egye), vagyis ők nagyon a saját birtokukon jártak. Természetesen Mészölynek is van saját hangja, birtoka, tája, minden nagynak van, de ő vágott bele a legtöbb kalandba, ő függesztette föl magát a legtöbbször; az a bizonyos „fejjel a falnak, és az ütött résen tovább” nemcsak etikai parancs és gyakorlat az ő részéről, hanem poétikai is.

És azt hiszem, ő figyelt minket a legodaadóbban, a legnagyvonalúbban. Tudván azt is, hogy a figyelés, szemrevételezés sosem következmény nélküli. A nagyok közül Mészöly a legmozgékonyabb, a legkiszolgáltatottabb. Ez is kortársít. (Gondolom, Örkényre lehetett volna még hatással a 80-as évek prózamozgása.)

Ez a visszahatás egyébként korántsem triviális, sőt meglehetősen drámai vagy mesés ügy, hisz itt a művészi eszmények meglehetősen eltérők. Nem távoli vagy közeli: más. Nemes Nagy Ágnessel kapcsolatban gondoltam, de Mészölyre is igaz: a személyről nem is volna szabad írni, kizárólag a művészetéről – nem volna szabad, ha hűek volnánk az ő művészi intencióihoz. De nem vagyok hű. Vagy másképp, természetszerűleg.

Az „új prózát” okkal lehet az Újhold folytatójának mondani, de ez igencsak a magunk módján történt. S ez a mód messzi van attól, amelyhez azután maga a dolog mégis közelinek mutatkozik vagy állíttatik. A hagyomány folytatása nem haverkodás, nem jólneveltség, nem felelősségérzet, hanem összecsapás (csapódás), szenvedély,

szükségszerűség. Az ember („az ember”) nem véletlenül, nem ok nélkül *tartott* Nemes Nagytól. (Egyébként *ezt* a szigort még az olyan barátságos alkatok is képviselték, -lik: mint Rónay György vagy Szabó Magda.)

Mészöly, aki bizonyos értelemben Nemes Nagy párja, kihajolt a saját szigorából, anélkül hogy azt elhagyta, megtagadta volna. Úgy lépett a fiatalok felé, hogy nem gazsulált. Így lett a Nyugat-hagyomány talán leghatékonyabb átörökítője. A híd – a megértő szigorúság. Mészöly – a korai regények geometrikus és persze egzisztencialista áthallásosságaival, az Alakulások-kötet sokféle, a Film egyféle egységével, a kései elbeszélések „lazaságával” – új kontúrokat adott a magyar nyelvnek.

Mészöllyel hetvenhét nyarán találkoztam először Béládi Miklós lakásán: egy *trikós fiúval.* És most már látszik, ő az örök trikós fiú, amivel nem azt akarom mondani, hogy nem öregszik, de igen, öregszik, mindenki öregszik.

Nem hüledezem a hetvenötön, ez annyi, amennyi. Nem nagy bolt, egy jó van benne: a benne rejlő Mészöly-idő. A hetvenöt az övé, a jóval, a rosszal, Krk szigetével, Kisoroszival, a méltánytalanságok és szemétségek hosszú évadjaival, a nehézzel, a fényessel, ez az övé. Minden más a miénk, a harács olvasóé, kollégáé, barátéé: a könyvek, a példa, a megmunkált, megteremtett: Mészöly-idő.

Pozitív egész, öttel osztható nagyok

A kortárs művészetet az ember gyanakodva nézi, és ebben az sem fékezi (gyeplőzi), ellenkezőleg, ha maga is úgynevezett kortárs művész. A kortárs művész a nem-tudás bűvöletében él. Ennek kezdetben komoly húzása volt, a pöffeszkedő tudást kikezdő alázatos és öntudatos nem-tudás szépen fényeskedett. Mikorra tudás és nem-tudás majdnem megbékélt volna, újabb pöffeszkedés következett, a politika pöffeszkedése. Ennek a kornak a művészete szintén szépen fényeskedett, ugyan szép és igaz menthetetlenül kettévált, a művészet annyiban fényeskedett, amennyiben nem volt az, amiből persze nem következik, hogy ha valami fényeskedett, az nem volt művészet.

Iránytűinket mostanra elvitte a cica. Kurtág sem iránytű, bár valami ilyesmifélének szoktuk képzeletünk elé cibálni, pontosabban, és ezt szabad, mert igaz, annak példájául hozni föl, hogy *van* művészet. Van és mire. Megkönnyíti az életet, ezt szoktuk mondani (szigorúan egyes szám első személyben), és a szemünk se rebben, pedig ilyeneket nem illik mondani.

Nemcsak Kurtág lett kerek szám, hanem, szinte észrevétlen, a kertek alatt *Szőllősy András* is. Sose legyél hetvenöt, súgja oda nekem, ha nagyon akarsz, legyél hetvennégy és azután hetvenhat. De nincsen igaza, úgy értve, hogy az nagyon is jó, hogy az ő ürügyén összejöhetünk.

Mindez alkalom annak számba vételére, hogy kitől mit kapunk. A sok fanyalgásban és a sok valódi nincsben hajlamosak vagyunk elfeledkezni a művészet gazdagságáról, elfeledkezni a sok adományról. Valamit megköszönhetni, az nagyon jó dolog. Jólesik. És jól is járunk vele. Egy kicsi bizonyosság, ezt köszönhetjük most ennek a hetvennek és hetvenötnek. Míg ők gyanakszanak, elfeledkezhetünk a miénkről. Legyen fülünkben mondjuk Szőllősy vonósnégyese, az *Auer* quartett szépen szenvedélyes előadásában, és legyen, biztos tipp, egy kis Kafka-töredék, Csengeryzve. Eduardova, a táncosnő, a zene szerelmese, a villamoson is, mint mindenütt, Tandori fordításában és két hegedűs társaságában utazik, kiket is gyakran játszat. Hiszen nincs arra tilalom, hogy a villamoson bárki hegedüljön, ha jól játszik, ha az útitársaknak tetszik, és ha semmibe se kerül, vagyis ha utána nem gyűjtenek. Mindenesetre kezdetben kissé meglepő az egész, s egy darabig ki-ki úgy érzi, nem helyénlevő. De ha a villamos robog, ha vág a szél és csöndes az utca, a hangzás kellemes.

Hogy van

Én azon kevés ember közé tartozom, aki nem volt tanítványa Ilia Mihálynak. De azért, ha azt hallom, hogy az Ilia-tanítványok át- meg átszövik az országot, akkor szeretnék úgy gondolni magamra, mint aki szintén épp sző, átsző.

Kívülről érkezvén az irodalomba, nemigen tudtam, hogy ki kicsoda, mi a hatalma és/vagy presztízse, de róla, a legendájáról valahogy hamar tudomást szereztem, és kezdetben minden figyelemnek nagy a jelentősége, létfontosságú, és ő azután hírhedten figyelmes és figyelős. Sokan ismerhetjük azokat a kis lapokat, mondatnyi híradásokat, lapkivágatokat, könyvküldeményeket – melyek az egész világban kerengenek, az Ilia-kedvezményezettek titkos társasága… Olykor vitáznék is vele: hát ne tessék ennyire csak másokért!

Most bevallom, hogy én az elején (az elejemen) konkrétan tényleg nem tudtam, hogy ki népi meg ki urbánus. Ottlikról és Mészölyről azt gondoltam, hogy népiek, merthogy olyan magasak voltak, szép szálak, ott nem tévedhettem. Nemes Nagy meg a neve miatt. Csoórit meg Kósa Ferit is népinek soroltam. Most, hogy így végiggondolom, attól tartok, én mindenkit népinek néztem. Talán csak József Attilát meg Fejtőt nem. És persze Németh Lászlót sem, olyan elbűvölően városias volt a homloka. Igaz, Weörest se, a hangja miatt; bár azután, amikor olvastam, hogy gyerekkorában disznót őrzött, akkor mit hihettem. Mándyt se, a finom keze miatt. (Erről még az jut eszembe, de nagyon zárójelben, hogy én sokáig azt sem tudtam rendesen, hogy ki zsidó, ki nem, de lassacskán ebbe is beletanulok, szégyenére mindannyiunknak.)

Szóval Ilia tanár úr volt az első szavatoltan népi, akit láttam. Ezért azután mindig nagyon jókat gondoltam arról, aki népi. De ha elengedjük is a bohóckodás e könnyű fonalát, Ilia tanár úr lénye valóban emlékezteti az embert egy, mondjuk így, közösségi szemléletmód érvényességére, tágasságára, arra, hogy mi is lett itt kiforgatva önmagából az idők során. Van benne valami bibós.

Egyszer mesélte, hogy ő bármerre ha nekiindulna az országnak, negyven-ötven kilométeren belül mindig találna szállást ismerősnél. Ezt is fontosnak tartom nála. Azt, hogy övé az ország. Hogy van, akié.

Bohus

nem akarnék bratyizni, de hát tudja, rájár a szám, bohus, hrabácsek. Magára jár a szám. Ha őszinte akarnék lenni – de hát nem akarok őszinte lenni –, tudja, magát mi nagy becsben tartjuk, benne tartjuk a becsben, ki sem látszik belőle. Tényleg nem látszik ki. Az uram, ugye – nem mintha mérvadó volna –, azt szokta mondani, hogy mit érdekli őt az a hús-vér alak, kitalálta ő magát magának. Hát ez legyen az ő problémája, de azért van benne valami. Nyilván nem lehet akárkit magunknak kitalálni. Meséli az uram, hogy voltak egyszer együtt Párizsban, és hogy magát megkérdezték, hogy mit szól ennek a magyar embernek a regényéhez, melynek címében maga is szerepel, sőt úgymond magáé az egész könyv, mire maga ridegen azt válaszolta volna: én még élek.

Angyalom, hála istennek. De azért az tényleg úgy van, hogy itt, ebben a házban ezt nem vesszük figyelembe. Túltesszük magát ezen. Átámítottuk.

Néha gondolok erre a maga Áprilkájára. Most kaparjam ki a szemét vagy ne kaparjam? Mondanék valamit, sajnos valami komolyat. Abban a föltételezésben írom a továbbiakat, hogy maga ezt nem olvassa majd. Nem olvas már maga semmit. Utálja az irodalmat, néha saját magát is. Ez például megint különbség köztünk.

92 karácsonyán csinált az uram magáról egy műsort, s ebben fölolvasott részleteket a maga Totális félelmek című írásából. Nagyon szuszogott az uram, igencsak lélegzett, sóhajtozott. Lássa, ha maga csak az volna, aki, és nem az a csoda, ami – akkor csak sírhatnánk, legyinthetnénk, föladhatnánk. Mert hát abból az írásból az derült ki, hogy magát megkörnyékezték azok a szemetek, és maga nem tudott ellenállni. Valaki itt azt írta, hogy milyen szép a maga őszintesége, segíti a tisztázó micsodákat. Finoman szólva is félreértés volt. Írta ott, hogy miután azok kérésére megírt bizonyos leveleket, egyenesen bekanyarodott a U Sojkuba, hogy este aztán a felesége a tévé előtt ülve leszidja, hogy maga már megint felöntött a garatra… de nem! Azt mondta: ennyire félt tőlük? Mire, írja maga, elsirattam magamat.

Én meg elsírtam magam. Mert hát épp azt olvastam, hogy, mondjam gyorsan így, példaképünket, Hrabalt is felzabálta a rendszer. Hogy magát is megették. Hogy maga sem kivétel. Vagy mégis, reménykedtem. Az az őszinteség, ahogy mindezt feltárja, az mégis kivétellé tenné? Azt látom,

nem kíméli magamagát, annyira őszinte, ahogyan csak egy igazán nagy író tud őszinte lenni. A gyöngeség az én erőm, írta egyszer a Zsebcselekben, a vereség az én győzelmem, a megfélemlítettség az én erényem, az elhagyatottság az én társaságom, a locsogás a retorikám, a nagyvárosi folklór az esztétikám, az állandó magány a fontosságom, a szószegés a hűségem.

Hát minden szégyenérzet kihalt magából?, mondta a francia pikés pikolófiú a Belvederből, ahol maga azokkal találkozni szokott. Amikor leülnek magával beszélgetni a zsaruk, mi a vendéglő sarkában állunk, minden szót hallunk, a szentségit, álljon egy kicsit a sarkára, nem kell bőszíteni őket, de ne szarja össze magát annyira, ezek mind gazemberek… Ezt mondta magának a pikolófiú.

Én nem mondok semmit. De úgy látom, hogy van egy határ, melyet, ha átlépünk, nincs menekvés. Hogy ott már az őszinteség sem segít, egy nagy író nagy őszintesége sem. Csak rossz, kicsi érzéseink lehetnek. Azt látjuk épp, hogy nincs megváltás. Hogy nem mindig tudjuk magunkat a hajunknál fogva fölemelni, föl, föl az égig.

Tudja, mi segít? A zsenialitás. Mert ha zsenialitás van, akkor maga nincs, akkor maga sugdolózhat a zsarukkal, amit akar, akkor maga egy regényhős, aki tündököl, akire fölnézünk, aki röpül a városaink fölött. Addig jó magának, amíg maga nincs.

Ezt el akartam egyszer már mondani magának. Nehéz történet. Szeretetünkön ez miért változtatna… Minden jót, angyalom, a nyolcvanadikra. Az uram kéri, hogy írjam meg, hogy ő meg Áprilka tizennegyedikén született.

Öleli

Netuddki

A láb

Varga Attila kitartó ember. Ha kidobják az ajtón, és bizony kidobják az ajtón, visszakéredzkedik a macskákkal. Bírja a gyűrődést, el lehet őt küldeni a fenébe, a francba, hevenyészett fordításban: a seggbe, bárhova, ahová egy kelletlen öregember dühösködése szánja.

Mért erőlködik Varga ennyire? Mindenképpen akar egy könyvet írni? A becsvágy? Nem. (Illetve egy kicsit igen.) Nem játssza el a bennfentest (noha láthatóan jól ismeri Hrabalt és a Hrabal-legendáriumot), hogy neki előjogai volnának, hogy őt megszerette Hrabal. Hanem fordítva: Varga Hrabal-rajongó, egy szerelmes, ez a szerelem űzi őt Kerskóba, ahol azután megalázzák, vállon veregetik és megisszák a sörét. És másnap meg sem ismerik.

Mi közünk van ehhez a szerelemhez? A fülszöveg – mert a jó fülszöveg ilyen – kínál megoldást, amikor azt írja, hogy az interjúkötet itt-ott regénybe csap át. Hát nem csap át. Nem olyan egyszerű átcsapni regénybe. Egyébként pedig szerintem épp ott, ahol csapogat, ott gyöngébb a könyv.

Hanem addig-addig mászkál szerzőnk Prágába, Kerskóba, Hradištkóba, az Aranytigrisbe, a Erdészlakba, koslat választottja után, hogy szép lassacskán elénk tárul egy világ, amely csak regényekben szokott, ez itt konkrétan a Hrabal-regényekben. Elénk rajzolódik a Hrabal-táj, az ismert díszletek, ízek, szagok, a kedves figurák, a Hrabal-pofák. Ez a legnagyobb erénye a könyvnek, ez a szinte öntudatlan fölépítése, fölépülése a geometriának.

A könyv hét beszélgetést tartalmaz, ötöt az öregemberrel, egyet a régi, underground baráttal, Egon Bondyval és egyet Menzellel. Ez utóbbi kettő szerzőnk szempontjából korrekt, jó munka, az olvasó pedig sok apróságot megtudhat mondjuk a filmkészítés körülményeiről, Hrabal megbízhatóságáról, ami a határidőket illeti, és hogy a Hóvirágünnep el van kapkodva, úgymond túl sok benne a vatta. Bondy, akit mi itt kevéssé ismerünk, a legendás ötvenes évekről beszél, a közös ifjúságról, „a férfi szakaszról”. És fölhívja a figyelmet egy fontos momentumra, Hrabal filozófiai érdeklődésére, műveltségére, nagy olvasottságára. „Hašekkal hasonlítják össze, pedig neki semmiféle filozófiai érdeklődése nem volt. Emberi profilját illetően Hrabal sokkal közelebb van Swifthez.” És még

mond egy fontos mondatot a máról: „Valójában Hrabal a halálos ágyán fekszik.”

A második, harmadik, negyedik, ötödik sorszámú beszélgetés kísérlet a beszélgetésre. Beszélgetés-töredékek, egy próbálkozás csődjei, a létre nem jött beszélgetések krónikája. Ez, szigorúan szólva, nem érdekes. Vagy engem nem érdekel. Egyébként mulatságos látni, hogy többé-kevésbé mindenkivel ugyanaz történik, ugyanaz a táncrend; önéletrajzi megjegyzés. Itt is kapunk érdekes morzsákat, a Clinton elnökkel való találkozásról, meg egy nagy mellű Julinkáról, aki meleg sörben fürdene.

Ez a könyv azt mutatja, hogy Hraballal már nem lehet és nem kéne interjút csinálni. Hogy békén kell hagyni. Az a Hrabal, akit a könyveiből vagy Szigeti László *Zsebcselek*jéből extrapolálunk, nem ugyanaz, mint akit a kései beszélgetésekből megismerhetünk.

Szomorú dolgok ezek.

Nem szeretem ezt a könyvet, mert nem engedi, hogy megfeledkezzem az idő múlásáról, az idő ocsmány múlásáról és tombolásáról: ahogy lecsupaszít egy embert, és elvesz tőle mindent, szép lassan mindent. Természetesen nem azt mondom, messze nem azt, hogy Hrabal fölött eljárt volna az idő. Ő benne csücsül a könyveiben, és ott más az időszámítás.

Az első beszélgetés azonban nagyon érdekes, igazi ritás. Ott valami irigylésre méltó sikerült Varga Attilának, és tényleg olyasmiket és úgy mondatott ki Hraballal, amiket, ahogy az máskor nem. A *Playboy* mint műforma szépen bevált, és az öreg, mint rendesen, barbár módjára válaszolt, és nem úgy, mint egy katolikus, erodált közép-európai lakos. E víg barbár beszél a szexusból átnövő erotikáról, a már-már blöffszerűen hangzó transzszubsztancionális eroszról és ama frontális tekintetről, mely a vaginára irányul. Ez a rész önmagában elegendő volna, hogy e könyvet, ezen utolsó vagy utolsó utáni interjúkötetet a többi Hrabal mellé tegyük.

Varga okkal érezhette, hogy megfogta az Isten lábát.

De nincs láb.

Egy nagyszabású

(mentegetőzés)

Rögtön az elején fölfedem elfogultságomat a Tarr–Krasznahorkai páros iránt, kűrjük mindig érdekel, drukker vagyok, schlachtenbummler, nem pontozó. Az ilyen kijelentés persze gyanús, okkal. Én azt szeretném megúszni evvel az elővágással, hogy közben tiszteletköröket kelljen futnom, hadd beszéljek többé-kevésbé egyenesen, s noha e pillanatban még nem igazán tudom pontosan, hogy mit is fogok, de a film bennem sok olyan, nemcsak önmagára vonatkozó problémát vetett föl, melynek tárgyalását, szóbahozását megkönnyíti (mert, így remélem, kevésbé lesz félreérthető) egy efféle fontoskodó vallomásocska.

(kellemetlenkedés)

Én nem szeretem, ha a művészetben sok a művészet, magyarán, ha az látszik. Tehát becsülöm ugyan a mostani fesztiválon győztes filmeket, szépen meg vannak csinálva, ami nem kevés, de nekem, röviden szólva, sok volt bennük a Tarkovszkij, végig ott lebegett a munkák fölött, és a szerzők mintha legfőképpen az ő bólintására vártak, hajtottak volna. Látni véltem valami jótanulós megfelelni vágyást. (Valamicskét igazságtalan, túl gyors megjegyzés ez, túl elvi, nem számol a sok konkrét értékességgel, mondjuk, Kovács Lajos elemi jelenlétével a Woyzeckben, ami nyilván a rendező, Szász János érdeme is.) Unom kissé ezt a tuti fekete-fehéret, az olykor álságos, mert külsődleges aszketizmust, a vasmonstrumokból felszökő gőzt vagy a Szárnyas fejvadászból ismerhető geometriát, meg azt a pocsolyát, amelybe előbb-utóbb minden „protagonista" arccal előre belezuhan, azt kifejezendő, hogy meg van alázva és szomorítva, mert az élet az ilyen, nehéz és nyirkos.

Egy pocsolya van, mint a Gogol köpönyege, mindenki a Kárhozat pocsolyájából, illetve bele. Gonoszkodva azt szoktam mondani, hogy nem bírták elállítani az esőgépet, innét lett a stílus. Ami szigorú értelmezésben azt jelenti, hogy Tarrnak nemcsak stílusa van, modora, hanem modorossága is. Nem hiszem azonban, hogy ez valami megszüntethető volna, belőle kimetszhető, eltávolítható, nem valami hiba, amit föl lehet ismerni és orvosolni, ez hozzátartozik. A kérdés, hogy mit kezd, a többi közt, evvel. Mit kezdünk magunkkal, ez a kérdés, mit kezdünk a képességeinkkel (melyek bármilyen nagyok is volnának, mindenképp

korlátosak). A tehetségtelenségünkkel nincs mit kezdeni, ott kicsi a felelősségünk – nem csodálkoznék, ha őt szeretnénk a legjobban, ha vele volnánk a legmeghittebb viszonyban, őrá, képességeink hiányára, a képtelenségünkre számíthatunk még a leginkább.

(élménybeszámoló)

Nagy élmény volt látni, láthatni a Sátántangót. Még az érdektelen külsődlegességek is jók voltak, a tumultuózus jelenetek a vetítés kezdetekor, a szorongás, hogy bejutunk-e…

Hét és fél óra az hét és fél óra, kevés dologra áldozunk ennyit. Az első harmad után elgyöngültem, gondoltam, látom már, hogy ez milyen, jónak is gondolom ezt a milyenséget (kicsit unom, de ez nem baj), nem fog ez már változni, tudok mindent. Alapjaiban elhibázott felfogás, hiszen itt láthatóan éppen az időre van bízva sok, a hosszra, és éppen azt nem lehet zanzásítva érzékelni („zsugorodik a zsugori idő”). Hogy egy alig zavaros hasonlattal éljek, olyan volna ez, csak fordítva, mint a szovjet törpe (óriás).

A második részt kifejezetten bravúrosnak, fergetegesnek láttam. A kocsmai táncjelenet vagy a bolond Esztike félelmetes, viszolyogtató és kegyetlen macskajátéka nehezen felejthető képek (olyan, mondjuk, mint a Körhinta emlékezetes hintaszcénája, szóval valami olyan, ami benne marad a szemünkben; ritka). A harmadik rész előtt már semmilyen esélyem nem volt, részint az előbb mondottak szerint meg voltam puhítva, részint meg, hogy úgy mondjam, futottam a pénzem után, semmiképp se akartam veszni hagyni a már befektetett öt órát meg az erre vonatkozó meghatódottságomat. – Ez például érdekes effektus, az, hogy sokkal könnyebb volt a filmet végignézni, mint az várható lett volna. Hogy a hét és fél óra az nem sok, ha valaminek hét és fél órának kell lennie.

(mi mennyi)

Mi a helyzet evvel a hosszúsággal? Mert kétségkívül van helyzet, a hét és fél eleve helyzet. (A nyolc és fél nem az – tréfa…) Megkockáztatom, amit kevés film esetében, hogy ebből nem nagyon lehetne vágni. Tarr láthatóan sok mindenre fütyül, és szeretjük az ilyen fütyülős embereket. Becsvágya új filmet, új nézést, új nézőt teremteni. Ne mondjuk erre, hogy túl sok. (Bár itt megjegyzem, hogy én például Bereményi hangsúlyosan *szerény* Turnéját jól tudtam nézni, fanyalgás nélkül.)

Mégis azt hiszem most, túl sok. Nem úgy, hogy sokat markolt, keveset fogott, azaz blöffölt, nem, megmarkolta, meg is fogta, de talán annyit markolt, amennyit mégsem volna szabad.

A műfaj határaira kérdez rá Tarr, a nagy művészek mindig, mintegy mellékesen, ezt teszik – itt azonban valami más is történt. Túllépett egy ponton, ami után lényegében nincs mit kérdezni, éppen a formára nem lehet kérdezni. Illetve egy kérdés marad. Vagyis nem az a problémám, hogy mért hét és fél, hanem hogy mért nem 8, 9, 10, 11, 12, 13; abbahagyom, nem vagyok következetes.

Komolyan kérdezem: mért ér véget ez a film? Erre nem kapunk választ. Pedig következetesen építkezik a film, illetve úgy mondanám, hogy sok következetesség van benne, ahogy újra meg újra, például, ráragad valaki hátára a kamera – de mért tizenöt perc lesz a snitt, mért nem annyi… hát mennyi is? Amennyi valóságosan? Az életben? Milyen valóságban, milyen életben.

Az a következetesség (az a végtelen), amiről itt szó volna, nem számon kérhető, kívül esik egy ilyen leírás kompetenciáján, kívül esik a filmen. De hogy szó esik róla, arról a film tehet – evvel a határátlépéssel. Zenészek jutnak az eszembe, legkönnyebben Beethoven, a beethoveni befejezések, ahogy emelkedik, erősödik a hang, s úgy látszik, nincs menekvés, az egyre erősebb és egyre hangosabb lesz, látjuk megrepedni az énekes hangszálait, látjuk véresen felrobbanni a torkát, és nem érzünk részvétet, nem kellett volna elkezdeni danászni, mindenben van rizikó.

Mint jól tudjuk, nem ez történik. Nem gyáva ember ez a Beethoven, mégis visszafordul. Visszafordul Mozart is. Kicsit bizonytalanul úgy mondanám: az európai kultúra visszafordul, az ilyen visszafordulós. Meg kell torpannia, vereséget kell szenvednie. Mert különben fölszámolná önmagát.

(örömódás befejezés)

Mindez, még egyszer, nem számonkérés, valamelyest zavartan konstatálok valamit.

Főként azonban nem ezt akarom konstatálni. Hanem a kimagasló teljesítményt, a lejsztungot. Meg azt, mennyire súlyosan magyar mindez. (Ez nem sokat jelent, csak annyit, hogy ez másutt nem lett volna megcsinálható.) És ne feledkezzünk meg – nem is feledkezem meg – Krasznahorkairól, az ő filmje is ez. Nem fontos ugyan, mert nincs

jelentősége, de ennél hitelesebb megfilmesítést keveset ismerhetünk. Valahogy ugyanaz a tér meg idő jön létre, amit ott, a regényben a mormogó hosszú mondatok indáznak össze.

Egy nagyszabású – kezdtem a címet, egy nagyszabású mi is? Becsvágy, vállalkozás, produkció – mind az. A film szót írom le nehezen. Ez nem úgy film. Tarr addig-addig filmezett, míg majdnem megszüntette a filmet. Nem akarom azt mondani, hogy újradefiniálta, noha valami ilyesmi történt, de ennél távolságtartóbban kell fogalmaznom (merthogy abban a beethovenezésben volna kritikai mozzanat is).

Szóval eltekintve attól, hogy hét és fél órás film nincsen, ez egy igen kiváló film. Az utóbbi évek egyik legkomolyabb szellemi teljesítménye. Öröm, hogy van.

Hol igen, hol nem

– százéves a film –

Ha ki kéne emelni *egy* filmpillanatot az általunk látott filmekből, afféle prousti petit madeleine-t, akkor, ha nem vigyázunk, azonnal egy végtelen processzusban találjuk magunkat: mit madeleine, egy egész madeleine-üzlet omolna ránk, sőt, valljuk be: egy kekszgyár!

Én mára hűtlen lettem a mozihoz, szegényen rajta bosszulom meg a tévével szemben elveszített csatáim. De régebbről azonnal sorjáznak a fontos, felejthetetlen képek, mellek az Amarcordból („Ne fújjad, hanem szívd!”, megjegyezve), meg a fiúk tánca a ködben meg a bolond nagybácsi a fán („Nőt akarok!”), aztán valami meztelenség egy nádasban, egy villanás, amelytől nagyon sokáig nem lehet szabadulni (Mattson: Egy nyáron át táncolt), meg ahogy Jean Pierre Léaud ezerszer ismétli, hogy antoándüánel, antoándüánel, amit aztán én is napokig mormolok, és máig hallom, és a hold meg a zsilettpenge Az andalúziai kutyában, és a fallikus libanyak az állomásfőnöknő markában a Szigorúan ellenőrzött vonatokban, és és és és… Meg az a rémület, ahogy a Psychóban Miss Bates a székben megfordul, s egy koponya néz ránk.

Ez utóbbihoz hasonló pillanatot szeretnék most fölidézni, filmtörténetileg kevésbé jelentőset, de amely pillanat ugyanúgy az egész lényemet megérintette, körbeölelte, ott a rémület, itt a csalódás erejével, mindkétszer szinte beleszédülve az érzés hevességébe.

A Lenárugyár kultúrtermében minden vasárnap filmvetítéssel javították a munkásosztály és a vele szolidáris értelmiség közérzetét a szocializmus nagyobb dicsőségére. Aznap épp a Robin Hoodot adták Errol Flynnal. A nagyfilm előtt mindig volt előzetes, mutatvány a következő vasárnapiból. Perec, fecsegés, lányok – amikor megjelent a vásznon egy gigantikus tank, hatalmasan, akár egy vadállat, szuszogott, morgott: élt, egy orosz tank, amely mint ilyen az igazságot képviselte a gonosz németekkel szemben, illetve nem is, ez valami 1919-es történet volt, A 39-es dandár, ez a címe, most utánanéztem, nem is akárki rendezte: Makk

Károly, a tank egyszer csak megindult felénk, elöl ültünk, közel a hangszórókhoz, rettentően dübörgött minden, a tank meg csak jött, mindjárt kiugrik közénk, bele a nézőkbe, bele a *kultúr*terembe, az arcomba, megijedtem, de mégsem csuktam be a szemem, jaj, mi lesz? – amikor az lett, hogy vége lett az előzetesnek, és elkezdődött a Robin Hood.

De hiába volt meglehetősen rettenthetetlen a sherwoodi hős, én csak a tankra bírtam gondolni, arra, hogy mi lesz? Átszakítja tényleg a vásznat? Vagy összetöri a kamerát? Ezt okvetlenül meg kellett tudnom. Ám anyám hallani sem akart róla, nyilván megint gátlástalanul hazudoznak a történelemről, szó sem lehet róla. Akkoriban a szülőknek még voltak úgynevezett elveik, melyekhez egy kicsit ragaszkodtak. Aztán mégis sikerült megpuhítani.

Nagyon izgultam. Tényleg valami történelmi tekli-mekli folyt (körbe-karikásba, lefordíthatatlan szójáték, Karikás Frigyes, a film alapját szolgáló regény írójának nevére), nem nagyon értettem, de engem amúgy is csak a tank érdekelt. És akkor elindult. Megint és ugyanúgy, mint a múlt héten, és jött felénk, megint nem csuktam be a szemem, jött és jött, és akkor… hát mi más történhetett volna: hirtelen, az ún. utolsó pillanatban oldalt kanyarodott, ahol már várt rá a veres eszmei mondanivaló.

Beleszédültem az üresség érzésébe. Hát az nem lehet, hogy ennyi csak az egész! Csalók, hazugok, pernahajderek! Úgy mondanám, ekkor csalatkoztam először a munkásmozgalomban. Anyám csak legyintett, ugye, mondta, hallgattál volna anyádra! Így is lett azután. Egész életemben hol hallgattam anyámra, hol nem.

Röpül

Voltaképp az effajta ügyek végett gründoltam én ezt a kékharisnya-tornyot, a gátlástalan, össze-vissza örülés helyéül. Katona, Gothár, *Szentivánéji álom* – ez most az effajta. Azt is látom, nem mindenki van evvel így, mondhatni, a szaksajtó tekintélyes része fanyalgott. Ó, nem akarnék én feleselni vélük, de itt történt valami, amire mintha nem figyeltek volna vagy nem volt kedvük figyelni.

Én annak az erőlködés nélküli játékosságnak örültem, mellyel oly ritkán találkozhatunk. Nem a színészek jókedvéről beszélek, nem is a nézőkéről (egyik sem elhanyagolandó), hanem ennél mélyebbről vagy általánosabbról, szélesebbről: a színpadi, színházi jókedvről. Nem gondolom azt, hogy itt csupán jópofaságok és viccek vannak egymásra hajigálva, éppenhogy egységes szellemet érzékelek a színpadon. És a kritikai megjegyzésekben mindenféle igazság is lehet (van), mégis, szerintem, ez a szellem az elsődleges, és mert ez oly ritka és nagy dolog, mindenképp üdvözlendő.

Nem elemezném Shakespeare-t (arra van nekünk jó Géher Istvánunk); a darabban a különböző világok mint álmok jelennek meg, mint egymás álmai, nincs kitüntetett valóság, Tompor takács nem valóságosabb, mint Pyramus, igaz, nem is kevésbé, mint a szamár, azaz nem valószínű, hogy bárhol is meg tudnánk vetni a lábunkat, egyik álomból zuhanunk a másikba. Gothár rendezése nem szól e zuhanás rémületéről, ő a zuhanás szédületét kottázza. (Ha akarom: csak; ezért nem nagy ez az előadás, ezért csak nagyon jó.)

Bertalan Ágnes gyönyörűen kóvályog, ha akarja, szögletes, ha akarja, domborul (homorul), bohóc meg nő, azaz valódi komika, a majdnem főszereplővé előrukkolt Stohl András – mennyi energia, tényleg hadd játssza el az oroszlánt, oda neki! De nem is akarok így sorba menni (miközben megyek sorba), mindenkinek vannak emlékezetes pillanatai, Lengyel Ferenc, ahogy lehúz egy stampedlit, vagy ahogy Kiss Eszter ugrál, és abban a pillanatban ténylegesen magasabb is, mint vetélytársnője, meg persze Lukáts Andor mint kolléga (sowieso), ahogy összerándul az első kritikus szóra. A savanya kultúros. Ám jót akar. Hiú, de nem önző. A tündérházaspár lehet, hogy fáradt és kiégett, de a játszmájuk koránt sincs lefutva, Máté Gábor és Pap Vera eljátssza a rémült egymásrautaltságot is,

nincs választásuk: egymásnak vannak rendelve. Hollósi Frigyes afféle lázárervines oroszlán, következésképp élünk-halunk érte.

Amiképpen Csákányi Eszterért is, köszöntse rögtön egy új bekezdés, az álomügynök, az ügynökök sivár kofferjával, itt még a játék sötétjét is láthatjuk olykor (ami a darab egészéből kimaradt), a játékos gonoszságot is, nagy színésznő.

Nádasdy Ádám, egy valódi Nádasdy, színházszerű fordítást akart, és ez sikerült is. Nem lett „lesúrolva" a szöveg, igenis megtartotta a költőiségét, ezt a manapságit, amely minden pillanatban ki tud bicsaklani. Szép, pontos, bicsaklós szöveg.

Szerintem ez az előadás nemcsak Gothár és a színészek (a színészei) erejét mutatja, hanem a Katonáét is. Szokták mondani, hogy a színházak bajban vannak, s ott van a Katona is; de hát a művészetek általában ott szoktak lenni, bajban. Viszont valóban van, amikor szárnyal az idő, és mostanság nem szárnyal. Itt most mégis látszik egy hagyomány működni, élni, mennyi fiatal ember van itt, mennyi valóban nagy név már nincs, mégis „katonás" előadás lett. Az idő nem röpül, de ez az előadás röpül.

Szépen kitalálta

A bravúr engem önmagában nem nagyon érdekel. A gyorsdrámaírók vagy drámagyorsírók (drá-magyor-sírók) nem írók – ha jópofák, akkor bohócok, a szó nemes értelmében, ha komolyak, akkor nevetségesek. És fordítva: a szorgalom és kitartás, a hosszútáv se erény önmagában: hogy valami órák, hónapok vagy évek alatt jön létre, szinte mindegy.

De azért elég nehéz egy nap alatt egy színházi estet összehozni. És Halászék háló nélkül dolgoznak (ez most véletlenül és vétlenül jött így össze, ne is hagyjam elszaladni: halász háló nélkül: az vagy csodaszerűen működik, vagy csak pecázgatás lesz belőle), vagyis nem az a föladat, hogy elteljék valahogy, vagy nem is valahogy, hanem jól, szellemesen, kellemesen az idő (köztünk szólva nem kis dolog), hanem hogy színház jöjjön létre, azaz valami valóságos keletkezzék a színpadon. Valóságot csinálni bizony nem olyan egyszerű. Halász nem direktor, nem színész, nem rendező, hanem valóságcsináló, magyarul theatermacher.

Azon a pénteken, 23-án, nem tudott parancsolni a benne lévő színpadi szerzőnek (a benne búvó Csehovnak), és – gondolom, az éjszaka alatt – majdnem szabályos darabot írt övéinek. Fontoskodva úgy mondanám: túl jót, olyat, melyhez – tárgyszerűen, hi-hi – tényleg több idő kell. Egy metróaluljárós-hollandtranszvesztita-bíróságinemtudommi alapelemekből állt össze (majdnem) egy új Budapest-, káosz- és apokalipszis-történet.

Az is kitűnik, milyen *kevés* kell a színházhoz. (Nem sok, hanem együttállás.) És persze nagy szamárság volna azt hinni, hogy őszinteség kell hozzá. Inkább forma, élő forma, amelyben működni tud az élő színész. Ahogy a színházak, a színészek többsége sem élő, legjobb esetben bravúros, tehetséges muzeális figurák. A muzeális művészet csak emlékeztet a művészetre, mintházik, beszél, fecseg arról, hogy mi is lenne itt, ha lenne itt valami, és nem csak a fecsegés arról, ami nincs.

Halász színházában a nincs nincs, a van van. Például csupán a tér egy részletéért vállal felelősséget. Sávokat láthatunk csak, fejet és lábat, remélhetőleg egybetartoznak; nem tartoznak egybe. És így tovább. Takarás és kukucskálás.

Megérkezik egy holland nő Budapestre, fürdőváros, és körbenéz. Gyönyörű szép. Huszárik. Tán férfi, de ez bagatell tétel. Tóth Jocó mindent tud. Megváltozik a város. Lukáts Andor. Vajdai.

Szépen kitalálta ezt a sorozatot Halász Péter. Radikálisan, vagyis elhanyagolható mértékben megváltoztatta a várost. Hétfőn, fél kilenc tájt véletlenül arra jártam; ha már, gondoltam, és bekéredzkedtem. Aznap (akkor) épp nem történt semmi a színpadon. Ez nem ellentmondás.

Nézni, látni

Nem állítanám, hogy higgadt férfiú volnék, igaz, közvetlen igény erre nem is igen mutatkozik. Mostanság minden alkalmat megragadok, hogy áradozhassak Pina Bauschról és színházáról, játékukat a Tavasz Fesztivál (Klenjánszky Tamás!) jóvoltából láthattuk. Olyan nagy dolognak tartom ezt a vendégszereplést, mint hajdan a Brookét vagy még hajdanabb talán, 1839-ben Liszt pozsonyi koncertjét, ahol a képviselők szinte testületileg jelentek meg, pedig akkor épp a reformkor lett abszolválva, amikor is tudvalevőleg érzelmileg is fontosabb az országgyűlés, mint a klimpírozás. Vagy ki tudja, sose láttam még reformkort közelről, és nem is fogok, gondolom. (Amikor Bausch Párizsba érkezett, a Le Monde címoldalán, legfelül tudatták ezt a hírt, ott, ahol máskor, mondjuk egy jelentősebb háború kitörését jelzik.)

A tanztheater gyanús ügy, mintha se ez, se az. Azt hiszem, ez az előítélet is közrejátszott a megosztott fogadtatásban, mert valamelyest, úgy látom, az volt, legalábbis kezdetben. Első körben értetlenkedtem az értetlenkedésen, sőt, azt valamiféle tompaságnak, merevségnek, a figyelem hiányának tartottam. Sok esetben így is van, bizonyosan létezik ez a *nagy magyar tompaság*, még akár finom és művelt körökben is, valami nehézkesség, nehézkesség és magabiztosság, sajátos befogadói gőg, mely többet tud („tud”) a szerzőnél. Bausch színháza – mert nekem színtisztán az, semmi „se”, igaz, nem is „is” – sok reflexünket, automatizmusunkat támadja, másképpen enged műélvezni, mint a megszokott. És persze, ha nem, nem, akkor nincs mit tenni, akkor a frusztráltság is valóságos. Én csak azt kívánnám, hogy tessék ezért is megdolgozni, a nemért, a vállvonogatásért, a fanyalgásért; hogy úgy mondjam, alulról tessék csalódni, ne fölülről.

A nagy művészet, a Bausché is, derűre hangol, akkor is, ha a nehézről beszél, mert a ráismerés öröme munkál, megláthatjuk, hogy más is lehet úgy, mint mi, más is őrült, nemcsak mi. Az embernek kedve támad, nincs megadva, mire, csak ennyi: *az embernek kedve támad*. Hozzám közel áll az ő szemlélete vagy legalábbis az, amit az én szemléletem ebből megért, az éles egymás mellé helyezéseket, váratlan elengedéseket, a gyors váltásokat, nevetés és sírás kibogozhatatlanságát, a következetlen következetességet, az olcsó vagy anekdotikus elemek jelenlétét, és persze ezt az egész személyesség-kavalkádot, szerepnek és valóságnak az

elválaszthatatlanságát, ezt az életre-halálra menő, tapogatózó előrehaladást, ahogy egy mezítelen talp csúszik előre óvatosan, ez igen, ez nem, ez van, ez nincs, humor és rémület, magány és magány, és tehetetlen összetartozás.

Van itt valami kiegyensúlyozatlanság, ami sokakat irritál. Van, aki azután védekezik, van, aki fejet hajt, s van, aki elomlik a gyönyörtől. Mert súlyos dolgokról esik szó, a művészet utáni művészet szorongató nyelvén. Csak az van, ami van. Bausch a kortárs művészetben ritka becsületességgel veszi és véteti ezt tudomásul. Minthogy mindez számomra az igazság és szépség mára már szinte elfeledett együttállását jelenti, ezért én ezt nagyon szeretem, és ezért is örültem, ülve ott a Vígszínház nézőterén, hogy akkor most sokaknak konfrontálódniok kell evvel a mással.

És ezért örültem, amikor megtudtam, hogy a Színház- és Filmművészeti Főiskola hallgatói tanáruk, Orsós László vezetésével elzarándokoltak Wuppertalba: nézni. Ennek az útnak a jelzése egy kicsi könyv, fotók és írások, címe: *A vendég helye*. Kis, finom tárgy; de még fontosabbnak tartom a véletlen megváltozott tekinteteket. Jó, hogy vannak ilyen osztályok, jó, hogy vannak ilyen tanárok, jó, hogy van mit nézni. Jó, jó, mondhatná erre valaki…

Lesz, lösz, lusz

Kortárs művészek megítélése mindig homályos, bizonytalan ügy, nézve a művészet történetét, nem okvetlenül látszik ott helyben a nagyság, és ez egyébként egyre összevisszábban is van, hisz egyre inkább azonosul az érték a sikerrel, az lesz értékes, ami sikeres, és egyre kevésbé van meg a művészetek belső, titkos mércéje (az a bizonyos hamburgi, de most nem mondom el hozzá az anekdotát), amely még az ötvenes évek Európájában bizonyosan megvolt.

És van egy természetes óvatosság is a kortársakkal szemben, az, hogy élnek, köztünk vannak, nyilván többé-kevésbé olyanok, mint mi, de az is lehet, hogy nem, egy kortárs az ne legyen nagyon nagy. De aki találkozott volt mondjuk Weöres Sándorral vagy Pilinszky Jánossal, az érezhette, hogy van valami, ami elől nem lehet kitérni. A művészet, a költészet maga ez a valami, az, ami megtestesül egy-egy nagy emberben, illetve annak a (boldog) fölismerése, hogy a művészet mégiscsak való valamire, szól, úgy szól a létezésünkről, ahogyan semmi más nem tud.

Ilyen nagy művész Pina Bausch is, létjogosul általa a művészet. Ránézünk a színpadra, azután bele a szívünkbe (vagy más belső részbe), és látjuk, mire is a művészet.

Ránézünk a színpadra: végtelen sok szegfű, pontosan végtelen, látni ránézésre. Tiszta tér, mondjuk elsőre. Szegfűtér, mondjuk aztán. Nem: szép, mondjuk végül. Ez a processzus végig, szakadatlan működik, az tehát, hogy nehezen látjuk meg a szépet, hogy nagy nehezen meglátjuk a szépet. A nehézségeknek részint a szemünk az oka, az, hogy nem látunk a szemünktől, részint az, hogy a színpadon lévők is nagy nehézségek árán jutnak el a szépséghez. Hogyan is másképp.

Die Welt ist schön, halljuk, Lehár lehet ez még a békebeli időkből, halálosan komolyan is gondolták. Bausch is halálosan komolyan gondolja. De nagyon meg kell dolgoznia azért, hogy ezt ki tudja mondani. Ez a dolgozás kellemetlen, kellemetlen dolgokkal kell szembenéznünk.

Ez a színház arra kényszerít, hogy vegyük szemügyre őt. Ez volna egyik föltétele. Hogy nézzük meg, mit látunk. Hogy lássuk, amit nézünk. Nem azt látjuk, amit szeretnénk. Pedig milyen jól kitaláltuk előre. Nem. Nem lehet előre kitalálni. Nézni kell, mi az, ami van.

Nincs társadalom, fájlaltuk volt egy társadalmi rendszerrel előbb, az ember pucéran áll a hatalommal szemben, és egyedül és védtelenül. Pina Bausch színháza ugyanezt mondja. Lehetett volna ezt tudnunk (azt, hogy a szabadság fontos, létfontosságú, de nem a létproblémák megoldására való), ám szívesebben nem tudtuk. Bausch tudásra kényszerít. Az alapállapot a magány. És nincs semmi romantikus ellentételezés. Hogy mondjuk: csak együtt, kell egy csapat, satöbbi. Nem, együtt se. Vagy igen. És olykor egyedül is. Se. Mikor hogy. És főleg ki. Ki, ki! Wer und aus. Lefordíthatatlan szójátékok vagyunk.

A társulat egyik oszlopa, őstagja a tüneményes Jan Minarik. Amikor klasszikus cseh akcentusával csöndesen elkéri az útleveleket vagy operettesen könnyed mozdulattal leküld valakit kutyába, miközben körben valóságos farkaskutyák, belül szegfűk – ezt a jónál is jobban értjük evvel a mi kis kelet-európai rutinunkkal. (Sőt, könnyen, enyhén ingerülten überelni is tudnánk.)

De Bausch nem ebből a rutinból beszél. A kelet-európaiság tulajdonképpen (úgy, persze hogy úgy) reményteli buli, olyan, mint a török hódoltság kora, huss, százötven év, de akkor vége. A megszállók mindig csak ideiglenesen tartózkodnak öröklakásainkban.

Amiről Bausch beszél, az hozzánk van láncolva, kötve, ragasztva, a bokánkhoz, a vádlinkhoz, az ágyékunkhoz, az arcunkhoz, a szívünkhöz, a belekhez, hozzánk. Ebben az értelemben nincsen kelet-európai fájdalom és magány. Pech. Mert részint jól ellennénk vele, részint, nemdebár, most ez a kelet meg fog szűnni, és akkor megszűnnek azok is, a fájdalom és a magány. Bausch kellemetlenül azt is mondja a színpadáról, hogy nem szűnik meg.

Minarik érett férfi, azaz nehéz egy test. Mégis azonnal azt gondolom róla, hogy táncos. Minarik újradefiniálja a táncot, mint személyes mozgást, mint szerepjátékot, mint korlátot, mint őszinteséget, mint a pillanat rabjának lehetőségeit. És mint tudást. Hihetetlen, hogy miket tud – ahogy férfiasságából kiforgatva és beleforgatva egy női ruhácskába graciőzen oldalt hajtja a fejét, szendén, ahogy egy kezdő balettpatkány… Azután hagymát vág. Valódi hagyma, valódi vágás. Plusz boszorkányos ügyesség, plusz háziasszonyi akkurátusság: a „torzsát” minden alkalommal még külön négybe vágja. Ez a kis etűd – újra meg újra a tiszta élvezkedés.

(Nem tartozik ide: Gothár színpadán vannak ilyen gyönyörű háziasszonyi semmiségek.) És ahogy egyszer mezítláb beóvakodik, láthattam közelről, *a talpa sem hazudik,* technika és őszinteség, ahogy óvatosan keresgéli a helyét, ahogy meg-megrándul egy izom, egy ín: nyilván így csakis akkor este…

Vagy ki tudja. Amikor bohóc- és/vagy megaláztatási gyakorlatként megfürdetik arcukat a hagymában, akkor egyikőjük mindig ugyanavval a mozdulattal vesz ki spätben egy darabot a szeméből. Ki van hát a színpadon?, gondolom, ez alapkérdés. Színészek. Szereplők. Vannak tehát szerepek, de a szerep nem pajzs, a szereplő nem én vagyok, de állandóan kilátszik a lólábam. Az egész vagyok én.

Itt nincsenek úgy szerepek, hogy el lehetne bújni ama technikával mögéjük. Saját maguk a szerep. Ez és ez a tér, ez és ez van adva – dugd a fejed a hagymába! legyél kecske! papagáj! tessék tipegni, vaknak lenni vagy alvajárónak, tessék talppal nézni, megijedni, kicsit, jobban, nagyon, falnak menni, elhullani, mint az állat, hajladozni, mint a szellő, tehetetlenül segíteni, falhoz csapni, falhoz csapódni –, és ezt mindenkinek a maga módján kell megoldania. Saját maguk a szerep. Ez, finoman szólva, nagy feszültség forrása.

A szerep a személyességet erősíti, azt élteti. A maszk nem elföd, hanem megmutat. – Ki tudja, ki az, aki egyre dühödtebben és elkeseredettebben ordítva kérdezi tőlünk (kitől?), hogy igen? ezt akarjuk? legyen az, amit szeretnénk? bravúros balettprodukciók? nesztek! egy piruett? még? egy spicc! bármi! Mintha Dominique Mercy személyes kitörését látnánk. Vagy fordítva: ugyan, semmi baj, csak játék. Egyik se, „Dominique Mercy” az, valami elegy, emberből, szerepből, időből, Bauschból, mostból: színházból.

Bausch nem *akar* valamit. Nem akar ocsmányra lelni, és nem akar szépre lelni. De ha ocsmányra lel, azt mondja, ez ocsmány, és azt mondja, ez én vagyok, és ha szépre lel, azt mondja, ez szép, és azt mondja, ez én vagyok.

Bausch nehéz és könnyű, betonklocnik váltakoznak a pille szárnyával, iszap és tüll, szigorú és laza, link szkeccsek, zárt anekdoták, félig elengedett drámai fokozások. Bausch sokszor engedi el a pillanatot, várnánk a még-et, és nem jön, már egészen másutt vagyunk. (Vagyis szokásainktól eltérő itt a katarzis. Akinek ez így nem jó – fafejű, vagy csak

más az ízlése –, azt ez frusztrálja.) Következetes, de nem geometrikus. A darabépítményei mindig éppen hogy összeállnak. Szerintem manapság a hiteles művek mindig *éppen hogy*… Vagy mindig is? Ami nagy, az inogva áll össze?

Szépség és káosz nem ellentmondás. Lét és értelmetlenség nem ellentmondás. Bausch színháza csak annyi vigasztalást, vigaszt nyújt, amire magunk is szert tehetnénk, ha zseniálisak volnánk, azaz volna szemünk a látásra, testünk az érzékelésre, szívünk a, satöbbi.

Tandori szavait híva segítségül: lesz, lösz, lusz, vigasz, vögösz, vugusz.

Szükség

Két tüneményes nőt hallgatok a rádióban, enyhén dühödten, mert délelőtt van, és délelőtt az ember nem hallgatózgat (még nőket se ki), hanem dolgoz.

Kornis Mihállyal jártam így a múltkor, fél tizenkettőtől tizenkettőig jártam így, pedig ennyi kollegialitás nincs bennem, mindennek van határa, egy kékharisnyának is, azok a csípők meg vádlik, bocsánat, csak hát nagyon érdekes volt az az olvasás. Őszintén szólva nem is annak a bravúrja, az benne van a buliban, ha a buli Kornis maga, hanem az, hogy némely részek, melyek olvasva megoldatlannak tűntek, tűntek föl, itt éltek, éltek-haltak. Ez persze kétélű dicséret, hisz egyszersmind azt is állítja, hogy akkor, az nem volt ott a papíron, márpedig ott kell lennie. Szóval érdekesen szivárványosodott a Napkönyv nekem munkaidőben. Három nap után véget is vetettem ezeknek a késő délelőtti bacchanáliáknak, szigorúan elhessegettem a kornisi ripacsot, mondtam rá ezt-azt, avval vigasztalván őt vagy magamat, hogy én olvasni szeretek, úgyis és főként, nem kell nekem ilyen segítés.

Egyébként nem így van. Bármiféle segítség mindig jól jön. Minden segítségre szükség van.

A két tüneményesből az egyiket ismerem, azért is kezdtem, fegyelmezetlenül, belehallgatni a műsorba. Amely lényegében avval a gyönyörű mondattal kezdődött, hogy a másik tüneményes milyen nagyon szeret olvasni, hogy lényegében csak olvasni szeret. Ezt mondotta Szilágyi Júlia Balla Zsófiának, aki remek beszélgetőtárs, máskor is hallhattuk, ismeri és tiszteli a másikat, figyelmes, tudja, hol kell megérintenie, olykor lelkesedésében maga is magához ragadná a szót, ilyenkor kicsit megcsaklik a hangja, félresiklik, majdnem sikkant, de nem, hagyja amazt, aki ettől csak nagyobb kedvvel mesél.

Szilágyi Júlia persze Swiftről, hogy az mennyire kilógott a korából, Defoe nem lógott ki, ő a tipikus, jól fésült ebben a magabiztos nagy angol fejlődésben, Swift kilógott, ő az első, aki a szorongást, az önmagunktól való iszonyatot megfogalmazta. És hogy neki, vagy nekik ott, a szorongás nem filozófiai kérdés volt, hanem közvetlen élmény, az egzisztencializmus iskolája a mindennapokban. Tanár, ahogy Géher tanár úr beszél Shakespeare-ről, Balassa új rádiósorozatában bármiről, legutóbb a huszadik századi Faustokról, ugyanígy, egy lassan kivesző tanárhangot

hallunk, vagyis szenvedélyest, személyest, amely azonban minden szavával tényeken nyugszik. Nyugodni éppen nem nyugszik.

Kifényesedik a hangja, ahogy Székely Jánosról beszél, vagy a nagy tehetségű, korán elhunyt Kalevala-fordítóról, egyetemista-társról, Nagy Kálmánról. Mit jelent nőként Kolozsváron függetlennek lenni, kérdi kicsit álnokul Balla, aki nyilván maga is tudna erről mondani: ezt-azt. Egy kozmopolita Erdélyből, Kolozsvárról, szigorúan a város hagyományai alapján.

Mégiscsak nyugalom van Szilágyi Júlia hangjában, ahogy ezekről a dolgokról beszél, számomra példaszerű naivitással, amelyhez igenis ragaszkodni kéne, ahhoz, mondjuk, ahhoz a hithez, hogy az előítélet a következetességtől meghátrál, ahhoz, hogy az emberek jóérzésére kell építeni, ezek mind Szilágyi Júlia-mondatok, az emberek szeretnek jók lenni, és hogy jobbak és értelmesebbek vagyunk, mint látszunk, hogy volna lehetőség önmagunknál különbnek lenni.

Ez a jóhiszeműség, ha tetszik, gyermetegség és a Swift kíméletlen, borotvaéles agyasságának az együttállása volt ezen szép női beszélgetés tanítása, ajándéka és segítsége.

Minden segítségre szükség van.

Aknamező, női segédlettel

Azt a föladatot, azt a megtisztelő föladatot, mennyei ajándékot, intellektuális kihívást és mazsolás kuglófot rótták rám, köszönöm, írnék-e hét mondatot erről az emberről. Ottó ütött, talált ötöt, vágtam rá, s már láttam is, hogyan úszom meg az egészet. De nem akartam megúszni, de nem jöttek a mondatok. Jó sorom összehozott egy folyosón két költőnővel, ritka szerencse az ilyen, hogy mindjárt kettő, és mind a kettő rendesen nagyon költő(nő), kilétüket fedje úriemberségem csenevész homálya, és én a lábuk elé vetettem magam, hogy adnának egy-egy mondatot nevezettről, kit ők nagyon is szeretnek. Kedvesen belém rúgtak, mondhatni a horpaszomba; anyásak voltak: szigorúak és édesek. Egy már volna, vallottam be. Nosza. Jóllehet vagy bár, de inkább jóllehet, jóllehet a költő testét a kór tizedeli, szelleme ragyog a magyar kultúra egén, esetleg csecsén, ez majd még kiadja magát. Nincs az az Orbán-vers, amelyik ilyen csöndet tudna csinálni. Anyáim megvetően nézték porontyukat. Nem?, tudakozódtam félénken. Nem. A tizedelés sem? Nem. Aztán engesztelőn hozzátették: a jóllehet maradhat. Kicsit magyarázkodni kezdtem, eggyel nagyobb volt a csönd, mint azt szeretni lehet, hogy engem mennyire ingerel, amikor sejtetni engedik, hogy most így küszködve, a botladozó testtel egyenes arányban mélyül a líra. Semmi köze, morogja szigorúan az egyik költőnő. Éppen ezért gondoltam, hogy… Csönd lett megint a folyosón, de ez most jobb volt, ha nem is sokkal. Orbánra gondoltunk mind. Aztán egyikőjük, mintha álomból kelne, azt mondja: Jóllehet… jóllehet még él… A másik meg: jóllehet nagy költő… Megkövülten nézem a két nagy nőt, micsoda kezdő tanonc vagyok én hozzájuk képest, két boszorkány. De ők is megkövülten nézik egymást, engem, megérintik az ajkukat, mint akik nem értik, hogyan is hagyhatta el azt ilyesféle. Ott állunk hárman, pukkadozva a nevetéstől, a szégyentől, könnyen és nehezen, keserűen és vidáman, ijedten a groteszk folyosói komolyságban, lehet, hogy mi is meg fogunk halni? Így hárman?, állunk és rökönyödünk nyakig Orbán Ottó szellemében. Mely most bennünk ragyog, nyüszít.

Ki?

– bekezdések egy nagy műről –

„Azt hiszem – mondja Bodor Ádám egy interjúban –, nem vagyok túlságosan érzékeny alkat, de a sikert elviselni nagyon kínos. Az ilyesmi ökölvívónak, nem pedig művésznek való.” – Ezért aztán azt remélem, hogy ez az írás nem kerül a kezébe, mert bizony ez azt célozza, hogy a fent említett kínosság nőne, csak nőne. Az volna a szép, ha a szervezett vasmunkások sort állnának a zürichi könyvesboltok előtt, s szegény Egon Ammann, a könyv kiadója kezét tördelve állna a sistergő-füstölgő nyomdagépek mellett aggódva, hogy vajon bírják-e a nagy megterhelést. De hát azután eszembe jut az ún. Enzensberger-állandó (aki Enzensberger szerint minden könyvnek, függetlenül az ország, a nyelv nagyságától, Izlandon vagy az USA-ban, Brazíliában vagy Svájcban mindig 2738 (?) olvasója van), úgyhogy beérnénk annak reményével, hogy e könyv megtalálja a neki szánt olvasókat. Egyébként a *Sinistra* épp most jelent meg Norvégiában, úgy látszik, hegyes vidéken jól megy a könyv. Bodor tényleg nagy hegyszakértő, ezt itt, (Svájcban), majd könnyen le lehet ellenőrizni.

A német kiadás fülszövegében, *következésképp* nem kevés kritikában, azt olvashatjuk, hogy ez a Bodor a fiatal generáció egyik legfontosabb szerzője. Hát fontosnak ugyan fontos, de hogy fiatal volna… Jövőre lesz hatvan. Ez ügyben nyilván a szigorú egyetemistalányok vélekedése a mérvadó. Igaz, azt sem gondolnám, hogy annyi, amennyi. Bodor mintha örökké olyan negyvenforma volna. Egy afféle férfi. Ez elsőre elég rosszul hangzik. De most negyvenévesen ne a saját magát elárulót, a nyakig a világban, a teendőkben állót értsük, hanem inkább azt, aki már mindent, majdnem mindent tud, mert megtapasztalt, az ártatlanságát ugyan elveszítette, de valamihez, valami nehezen megfogalmazhatóhoz hű. Mondjuk, Bodor a csöndhöz, a csöndjéhez, a hallgatásához, a hallgatásaihoz hű. Amikor néhány évvel ezelőtt súlyos autóbalesetet

szenvedett, s elájulván a barátja rázogatta s kérdezte, hogy vagy?, így válaszolt: nem a legjobban, aztán jó egy hónapig nem szólalt meg. Bodor ezt így kommentálta: „Szorult helyzetében az ember ne fecsegjen. Én is igyekeztem magvasan kifejezni magam… Szörnyű lehet, ha nem esnek meg szörnyű dolgok az emberrel. A halál pedig nagyon közeli dolog.”

A Sinistra körzetben élőket ez a szörnyűség, a szörnyűség hiánya nem fenyegeti. Bár ki tudja. Szörnyű az, amit szörnyűnek tartanak. Amit biztosan tudni lehet, hogy ez olyan világ, ahol nincs szüksége az embernek biciklire. Ha tehát biciklivel érkeznél, kedves Olvasó, akkor hagyd ott egy palánknak támasztva, majd elviszi valaki. Itt minden a hegyivadászoké.

Ez a mondat, félő, jobban érthető Budapesten és Varsóban, mint Zürichben vagy Londonban. Úgy nőttünk föl, hogy minden valakiké, pontosabban, minthogy nem a miénk, így nyilván valakiké. Ráadásul még folyamatosan azt is hallhattuk, hogy minden a miénk. Sok oknál fogva jó, hogy véget értek a kelet-európai diktatúrák. Az egyik ilyen pozitív következmény, hogy szabadabban, gazdagabban olvashatjuk ezt a könyvet. Nem kell benne politikai parabolát látnunk, nem kell behelyettesíteni, desifrírozni, hogy a könyv tényei elnyerjék valódi alakjukat. Ez itt titkon nem a román állapotok kritikája, és nem magyar apológia. Miközben természetesen beszél a kultúrától való megfosztatás rideg következményeiről, a nyelvek között való nehéz hánykódásról, a nyelvnélküliségről, a beszédnélküliségről. Diktatúrában mindenki kisebbségi, ezt tudtuk. A kultúra nélküli világban is mindenki kisebbségi, mindenki töredék.

De bárhogy olvassuk is, vad világ ez a körzet. A természet törvényei keverednek egy ismeretlen, másodosztályú hatalom törvényeivel, egyféle törvények ezek, és ekképp megkérdőjelezhetetlenek. Bon mot-val szólva: a lét elviselhető nehézsége.

Minden nagy könyv, a legföldönjáróbb, a legrealistább is, költői világot állít elénk, magára szabott törvényekkel. Az ismerős keveredik az ismeretlennel, már-már azt hisszük, tudjuk, miről van szó, és aztán… megjelenik egy bársonyfenekű nő a küszöbünkön, és máris meg vagyunk kavarva. Hogyan lehetséges ez? Küldte az ezredes.

Nem időtlen hely ez: a lengyel elvtársak és a Kinder-tojás ideje. Eszünkbe juthat éppenséggel Kafka, de hát miről nem ő jutna manapság az eszünkbe. Mindenesetre ne felejtsük el, hogy Kafka írásain a prágai ivócimborák, Hašekék, dőltek a nevetéstől. Méghogy bogárrá változott…!

A szervezett vasmunkások, könyveink biztos támasza, sok minden hasznosat is megtudhatnak a műből. Például hogy ezredesnek tartozni nem jó. Viszont a halott ezredes nem ezredes. Ha meg azután kamionban menekülünk, semmi esetre se üljünk vizes ruhával a jeges húsok közé. Elalvás előtt ne vizeljünk ki az ablakon, mert… Ha pedig katona közeledik, az ajtó mögé húzódunk, és mint a kutya, a sarokba vizelünk pár cseppet. Ennyit a vizelésről. Megtudhatjuk, hogy az iker sok szempontból jó, az iker finom, hárman sok örömet lehet egymásnak szerezni. És még hasznunkra lehet tudni: a törpe hamarabb szárad. És végszükségben elegendő a denaturált szeszt a kapcánkon átszűrni. Persze jobb a szén. Vagy a kenyérbél. A szivacsos gomba. A törött áfonya. A bársonyfenekű férjének figyelmeztetéséből az is kiderül, hogy az erdőben tíz napig az ember valahogy eltengeti magát száraz tobozon, sótlan jégcsapon egy nyirkos odúban, de akkor vége: négykézláb is elindul feladni magát. És útközben tenyerével, térdével nyomokat hagy maga után a havon.

Úgy kezdődik a könyv, akár egy Chandler. Nem úgy folytatódik. Ahogy minden jó dolog, ez is gazdag: olvasható szociológiai híradásnak, politikai-kulturális helyzetjelentésnek, fohásznak, azután finom, posztmodern poétikai bravúrnak (elemzés máskor), az ún. erdélyi író egzisztenciabizonyítékának, olvasható egy archaikus világ kövületeként, és így tovább. Kimeríthetetlenül.

Noha a kritikusok szeretnek, értelmetlen Bodor esetében pesszimizmusról beszélni. A *Sinistra körzet* nem sötét világ. Hanem itt mások a fényviszonyok. Más a szeretet és más az árulás. Másutt vannak a határok. Ám nem mondanám, hogy erkölcs nélküli világ. De legalábbis nem törvény nélküli. Aki itt belépsz – nem, ne hagyj föl minden reménnyel, reményről tudniillik szó sincs, azt otthagytad a körzethatárnál, ahogy a biciklidet és a nevedet. Felejtsd el a neved. Itt minden név álnév. Nyilván a Bodor Ádám is az.

Bodor nagyon tud írni, miközben sosincs szó nála az írni tudásról (az írásról sem). Újra és újra megcsodálom a szavaknak ezt a teltségét, a tömött, fényes szöveget, ezt a dús és erős anyagot, amelyet itt összeszőtt ez az ember. Fordító: Hans Skirecki! Nem lehetett egyszerű. Fordításban, gondolom, csak az egyszerű bonyolult és a bonyolult bonyolult, föltéve, hogy ami nem egyszerű, az bonyolult. Stop. – Egy írónak nincsen semmije, csupán a szavak. Se apja, se anyja, se hazája, se Istene, csupán a szavak. (Illetve még ez sem igaz. Van nekem apám, hogyne volna, nagyon is van, anyám is volt, van minden, sorban. És akkor így megint: *csak a szavak!*) Ezt Bodornál kiváltképp példaszerűen láthatni, éppen azért, mert őt olvasván egyáltalán nem gondolunk szavakra: megaláztatásokra gondolunk, kiszolgáltatottságra, reményre, fagyra, dérre, erdőre, bűzre, medvére, pálinkára, férfira, nőre.

A bársonyfenekű Elvira Spiridonra, a nagy fehér cubákú Aranka Westinre, a buja tündérből szőrös állattá változott Connie Illafeldre, Bebe Tescovinára, akinek a szeme éjszaka világít, mint a hiúzé.

Bodornak elemi köze van a természethez. Kevés ilyen *szép* tájleírást olvashatunk. Mintha emberek nélkül szebb volna a világ. Na de akkor nemcsak a Sinistra-körzet nem volna, hanem Bodor se volna, és akkor nem volna szép sem. Nomen est omen: balszerencsés körzet. Vagyis nem minden körzet okvetlenül ilyen. Többé-kevésbé azért ilyen.

Hogy mindez realizmus-e vagy szür vagy mágikus – ezen manapság nem érdemes studírozni. Vagy sohase is volt? Egyre bizonyosabb, hogy valaki álmodik minket. E könyv után növekvő kíváncsisággal és konstans rémülettel kérdeznénk, hogy mi van, ha ez a valaki fölébred. Ki?

Az utolsó világ

Csöndes könyv ekkora zajt még nem csapott, mint a Die letzte Welt (Az utolsó világ). *Christoph Ransmayr* könyve az 1988-as frankfurti könyvvásárra jelent meg, zengett tőle az egész német sajtó, én egy novemberi kiadást birtoklok, abba az van írva, hogy 76– 100. Tausend. Mai napig nem egészen világos, hogy egy ennyire irodalmi és irodalmias könyvön mit ettek ennyire.

Most, hogy nálunk is megjelenik könyvhétre, újraolvastam, és nagyon jó estéket töltöttem el a könyvvel. Pedig egyáltalán nem gazsulál – mert minden bestseller gazsulál, szép vagy, szép vagy, szebb a napnál, hazudják az olvasónak, és mi boldogan el is hisszük. E mű hűvös konstrukció, szép tárgy. *Tán csodállak, ámde szeretlek* – a magam részéről így tudnám összefoglalni.

Kevés ilyen szépen megírt könyv van az irodalomban. Gyönyörűséges leírásokat olvashatunk a hegyekről (Ransmayr passzionátus hegymászó!), az időjárásról, állatokról, növényekről – már maguk a nevek is szinte mitikusan hangzanak, kék sáfrányos szeklice, csillaghere, mandulafenyő, magyaltölgy (mi a magyal? lut szibalita – de csitt!), ürömbokor, csucsorfélék meg selyemhámvirág meg alabárdoshal. Ransmayr nyelve pontos, de nem oly programszerűen, mint a Mészölyé vagy a Hajnóczyé, nem látványosan az, de Lengyel Péter vagy Csaplár leírásainál artisztikusabb, költőibb.

Ideérve – amikor tehát egy idegen író mondatait igyekszem elhelyezni a magyar kollégák mondatai közt, közé – azonnal a fordításról kell beszélni, hiszen a könyvben nem a Ransmayr mondatai vannak, hanem a fordítóé, *Farkas Tündéé.* Igen nehéz munkáját igen jól végezte el. Nagyon is kicentizett könyv ez, amely éppen evvel a kicentizett költőiségével hat, itt minden magyal létkérdés, olyan könyv tehát – és szívünknek ezért külön kedves –, amely erősen ki van szolgáltatva a fordítónak. Nagy mázlista ez a Ransmayr. Egy-egy mondat ugyan néha megrezeg, és látni benne, mögötte, helyette a német eredetit (a német mondat agresszív, mint az alabárdoshal), de ez mégse lesz nagy baj, mert már akkorra megvan az a tér, az a költői tér, amely ezé és csak ezé a könyvé; ez ritkán történik meg, pedig enélkül nem lehet egy idegen könyvet elhelyezni a magyar szövegvilágban, anélkül meg nem nagyon lehet olvasni, illetve cselekményt lehet olvasni, sztorit és információt, de nem könyvet.

Minden eresztékében finom munka ez. Posztmodern, persze, mi nem az, de nem jobban, mint a Don Quijote, itt is könyvvé válik a valóság vagy valósággá a könyv. A valóságok egyenrangúak: mondjuk a regény világa és annak egyik szereplője ünnepi beszédében vagy egy filmvásznon megelevenedő világ, ezek ugyanolyan *erővel* léteznek (bár olykor egyik valóság ellenőrzi a másikat – ilyenkor föl kell erősíteni a zenét és a viharzás hangerejét). Valóságok és idők kószálnak a regényben, az elegáns anakronizmusok oly elképesztőn könnyedek, mintha csak elgépelések volnának. Ransmayr nyugodtan és tempósan és tempóval ír, részletekben hihetetlenül gazdag, és így mondatai (a Farkas Tündééi) is részletekben hihetetlenül gazdagok, egyszerű és díszes ez a nyelv, enyhén (ravaszul) megemelt. Lassú és körültekintő.

Semmi sem őrzi az alakját, írja nagy művében, az Átváltozásokban a száműzött Ovidius, aki a rejtett hőse e könyvnek, és e mondat testet öltése maga a regény. A cselekményt nem mesélem el, pedig nem mondanám, hogy nem fontos, Ransmayr nagyon is ügyel a plasztikusságra, a tiszta vonalvezetésre. Van kis titok, de nem túl szövevényes, az olvasó nincs becsapva, szép lassan kiigazodik e rendben (rend van tartva a könyvben), és ezt olvasással hálálja meg. Az az érzése támad, talán ez táplálja a sikert, hogy most a *tiszta* irodalommal találkozik, hogy most megtudja, milyen is az irodalom, hogy itt most látszik, mire való az irodalom, ugyanarra tudniillik, mint a régi görögök esetében, hogy amikor az a barom Tereus, amúgy trák király, itt Tomi, a világvégi vasváros mészárosa, fölemeli baltáját, hogy lesújtson feleségére, aki bosszúból megölte a gyereküket, és annak húgára, akit ő, Tereus megerőszakolt és kivágta a nyelvét, akkor azt olvashatjuk és el is hisszük, hogy a testvérpár fecskeként, illetve csalogányként rebben föl, a mészáros meg, huss, búbosbankaként utánuk.

Mítoszok nincsenek, csak mítoszkarikatúrák. Egyáltalán: mintha semmi sem volna, minden csak emlékeztet valamire. Nagyon mai, európai tapasztalatok ezek. De az áthallások nem erősek. Semmi akarnokság nincsen itt. Csupán ez a szép gyöngyeség. Az irodalom szép. Ehhez az érzethez hozzátartozik, hogy a könyv mint tárgy is az legyen. Annak idején az azóta sajnos csődbe ment Greno kiadónál jelent meg, az Enzensberger szerkesztette nagy hírű Andere Bibliothek sorozatban (ahol egyébként az Édes Anna és Hernádi Miklós Ottó-ja), aki Greno éppen arról híresült el, hogy szép könyveket készít (kézi szedés stb.). A Maecenas kiadása méltó az eredetihez.

Mindenesetre óvatosan olvassuk, könnyen megeshetik, hogy regényhősökké válunk.

Szakértelem és a tárgy szeretete

„Hol van a módszeres feldolgozás? Hol a saját (irodalmi) múltunk tudatos számbavétele? Egy nyugati könyvesboltban tényleg sírva lehet fakadni: Goethe elölről, Goethe hátulról, férfival, kisgyerekkel, kecskével, hajnalban Schillerrel, Thomas Mann-nal, futólag Kleisttel. Ahogy egy kultúra birtokba veszi önmagát…”, mondtam egy interjúban régebben. Hát most itt van, tessék, sírva lehet fakadni: Nádas elölről, Nádas hátulról, Mészöllyel, zakuszka töltőgéppel, Pándi Pállal.

Elsőre tehát ezt üdvözlöm, az elvégzett munkát, Baranyai György és Pécsi Gabriella csodálatra méltó munkáját – hazafias tettét, írtam volna egy évvel ezelőtt. De írom most is, mert én a hazafiasság lényegét a munkában látom, és itt most el lett végezve valami… ahogy egy kultúra birtokba veszi önmagát. Elvileg és az irodalom önhigiénés szempontjai szerint múlhatatlanul fontos egy ilyen vállalkozás, de ettől még maradhatna szakmai belügy. Azonban páratlanul érdekes könyv jött létre. Az ember azt hinné, a bibliográfia az valami száraz, szobatudósoknak (horribile dictu Nádas-szakértőknek) való izé.

Mi található itt? Minden. Már ez lefegyverző, a teljesség igénye. 1961 nyarától 1993 őszéig minden, ami Nádas Péterrel kapcsolatos, az itt regisztrálva van. Minden Nádas Nyíregyházától New Yorkig. Most látom, hogy nem lehet ám büntetlenül csak úgy belesuttogni az alkonyi szélbe kicsit elfúló hangon, nádas, mert az itt már meg is jelent tételként. S ha elkezdeném magyarázni, hogy én csak a nádasról beszéltem, az őzsutákról a nádasban, az újabb tétel. Nincs menekvés. Mintha mindent tudna ez a kis könyv; ha ezt az írást időben megjelentettem volna, az is benne volna (Moebius-szalagként). Egyébként van valóban valami félelmetes is ebben, lényegében a leírt szó felelősségének a félelmetessége, hogy bizony a legtávolabbi zugban megjelent kicsinyke írásunkat is elolvassa valaki és számon tartja valaki. (A Baranyai–Pécsi olvasópáros itt olykor határozott metafizikai dimenziókat ölt.)

Sokféle ösvényen mászkálhatunk, nézhetjük a kezdő újságíró Nádast, a fotóst, követhetjük a könyvek útját, láthatjuk, mondjuk, hogy egy regény 72-ben kész volt már, de csak 77-ben jelent meg, és azután rögtön láthatjuk e regény külföldi történetét, nézegethetjük a rövidítéseket: overs. (oversaettelse), övers. (översattning), perev. (perevod), prev. (prevod), prij. (prijevod), przeloz. (przelozil), trad. (traduction, traduzione), trans.

(translation), tulk. (tulkojosi), vert. (vertaling) – fordítás, fordította. Hogy kicsoda NP, azt nem ebből a könyvből, nem ebből a szóbokorból fogjuk megtudni, de azért a nagyságrendekre enged következtetni, szerzőnk gazdagságára és e gazdagság hatásaira.

Mindenféle kutakodás kiindulópontja lehet ez a könyv, akár mondjuk a 60-as évekre vonatkozóan, akár Nádasra, akár a magyar irodalom külföldi szereplésére.

Nézzünk néhány kis finomat. Milyen lehetett vajon egy zakuszka töltőgép? (159. tétel) Vagy mit írhatott szerzőnk az 1966. március 19-i Pest Megyei Hírlapban Sikoly a Savoyban címmel? No és a 206. tétel? A *kombájnszérűn. Három fotó bevezető szöveggel és képaláírással abonyi aratómunkásokról.* Hogy tudta magát eladni ezek után urbánusnak? Rögtön eztán azt is látjuk, hogy megjővén Abonyból azonnal leült a szobájában és Ladislav Fuks Mundstock úr című regényét kezdte olvasni: 207. Fuks és Hrabal. Recenzió. De aztán máris szaladnia kellett az Oláh Sándor Úttörőcsapat börzsönyligeti táborába, hogy lefotózza Szersa Ferencnét. Vele vajon most mi lehet? És ki ő? Kicsoda? És az Oláh?

Jaj, mit látok! Beszélgetés Göröcs Jánossal. Mit lagybatyolhatott 66 decemberében ott összevissza? Mit *tudott* mondani Nádas Péter Göröcs Jánosnak? (Nádasnak számos erénye közé nem tartozik a futball ismerete – és akkor még tényleg finom vagyok.) Szegény Göröcs!

Egy könyvet, lám, azonnal könnyen megszeretünk, ha gonoszkodásunknak is teret hagy, és a nagy könyvek ilyenek. *287. Oroszlánkörmök IV.: Író. (Interjú). Lobogó + fotó.* Oroszlánkörmöknégy, ez nagyon, jó, egész oroszlánkörömerdő lehetett ott kezdő prózaíróban! És mit írt vajon ez az ember az, új Dobozy bemutatóról a Nemzetiben? (392.) Amit gondolt? És mit gondolt? Egy héttel ennek előtte meg a Saulusról írt. Szinte rekonstruálható az egész irodalmi élet. Örömmel látom, hogy megnézte a Veréb is madár című filmet (406.).

Azután ahogy egy címszónál fölszaporodnak a tételek, például a Családregénynél – és lehet látni, ahogy árad ki a világba a könyv, ahogy árad a nádas. Kis büszkeséggel látjuk mindezt.

Jesszusom, még az is benne van, ha idéztem tőle valamit (705.). Ez meg mi lehet?(1186.) Életem súlyos titka? Vagy valami északi diadal? *Moriczista Esterházyra.* Nekem legyen mondva.

Már ennyi elég lenne. De a könyv, nem túlzás, szenzációs dokumentumokat is közread, valamint egy nagyon szép, eddig publikálatlan Nádas-önéletírást. Most amikor annyian (olykor öntudatlanul is!) át-átszínezik az életüket, különösen jó látni, milyen az, amikor egy író visszapillant, akár önmagára is, nem akar semmit elérni, nem akar semmit bizonyítani, csak megmutatni: ez történt.

Aztán a Függelékben az említett szenzációk, amelyek szintén arról a korról beszélnek, amelyet, úgy látszik, el akarunk felejteni, s hol véres diktatúrának mondunk, nevetséges, hol egy majdnem-demokráciának, nevetséges.

E három nagyon is különféle papír pontosan leír egy-egy szeletet ebből a bonyolult közelmúltból, az Aczél levélváltás, a Stasi dokumentumok és végül Pándi Pál lektori jelentése az Emlék-iratokról. Gyönyörű az a kéziratmelléklet, a kiadó szerkesztőjének listája a Pándi által kért változtatásokról és Nádas ehhez fűzött megjegyzései, illetve herélései – akár ama bizonyos Churchill–Sztálin cetli a befolyási övezetek felosztásáról. Ez a cédula önmagában többet mond a Kádár-korszakról, mint csomó visszaemlékezés. Miközben a léte, az, hogy lehetséges egy ilyen cédula, a rémület és megalázás szavakat hívja elő, az egész mégis a túlélésről is szól, leleményesség és vicc is idetartozó fogalmak. Egyébként intelligensen kér; egyáltalán, nekem, aki nem ismertem őt (Egyszer keveredtem a 81-es közgyűlésen valami szóváltásba vele szünetben, valamihez kétharmados többség kellett, és én viszonylag pökhendin elárultam, hogy a kétharmad nem annyi, amennyinek ott állították. Te ki vagy, rivallt rám. Ezt is elárultam. És te ki vagy, kérdeztem én is. De ő nem mondta meg. Igaz, rögtön többen megsúgták oldalról, és hogy tartsam a szám, amiben igazuk volt, tartottam is volna, ha tudom, kivel beszélek.), szóval nekem meglepetés volt, hogy mennyire komolyan vette Nádas munkáját, hogy láthatóan nem tudta magát a hatása alól kivonni, hogy megszenvedett vele. Egy értelmiségi beszél – nagyon mocskos helyzetben. Tehát Pándi kritizál valamit, a kiadó irodalmi vezetője közvetít, de pontatlanul, még az sem kizárt, hogy nem véletlenül (a szöveg 56-ról szélsőségesen szól, írja), mire Nádas: nem 56-ról szól, tévedés – és a füle botját se mozdítja. Jól átvertük a cenzúrát! Csak lassan vált szégyenbe még ez a kis utóörömünk is.

Mint egy térkép, olyan ez a könyv; történelemről, irodalmi életről, politikáról és egy jelentős magyar íróról. A végén, így arányos, visszatérek Baranyai Györgyre és Pécsi Gabriellára, szakértelem és a *tárgy* szeretete röpíti munkájukat.

A ritmus*

– dicshimnusz –

1. Változott a helyzet. S mert a németeknek sem volt már kötelező, hogy itt találkozzanak nyugati rokonaikkal, érezhetően visszaesett a korábbi tekintélyes turistaforgalom. Egyébként frankfurti éveim alatt tapasztaltam: a volt NDK-sokban él a nosztalgia Magyarország, a Balaton iránt. Itt töltötték gyerekkoruk nyarait, olyan kevés pénzzel, hogy nem tudtak megvenni egy palacsintát, s most szívesen visszajönnek egy Opellal, és most már ropogós márkával fizetnek. Csak zárójelben jegyzem meg: szóvá teszik, hogy tizenöt forinttal drágult a palacsinta. Vigyáznunk kellene a volt NDK-sokra, hiszen egy egész világ próbálja „megdolgozni” őket, menjenek nyaralni a spanyol, az izraeli tengerpartra, Máltára, a Kanári-szigetekre. Ostobaság lenne elszalasztani őket most, hogy pénzük is van, amikor negyven évig jártak ide szegényen… Sokan elhúzzák a szájakat, ha a volt NDK-s turistákról van szó. Pedig a vendéglátó magát minősíti, ha a vendéget nem olyannak fogadja el, amilyen.

(A Magyar Utazási Irodák Szövetsége elnökének interjújából)

2. Die
Einsamkeit
Die
Einsamkeit ist
ähnlich
eine
Versammlung
und
dann, wenn
ein Herr eine
Rede hält.
Sie soll
interessant sein
um die
Einsamkeit zu
überwinden.
Danke!

A magány
A magány
az hasonló
ahogy egy
gyűlés és
akkor, ha
egy úr
beszédet
tart.
Ami
legyen
érdekes,
hogy
leküzdje
a
magányt.
Köszönöm!

Ernts Herbeck, skizofrén ápolt verse

Viszonyom a német nyelvhez, nyelvvel nem minden konfliktus nélküli. Alig is nevezhető viszonynak, inkább kapcsolat, hűvös számítás. Nem utáljuk egymást, nem köpünk a másik után, de az egész nem egy nagy etvasz, szerelemnek semmiképp se mondanám. Ő persze nagyvonalúan eltűri, hogy itt-ott megerőszakoljam, hogy még csak ne is kapizsgáljam a Satzbau legendás fegyelmét, s hogy furtonfurt megforgassam benne a der-die-das keserű tőreit. Én meg hálás vagyok neki, mert megengedi, hogy fecseghessek, hogy különféle nőknek és férfiaknak a legkevésbé sem hibátlan, ám érthető, ha én nem tudom is pontosan, milyen módon érthető mondatokat mondjak, és mindezt persze azonnal zokon is veszem, azt, hogy nem azt mondom, amit akarok, hanem amit tudok, amit ő megenged, azt, hogy nem *hallom* őt, azaz nem tudom megítélni, ha egy szöveg, egy fordítás hibátlan, de rossz, hibátlanul rossz, hogy nincs se íze, se bűze, azaz nem élvezkedem vele – érzem én ezt a távolságot, az ilyet az ember megérzi, akkor is, ha a másik nem mondja ki.

Europäische Verständigung – ezt is csak feléből-harmadából értem. Az europäischét már muszáj értenem, az utóbbi években annyi fontos konferencián esett róla szó, jól definiált geográfiai fogalom, legföljebb az Ural-hegység egynémely bozótjában támadhat föl az identitászavar bizonytalan, zsibongó érzése, hogy akkor ő most ázsiai volna-e vagy már/még európai. Függ nyilván a széljárástól.

A Verständigung már nehezebben érthető. A magyar újságok a díj kapcsán az „egyetértés” szót használták. A magyar–német szótárban a következőket találom: „egyetértés”: das Einverständnis, das Einvernehmen, die Eintracht (Frankfurter, és: mit jm in Eintracht leben, die Übereinstimmung. Hát itt egy fia Verständigung sincs. Nézzük meg a verständigen-t. Verständigen: „értesít”, „tudósít” „megértet” ezekről a másik szótárban a következők vannak: verständigen, végre valamicske azonosság, benachrichtigen, begreiflich machen, verständlich machen, avisieren (die uns in Ihrem Brief avisierte Rimesse haben wir erhalten). Nézzük még meg a sich verständigen-t: „megegyezik”, „megegyezésre jut” vissza a másik szótárhoz: übereinstimen, zutreffen, sich einigen (über den Preis).

Ha sokat járkálunk a két szótár közt, magyarról németre és vissza és vissza, könnyen úgy járunk, mint ama performance-ban, amikor valaki elkezdett mondjuk száz márkát átváltani talán dollárra, majd azt vissza márkába, majd azt vissza dollárba, márka, dollár, márka, dollár, és így

tovább, míg le nem nullázta az összeget. Itt a szótárak esetében akár még fordítva is járhatunk, és váratlanul milliomosok leszünk. De az sem jobb, hiszen mi a százról szeretnénk megtudni valamit.

A százról még ezt olvastam az egyik szótárban: friedliche Verständigung, eine Verständigung suchen und finden, és die Verständigung der Völker.

Mindezen szótározásból azt sejthetni, hogy ez a Verständigung fontos, komoly szó, szeriőz emberek használhatják, illetve akinek köze van hozzá, az valamit nagyon akar, valamit, amiről azonban nem nagyon tudni, hogy micsoda, valami homályos, fontos dolog.

Dicséretem fényes tárgyáról sok minden elmondható, jó, rossz, de hogy homályos volna vagy hogy homályt megtűrne, az bizonyosan nem. Hogy túl nagy szókkal jellemezzem: Nádas Péter egy Pascal vagy Wittgenstein rémületével kaparászik az értelem, az értelmesség, a tisztaság után. Nem hiszem, hogy ő egy jottányit is előmozdította volna a népek közötti megértést, de talán mindenkinél többet tett annak érdekében, hogy észrevegyük ennek problematikusságát, azt, hogy valamit nem veszünk észre, azt, hogy a megértés jegyében értjük félre egymást.

Nádas a rémületet a következetesség higgadt maszkjával próbálja elfedni. A következetesség ilyen intenzitásban kellemetlen. Kellemetlen következetességgel számlálja végig európai létezésünk, gondolkodásunk és életünk ellentmondásait. Nem kímél semmit, mindig konokul végigmegy azon az úton, amelyet választott, kerül, amibe kerül, s minthogy magára sincs tekintettel, mért volna az olvasóra tekintettel. Ezen radikalitása miatt van az is, hogy aki őt hallgatja, az sokszor igen igyekszik, hogy ne értse meg őt.

Nádas nagyon magyar író – országunk nívótlanabb periódusaiban ezt külön, perverz élvezettel hangsúlyoznám –, de nem véletlen, hogy a németek, a német olvasók (mert aki nem olvasó, az nem létezik) rátaláltak. A klisék közt maradva: találhatnak benne ismerős pedantériát, sőt, van benne valami nagynénis is (Tantén én családi tapasztalatból kicsit mást értek, mint szokás, valami szorongatóan, lidércesen nagyszabásút, ami egy világrendre vagy annak hiányára figyelmeztet).

Persze aki Európáról gondolkodik, annak legegyszerűbb Németországról gondolkodnia, amely ma olyan, mint ama állatorvosi ló,

sőt két ló, amelyen minden jelenség, erény és tehetetlenség, veszély és gazdagság demonstrálható. Németországban most testet öltött Kelet- és Nyugat-Európa egymásra vonatkozó tudatlansága. A Kelet betört a Nyugatra. Vége a nyugodalmas időknek, a barátságos és kölcsönösen fölényes beszélgetéseknek. Most akkor mégis meg kéne mindent érteni. Nádas kerüli a kelet-, nyugat-európai megjelölést, a sorsának kiszolgáltatott és a sorsát szervező emberről beszél. Miközben a különbségeket a bőrünkön érezzük, ő a közös vereségre figyelmeztet. Ezt írja *Sors és technika* című esszéjében: „Az egyik tudja ugyan, hogy mit kéne alakítania és rendeznie, de éppen ehhez nincs technikája, a másiknak pedig van technikája, de nem tudja, hogy ezzel mit alakít és rendez. S ezért nem különbséget látok közöttük, hanem inkább egy olyan alkati tulajdonságaikból származó szemléleti torzulás összefüggését, amelyet a szimulációval és disszimulációval vagy éppen földrajzi és politikai fogalmak sematikus kontrasztjával rejtenek el önmaguk és egymás elől."

Egyébként igen tanulságos az a vita is, amely a *Sors és technika* felolvasása után zajlott az Alfred Herrhausen Gesellschaft für internationale Dialog kuratóriuma és Nádas közt. Az az intelligens, feszült, udvarias, enyhén sértődött, jó szándékú és háborgó beszélgetés jól mutatta azokat az árkokat és torlaszokat, melyek előtt az Europäische Verständigung Rosinantéja toporog. Egy ló van, de „ami innét kulturális csőd, az onnét kommunikációs zavar."

Nádas kényelmetlen, de udvarias férfi, nem tesz szemrehányást, nem siránkozik, hanem szakadatlan az önismeretről beszél. Ha az ember magyar, és az ember magyar, nem is tehet másként. Magyarként sokat lehet tudni az önismeret töredékességéről. Ezt a tudást fordítja a *Szegény, szegény Sacha Anderson*-ban német tárgyra, s mondja ki a kellemetlen verdiktet, miszerint nem kezdődhet az önvizsgálat a másik ember vizsgálatával. „S hogy mért éppen a németeknek vált oly égető szükségletükké, hogy a jó fedezékébe vonulva nevezzék néven a rosszat? Erre a kérdésre nekik kell válaszolniuk" – írja.

Közbevetőleg hadd mondjam el, hogy mennyire hálás vagyok azoknak, akik kieszelték, hogy én tarthatom ezt a laudátiót. Lipcse Budapestről nézve meglehetősen messze van, valami távoli ismeretlen hely, nem Leibniz, Lessing vagy Goethe városa, nem a Deutsche Bücherei

városa (egy nagyon rossz, ám marxista lexikon szerint 1958-ban 2 660 000 kötettel), nem a Tamás-templom kántor-karnagyának városa, nem a népek csatájának városa, még csak nem is Lassalle, Bebel vagy W. és K. Liebknecht városa, nem is a Dimitrov-pöré, hanem a Leipziger Messe városa, és a lejpciger messze, függetlenül attól, hogy valójában micsoda, az valami rettentő, homályos szocialista őrület, annak a hazugságépületnek az egyik takaros tornyocskája, melyet úgy hívtunk, reálisan létező szocializmus, és az NDK, ha lehet, még reálisabban létezett, mint bármi más, és amennyire rémületes, hogy az egyik Németország jóként deklarálva magát emelné föl a másikat, a rosszat, ugyanennyire rémületes, hogy emez, némiképp reakcióként, erre föl talál magában mint rendszerben jót, azaz kezd nosztalgiával gondolni szánalmas múltjára és a kenyér árara – múltkoriban Krenz elvtársat láttam valamelyik kábeltévén, mint a kiskakas sétált peckesen, és a nép (das Volk, ein Volk) lelkesen fogdosta a kezét – szóval egy szó mint száz, nekem Lipcse valamiért NDK maradt (olykor még szegény Bachot is endékásnak gondolom), s mint ilyen mindez a képzelet szülötte, és ide eljöhetni azért és csak azért, hogy a barátomról hosszú perceken át gátlás nélkül szépeket mondjak, napokon át ülni a szobámban, fényesnél fényesebb mondatokat farigcsálva, aggódón, jó lesz ez? elég dicsérő? elég laudatív?, lapozgatni a könyveit, jól ellenni – ez nagyon is valóságos dolog lett. Köszönöm szépen ezt a lehetőséget.

De vissza a munkához. Úgy beszéltem eddig róla, mint jelentős gondolkodóról. Nem az. Író, aki gondolkodik – ami egészen mást jelent. Noha nagyon is igyekszik a fogalmakat tisztázni. Ez annál is nehezebb és szükségszerűbb, mert egy olyan országból való, melyet inkább költemények és verssorok irányítottak, mint az alkotmány, és amely épp avval henceg, hogy Kelet-Európa csak Kelet-Európából érthető, és kelet-európainak lenni azt jelenti, hogy önmagunkat nem értjük. Nádas egy polgár akkurátusságával iparkodik rendet teremteni. Lehet-e azonban valaki polgár polgárság nélkül? Lehet-e valaki egy szál maga polgár? Ez Nádas Péter magánya.

Ez vezeti őt, túl az alkati szükségszerűségeken, Thomas Mannhoz. Mert ő, Mann, volt az utolsó, aki még egyben látta – mit is? – az európai kultúrát. Nádas olyan, mint Thomas Mann volna Lübeck nélkül. Meglehetősen dermesztő.

Amikor Lübeckben jártam, nagyon sokat kellett rá gondolnom, Nádasra, nem mintha ez kellemetlen lett volna, de azért mint *elfoglaltság*, mint egész napos program – túlzás. Nyilván nem mer Lübeckbe jönni, gondoltam, fél, hogy örökké itt marad. Hogy Lübeckké változik, akár a Ransmayr-regény Ovidiusa. Én nem vágynék Thomas Mann-nal beszélgetni, de azt szívesen kihallgatnám, kihallgatóznám, ahogy Nádas konverzál vele. Fiúkról. Vajon milyen képet vágna, olvasván az *Emlékiratok könyvét*? És milyet Nádas, látva az ő arcát?

Nádas író, tehát elsősorban nem elvont fogalmak érdeklik, hanem emberek, az emberi élet. Helen Hessel vad szabadságvágyáról mesél, Jules-ről és Jimről, három- és több-szögekről – és mindez végül egy Rede über Deutschland lesz. Az európai megértés sajátosságait magamagán próbálja ki – szintén egy ember! –, amikor svéd barátjával, Richard Swartzcal egy könyvön át beszélget: a beszélgetés lehetőségéről. Nagyon szépen kínozzák egymást kétszáz oldalon át: úgy, ahogy csak az egymást szeretők tudják.

Esszéiben, a *Helen*ben, a *Sacha Anderson*ban, a *Sors és techniká*ban, Nádas tematizálta az úgynevezett problémákat, tisztán, világosan, gazdagon, radikálisan. De a legtöbbet az europäische Verständigungért mégis és természetesen regényíróként tett, az Emlékiratok könyvének írójaként. Ebben a könyvben elsőként végzett el egy írói-intellektuális munkát, melyet senki nem úszhat meg, most, ötven évvel a háború befejezése után, túl, amin túl, innét ki tudja, min. Ebben áll a regény nemzetközi jelentősége, valamint abban, hogy regényében tragikus hőst tudott teremteni egy tragédia nélküli világban, mert hisz tragédia ott van csak, ahol törvény van, és manapság legjobb esetben jog ha van. A belső, magyar jelentősége pedig az, hogy ilyen magyar mondatokat eddig még nem írtak, ez nem volt meg. Az irodalom azért lehetséges, mert a világ még nem kész, mondta egy okos ember, talán Roland Barthes. Evvel a könyvvel készebb.

Itt olyan formát talált, olyan szerkezetet, melyben a különféle képességei jól érezhették magukat, a már említett szigorúság (nem is a gondolkodása szigorú, hanem az agya, vagyis elemibben az, bár ettől még mérnök is lehetne), szigorú és érzéki lénye mint talentum, a fantázia, és evvel karöltve az egészen kivételes megfigyelőképesség, mely tényleg csak

a legnagyobbakhoz mérhető (a kortárs irodalomban Handkénak van ilyen rémisztően pontos tekintete).

Nádas klasszikusan modern szerző, régimódi modern, a szabadság-egyenlőség-testvériség embere, sőt harcosa. Mindig erről beszél. Mint ilyen komolyan veszi a fogalmakat, mint kortársunk reményeket nem fűz hozzájuk. A meg-nem-értést nem a tárgyismeret vagy valamiféle, egyébként elég nehezen definiálható jószándék hiánya okozza. Európa különb-különb részei a szabadság-egyenlőség-testvériség, zárójel: vagy a halál, zárójel bezárva, e hármas egység elárulásának más-más fázisában vannak. Más a ritmus. Ennek a ritmusnak nagy írója Nádas Péter.

Ha fülelünk*

Hölgyeim és Uraim. Gyerekek.

Azt, fájdalom, nem mondhatom: kedves kollégák (eltekintve a jelenlévő titkos regényíróktól). Amikor utoljára ebben a teremben jártam (művészeti) akadémiai széket foglalandó, akkor a fölolvasásomnak, egy elbeszélésnek, hogy mégis valamiképpen komoly embernek látszódjam, *Az optimális bináris keresőfák elméletéből* ideiglenes címet adtam. Mindez megvalósította a kóklerség minősített esetét, ami azonban nekem, immár, munkaköri kötelességem, talán.

Ez a sokat sejtető szép cím – kis túlzással ennyi maradt a stúdiumokból. Meg időnként a fontoskodó válaszaim a „miként lesz egy matematikusból író?" – firtatásra. Könnyen lesz. Úgy lesz, hogy én matematikus, valóságos, sosem voltam, legföljebb matematikus hallgató. A közelében sem voltam annak, hogy a matematikát alkotómódon foghassam föl; ezt itt, egymás közt – ennyi kollegialitást mégis engedjünk meg – rögzítsük: hátha későbben elfeledkezném erről, és egyre színesebben kívánnék fabulálni számtanos gyökereimről.

Szeretni szerettem a matematikát, és ő egy szintig viszontszeretett. Azt lehetne talán mondani, hogy én érdekes, úgy értem, számomra érdekes vagy értékelhető módon *nem* tudom, nem ismerem ezt a tárgyat. Valamit intelligensen nem tudni – az nem is volna lebecsülendő szellemi teljesítmény.

Mindenesetre van egy történetem, egy régen kezdődött történetem, talán nem is a matematikával, hanem a tanulással, a tanulásával. Én a budapesti Piarista Gimnáziumba jártam volt, ott ismertem meg a tanulást, annak a kalandját, szenvedélyét. Drámaian kezdődött. Volt ott egy legendás matematikatanár, Pogány János, *a* Pogány. Utólag az az érzésem, hogy ő a butaságot valamiképpen Isten ellen való véteknek tartotta. Úgy gondolhatta, hogy az ember szándékosan buta, lázad, és lázadásból néz olyan bambán. A tudás hiányát személyes fájdalomként élte át, illetve sértésnek, lényegében a teremtés iránti arcátlanságnak vette. Ettől a furortól persze még inkább megneszültünk. Lenyűgöző és félelmetes volt.

Még néhány éve álmodtam vele, rémálmodtam – hogy állok a táblánál, és gyöktelenítenem kell, és én gyöktelenítek, de már nagyon össze vagyok zavarva.

Látható, a genezis szinte megegyezik a közkeletű tévhittel, miszerint a matematika főként arra való, hogy ijesztgessük vele embertársainkat. Valami különcség, csodabogárság. Pedig az alaptapasztalatom evvel éppen ellentétes. Abban a fölszínes értelemben is, hogy más humán figurákkal ellentétben nekem a matematika nem mumus, gyöktelenítés ide vagy oda.

Azután megtudtam valamit az okosság természetéről is. Azt, hogy láthattam, mi az okosság, mi az ész, a tiszta ész (most kritikátlanul). Hogy mi ez az egész logikai hagyomány, ez a görög–zsidó–keresztény konglomerátum, amit európai gondolkodásnak hívunk.

Okos, mint a nap – gondolok ma is büszkén néhány évfolyamtársamra. Jó volt látni ezeket az embereket, fiatal embereket, akik voltunk – hogy azután később józan fenntartásokkal fogadhassam, ha valakiről azt állították: okos ember. Ugyan, mondtam magamban, mi ez a Nádai Lacihoz képest…

Nagyon tanulságos volt megtapasztalni a saját eszem korlátait. Amikor konkrétan, egyszerien láthattam, megláthattam, hogy eddig és nem tovább, eddig nyújtózkodhatom, eddig ér az eszem takarója. Hogy tisztán láthattam, ezt nem értem. Nem és nem. Tudni már tudom, már vizsgázni is tudok belőle, de érteni… Hogy nem fogom föl az értelmét. A velejét. (Előadónak itt eszébe jutott, hogy elmondja, mikor is történt ez. Egy Fried-vizsgán, mondta szemérmesen. Derültség a karzaton. Előadót az otthonosság barátságos érzése fogta el. Máig hálás vagyok a tanár úrnak, tette hozzá halkan, szinte csak magának.)

Ennek akkor nem örültem, nagyon is csalódott voltam, miután így konfrontálódtam a saját homályosságommal – de későbben azután jó hasznát vettem egy engedékenyebb diszciplína keretei közt: hogy nyugodt szívvel lecsaphassak magamra, a maszatolásaimra, vagy ha épp eszes embernek mondanak, mert ebben az őrült világban még ez is elő-előfordul, hogy ilyenkor emlékezzem, kicsoda-micsoda is a király a vakok közt.

Az okosság persze nem a mindentudással áll párban, a mindentudással a butaság áll párban, az okossághoz a nem-tudás

kapcsolódik. Az ilyen nem-tudás erős, azaz tettre kész, és alázatos, azaz ismeri érvényességének határait.

Emlékszem, Turán professzor úr óráira tiszta tábla kellett. Egy alkalommal nem lettünk kész, valaki, konkrétan Dervaderics Károly még törölgette a táblát. Ez azt hiszem, 1970-ben lehetett, amikor itt Budapesten rendezték az öttusa világbajnokságot. Ezért mondhatta Turán tanár úr: hát ezt, kolléga, Balczó – úgy mondta: bálcó, á-val, ahogy anyám a táxit, generációs kérdés –, hát ezt Bálcó gyorsabban csinálta volna. Dervaderics közben befejezte, de az óra nem kezdődött el. Láthatóan épp mindenféle dolgok történtek a professzor úr hatalmas homloka mögött. Majd derűsen, a megoldás derűjével mondotta: nos, kolléga… Ön persze mondhatná… hogy Ön nem Bálcó.

Az okosság nemcsak kíméletlen, hanem tapintatos is. Az okosság betartja a játékszabályokat. Nem tehet mást.

És számomra talán ez a legfontosabb, megtudtam valami alapvetőt a játék természetéről. A számomra fontos, eddig fontosnak bizonyult terrénumokat, a futballt, irodalmat, matematikát ez köti össze, a játék, én legalábbis így fogom föl. (A szerelemről majd máskor… Most itt ne tévedjünk el az optimális bináris keresőfák sűrű sötét erdejében…)

Hopp, mondhatjuk egy regényben, máris egy regényben vagyunk. Ez a kijelentés – amellett hogy trivialitás, próbálnánk nem ott lenni! – nem old meg semmit, inkább alkalom annak elismétlésére, hogy nincsen is semmi, mit meg kéne oldani: a semmi és a minden közt hánykódunk, azaz játszunk. Nem a tükör mögötti világ vagyunk, ahol nincsenek súlyok, és nincs nappal meg éjszaka, nem is a tükör előtti, és nem is a tükör.

A játék nem metafora, nem modell, nem kicsiben a világ, nem cseppben a tenger, sokkal inkább tengerben a tenger. (Kérdésünk örök: mi a tenger?) Közkeletű tévedés a játékot komolytalannak tartani, azt hiszik, hülyéskedés, vicc, azt hiszik, infantilis, éretlen, azt hiszik, gyerekes – azt hiszik tehát, érvénytelen.

A játék pedig nem komoly és nem komolytalan, hanem más, új komolyságot és új komolytalanságot mutat; mások a törvényei. Nem azt mondja, hogy ne ölj vagy hogy apádat s anyádat tiszteljed, hanem mondjuk azt, hogy nem szabad kézzel érni a labdához, vagy hogy az alanyt egyeztetni kell vélhetően az állítmánnyal meg a népnemzeti gerinccel, miközben nem áll érdekünkben nullával leosztani.

Szóval efféle világok vannak, hol erre kell ügyelni, hol arra. Mert persze a törvény nem azt mondja, hogy ne hágd át őt, hanem azt, hogy ő van, s ha áthágod, büntetés vár rád. Meg lesz a böjtöd.

Egy-egy játék az egy-egy megismerési mód. Mást tudok meg egy Fradi–MTK-meccs esetében, s mást a Banach-terek vizsgálatakor.

De a matematika nem valami távoli érthetetlenség, amelyhez külön ész kéne, ugyanavval az (egy szál) eszünkkel közelítünk a regényhez, mint őhozzá. A matematika is a létezésünkről, annak gazdagságáról ad hírt. Mindig ugyanarról beszélünk, hol Flaubert, hol Bolyai, hol Pilinszky, hol Gödel hangját halljuk.

Ha fülelünk.

A gyömbér

Találtam egy jó mottót ide, vagy egy kezdőmondatot, Gombrovicz: *Családfám* című írásából. (Ahogy mondani szokás: tán nem minden humorosság nélkül való, hogy ezt egy képviselői életrajzokat elemző munka idézi.)

„És még valamit figyelembe kell venni… hisz az nem úgy megy, hogy nyugodtan felidézzük a múltat, sétálgatunk benne, tárgyilagosan mérlegeljük. Nem, a jelen mindig agresszív, az élet alkonyán is, és az a minél jobban kialakított, kiművelt, szigorúan meghatározott, önnön expresszivitásának teljében lépett jelen-élet azért merül alá az ősidők zavarosába, hogy csak azt halássza elő, amire szüksége van ahhoz, hogy még jobbá egészítse ki mostani formáját. Lehet, nem is annyira emlékezetembe idézem, mint inkább felfalom a múltamat, én – aki olyan vagyok, amilyen most vagyok – kisajátítom önmagam.”

Felfal, kisajátít – szóval csak óvatosan. A minap hallottam, hogy valahol Győr környékén felbukkant egy hamis E., hogy valaki egyszerűen E.-nek adta ki magát, gróf vagy herceg E.-nek, és hogy ebből előnyöket kovácsolt magának. Hát bizony erre még soha nem gondoltam. Hogy ebből előnyöket lehetne… Nézem az édesapám életét – s nem látom, hogy mikor is kovácsolhatott volna. Néhány száz év átlagát nézve persze…

1973-ban, kóvályogva az irodalmi lapok körül, az egyik szerkesztő azt javasolta, hogy változtassak nevet (figyelmetlenül azonban úgy mondta, magyarosítsak, ezen aztán már igazán nincs mit magyarosítani, gondoltam kurucosan, és figyelmetlenül visszakérdeztem, mire? Eichre?), s ha megfogadtam volna a tanácsát, akkor most vélhetően nem kértek volna föl ezen előszó írására.

Vagyis akkor én is kovácsolhatok most. És valóban, lapozgatva ezt a könyvet (*Az Esterházy-kincsek*, Helikon, 1994), nézve és olvasva, miért, miért nem, kifejezetten kedvem támadt, hogy E. legyek. Ha közjogi vagy örökléstani szempontból nem is, de az előszóíró kötelező felületessége szerint: a családomról van itt szó.

Illetve nem. Hanem a tárgyakról és a tárgyakban testet öltött időről, országos, családi és személyes időről, és a családról annyiban, amennyiben mindezt hordozza, hordozta, a család volt az a tér, ahol mindez létrejöhetett.

Nagy szerencse is kellett ehhez; azt lehet mondani, hogy a 17. században itt minden széjjelfele ment, csak az E. család nem. Minden széjjelment, nekik meg összejött. Mindazonáltal a kincsesházak, kincseskamrák, egyáltalán a vagyon, a jómód, a gazdagság, a bőség, a hatalom, ez az egész elképesztő *fölemelkedés* – mindez nem csupán győzelemről beszél. Vagy ha igen, akkor arról is, hogy a győzelemnek sok arca van. Tragédia, balszerencse, halál, csőd, ezek is idetartoznak: de közben nő egy család, de közben nő egy ország.

Látjuk a történelmet emberekre, sőt kupákra, dísztálakra, násfákra lebontva. Káprázik a szemünk a sok aranytól, ezüsttől, diadémtól – azonban ez nem folyamatos diadal: de folyamatos építés, országépítés, -épülés. Azaz nem hiszem, hogy igaz volna az, amit olykor hangoztatnak, hogy országunk története Mátyás királyig fölfelé ívelt volna, s onnét meg zutty, vereség, árnyék, rabság. Föl-le ez, kérem, olybá tetszik.

Ha a kuruc a jó, a hősies, a nemzeti és a labanc a rossz, a megalkuvó, a kozmopolita – akkor, látszik, egyszerre vagyunk kurucok és labancok. Azt persze nem állítom, hogy ez a kincsestár vagy az (akkori) E. család reprezentálja az országot, de az kiderül, hogy igen sokféleképpen lehet, lehetett az ország üdvét elgondolni. Bethlen, Zrínyi, Pázmány, E. Miklós – hány és hány egymásnak olykor szögesen ellentmondó hazafiúi elképzelés.

Nem szeretnék úgy tenni, mintha én érteném ezekhez a dolgokhoz (ezekhez az ügyekhez), de mintha ekkor vált volna el a magyar politizálásban ész és érzelem, racionális megfontolás és a szív ereje, hogy csak ritka, fényes pillanatokban találkozzanak. Miklós nádor még hitelesen közvetített a bécsi udvar és a magyar főurak közt. Hosszú távon Európa és nem Ázsia felé érdemes tájékozódni. Ám azután elmozdultak az arányok, ó az arányok – mert mi van, ha Európa (a beste osztrák) egyre inkább csak kihasznál? –, és Pál nádor tekintélye itt is, ott is kétségbevonódon, pedig „ugyanazt” akarta volna csinálni, mit atyja.

Noha szerepe könyvünk szempontjából makulátlan, a kincstárat szépen, intelligensen és nagyvonalúan gyarapította. Azt hiszem, szívesebben is foglalkozott volna inkább evvel, másodszülött volt, másra dresszírozták, tudomány, művészet, irodalom, zene (Harmonia coelestis!), metafizika, csak jobb híján, miután László bátyja („a szép groff”) és három unokafivére hősi halált halt a teljességgel fölösleges és érdektelen vezekényi csatában, csak jobb híján lett az ország nádora, német-római

birodalmi herceg etcetera, etcetera. Azt hiszem, szívesebben lett volna csak etcetera.

A tárgyak tehát beszélnek, önmaguk által is, a történetük által is. Szilágyi András szépen végigvezet minket történelmen, kincstáron, a kincstár történelmén. Mondjuk egy grandiózus esküvői ajándék kapcsán fölvillant történelmi szituációkat, tendenciákat, szinte magunk előtt látjuk, ahogy kézről kézre, nyakról nyakra vándorol egy ékszer, inkább a hatalmat követvén, mint a nőket (vagy a nők a hatalmat?), ezer és ezer történet, házasságok, intrikák, háborúk, szövevények – és kulacsok, tálak, násfákkal és boglárokkal ékesített serlegek, impozáns díszkancsók, díszfegyverek, strucctojásból és ezüstből képzett asztaldíszek, elefántcsont domborművekkel díszített kupák, „keresztórák”, korall- és achátszemekből rózsafüzérek, domborműves díszítésű elefántagyar, belekukucskálhatunk a történésekbe, és azonnal kedvünk támad többet is megtudni – ez is olyan könyv, amelyből könnyen pottyanunk egy másikba, könnyen és szívesen –, hogy is volt az Zápolyával, és aztán Báthori Zsigmond meg a székelyek, illetve nem is a székelyek, hanem Mária Krisztierna. Mert szövetséget legbiztosabban mégiscsak egy házasság, egy dinasztikus házasság képes megpecsételni. Hát ez, rémlik, nem vált be. No de mi lett a hozománnyal? Bocskai → Illésházy → E.? Akkor tehát ama zománcos díszítésű fedeles aranyserleg, amely a fraknói gyűjtemény legértékesebbje – így, innét?

És a Pál legalábbis érdekes házasságai? Hogy anyósunk, az anyai féltestvérünk, apósunk meg az atyai féltestvérünk? Így aztán nem jut ebek harmincadjára – semmi. Ami megvan, az megvan. A van családja. Hogy azután, letelvén ideje, legyen a nincs családja. Nincsesházak, nincseskamrák. A minden, a semmi – még a kincstár is követi ezt az ívet, az ívet, amely mentén ama bomba hullott 1945 februárjában a Tárnok utcai palotára, amely azután maga alá temette az *egészet.* Most azután van is, meg nincs is.

A tárgyak hol beszélnek, hol fecsegnek. Olvasom például, hogy a 17. századi magyarországi ötvösművészet sajátos kétarcúsága – a reneszánsz stíluselemek tartós továbbélése, ugyanakkor az új stílusirányzat, a barokk erőteljes térhódítása – az E.-gyűjtemény több darabján is megfigyelhető, például egy ékkövekkel, gyöngyökkel és zománccal gazdagon ékesített, színarany kupa, illetve egy aranyozott gyömbértartó!

Gyömbértartó. Hát igen. Nem is hogy arany meg ezüst – hanem a gyömbér. Hirtelen belém hasít az ijedt kétkedés: van-e nekünk egyáltalán idehaza gyömbérünk. S ha igen, vajon miben tartjuk. Most azonnal kimegyek a konyhába, és megnézem (szólok a személyzetnek)… Visszajöttem. A helyzet a következő: ha grófoknak levitézlettünk is, gyömbérbirtokosoknak még megjárjuk. Van őrölt és nem őrölt. Az őrölt az *extra hámozott fehér bengáliai* – egy mindközönséges fűszer-üvegcsében (műanyagcsában). Mátradorog GT, Szirák. A teteje, az iszonybarna, menetes fedő mozdíthatatlan, beállt, beragadt. A nem őrölt egy egyszerű, piszkosfehér papírzacskóban – mályvaszín, lényegében mályvaszín csíkocskákkal – nyert elhelyezést a Kereskedelmi Csomagolóvállalat jóvoltából. A gyömbértartót, azt a másikat, allegorikus alakok, a keresztény erények megszemélyesítői díszítik. Esetünkben ezen erényeket, korunknak megfelelően számszerűsítve, a *Minőségét megőrzi: 2 évig* fölirat testesíti meg.

Mondjam azt, hogy tempora mutantur et nos mutamur in illis? Vagy inkább: gyömbértartók mennek, gyömbértartók jönnek, ám a gyömbér örök?

… az nem úgy megy, hogy nyugodtan felidézzük a múltat…

Arra gondoltam, hogy az le

„Nem vagyok egy Berzsenyi…”

– Esterházy Péterrel beszélget Petri György –

Antikommunizmus és orgazmus szoros összefüggéséről olvastam legutóbbi könyved, az Egy nő *egyik jeles darabjában. Te antikommunistának definiálod magad egyáltalán? Hozzáteszem mindjárt, hogy puszta kíváncsiságból kérdezem. Neked nyilván nem volt marxista múltad. Nekem volt, vastagon. Évekig tartott, amíg leküzdöttem.*

Nekem ezeket a házi feladatokat nem kellett megoldanom. Hogyan válik az ember marxistából nem tudom micsodává, meg az emberarcú szocializmus satöbbi, ez az én életemből kimaradt. Mondhatni *von Haus aus* magától értődő volt nemcsak az idegenség, hanem az ellenséges viszony. Hogy eleve baromság. Föl sem merült, hogy abban valami jó is lehetne. Apám nagyvonalúan azt is elismerte, hogy a földosztás rendben van; de ahhoz talán nem kéne a szocializmus. Másképp is megoldható.

Az, hogy te születésednél fogva az arisztokráciához tartozol, jelentett számodra valamit? Mert ez ugyanúgy adottság, mint például zsidónak születni. Lehetséges előnyökkel és hátrányokkal jár.

Jó időben születtem ebből a szempontból. (Bár ha szőrözni akarnék, és szívesen szőrözök, akkor nemdebár nem tartozom az arisztokráciához, minthogy nincsen arisztokrácia.) Az apám életét hihetetlenül felborította az, hogy úgy hívják, ahogy hívják. Az enyémet már nem. Még akkor is felborította volna, ha veled egyidős vagyok, de én 68-ban érettségiztem, és az egyetemre kerüléskor az egyetlen kis nehézséget az jelentette, hogy bölcsészkarra nem jelentkezhettem. Mert a piarista gimnázium meg az én nevem, az együtt sok volt, ugye.

Egy osztályidegen, aki még piarista is.

Erre én azt mondtam, hogy ha a bölcsészkarra nem lehet, akkor elmegyünk, és elvégezzük a matematika szakot, mert engem egy kicsit az is érdekel. De mondjuk öt évvel korábban, 62–63-ban ez se jöhetett volna szóba. Akkor elkezdődött volna valamilyen egyetemen kívüli élet, aminek kiszámíthatatlanok a következményei. Azt nem lehet tudni, hogy abba hogyan keseredik bele valaki. Egy fiatal embernek még nagyon kevés tartaléka van. De 68–69-ben csak azt mondták, hogy fölveszünk téged az egyetemre, de közben három bukfenccel többet kell csinálni. És akkor én három bukfenccel többet csináltam, ez nekem nem okozott nehézséget. Olyan alkatom kellett hogy legyen persze, akinek ez nem okoz törést. Ugyanígy szerencsés pillanatban jelent meg az első könyvem, 76-ban. Mi is volt az a kifejezés? Az olajárak begyűrűzése. Az olajárak még nem gyűrűztek be, tehát a főnökség még nem tudta, hogy vége az egésznek. Még nem voltak olyan nagyon idegesek. Még és már. Nagyobb volt az esélye, hogy a könyv átmegy, és át is ment. Hogy milyen nyögve nyelősen indult az elején a publikálás, hogy közölhető, nem közölhető, hogy azért küldték-e vissza a kéziratát, mert olyan, mint a Tandori, „és abból elég egy" (idézet!) vagy azért, mert gróf, az már kitalálhatatlan.

Őrületes halogatás és óvatoskodás volt. Emlékszem, Garai Gábor asztalán az Élet és Irodalomban hatalmas stószokban álltak a versek, amikről nem tudták eldönteni, hogy kóser vagy nem kóser. 62-ben vagy 63-ban írtam egy verset, aminek az egyik strófája valahogy úgy szólt, hogy „a táj íze keserű, az ágakat rozsda lepi, a gyümölcs a fákon rohad meg, búsan zenél a tengeri…" Nem tudom, mi ihletett ilyen mezőgazdasági jellegű tájköltészetre, semmi érzékem az agrárszféra iránt, mindenesetre Garai azt mondta, hogy ez egy nagyon szép vers, de nemigen lehet másként értékelni, mint a téeszrendszer burkolt kritikájaként.

Gyönyörű!

Eszembe nem jutott!

Nekem nem sok cenzurális hercehurcában volt részem, legfeljebb csak megalázó szavakban, és ezeket a rossz történeteket a következő könyvemben már szóvá tudtam tenni, mert a határok közben persze

eltolódtak. Valahonnét kihúzták például, hogy „ártatlan magyarság”. Azt nem lehet, az ingerszó. Ezt olyan gyönyörűnek találtam, hogy ingerszó.

Mint a pavlovi kísérletben a csengő, ami megindítja a kutya nyálelválasztását? Így értették?

Igen. Ingert kiváltó, tehát ingerültté teszi a főnökséget. És a következő novellámba már bele is írtam, hogy *ártatlan magyarság, ingerszó.* Ezek a vacak történetek és az ezekre való hajdani reakcióink, érveléseink mutatják, milyen jó, hogy ez a rendszer véget ért. Hogy mennyire veszélyes volt. Én nem győzöm hangsúlyozni az örömömet, hogy ez véget ért. A mostani bajos időkben az emberek legyintgetni szoktak, mondván, hogy nem változott semmi, meg hogy nincs is rendszerváltozás, meg ez nincs, meg az nincs, hát sok minden nincs, és sok minden van, de hogy az a szellemi, politikai üresség, hazugság, dögség véget ért, az valami hihetetlenül nagy dolog. Mert úgy zabált volna föl minket, hogy észre sem vesszük. És sokakat föl is evett. Igen veszélyes volt, annyira elszállt már a valóság, és beborított mindent a hazugság. Ennek fényében mindkét politikai reakció nevetséges, az is, amikor azt kellett hallanom az elmúlt négy évben, hogy a hetvenes-nyolcvanas években a véres kezű kommunisták börtöneiben, de legalábbis markában sínylődtünk, és most meg ellenkezőleg, azt lehet hallani, hogy tulajdonképpen a 80-as években már semmi probléma nem volt, egyenes irányban haladtunk a többpártrendszer felé, mindenki, párttagok és nem párttagok, mind ezt akarták, nem is értjük, miért kellett itt ez a hercehurca. Ami tiszta hazugság. Egyszerű, szép, tiszta hazugság.

És siralmas dolognak tartom, hogy most, hét évvel a dolgok végezete után sem tudunk többet a Kádár-korszakról, mint annak idején. Hogy ezt a kétségtelenül nagyon nehéz, nagyon kínos processzust az egész társadalom elutasította magától. Nevezetesen azt, hogy néznénk is meg egyszer csak, hogy hol élünk, a tudható tényeket sem tudjuk. Működési mechanizmusokat és így tovább. Érthető egyébként, mert nem volna barátságos foglalatoskodás. Nem mi volnánk a nagy campano, ha ezt úgy megnéznénk. Éppen a rendszer természete miatt, hisz ez egy nagyon furcsa, élhető diktatúra volt, miközben azt mondjuk, milyen veszélyes volt. Jut eszembe, amit valamikor írtam: 56-ban jól lerázta az ország magáról a rendszert, mint kutya a vizet, később azonban nem lehetett tudni, hogy

meddig tart a kutya, és hol kezdődik a víz. És látjuk az öncsalási módszereket, amikor dönteni kell. Vagy azt halljuk, hogy ez egy véres diktatúra volt, vagy pedig, hogy még csak nem is volt diktatúra. Pedig az volt. Ha valami eldőlt, akkor nem maradt alternatíva. Ha egy írót kirúgtak a Magvetőből, akkor még el lehetett menni a Szépirodalmihoz, de utána már sehova nem lehetett elmenni. Nem lehetett elbújni a tekintet elől.

Amikor a Szépirodalmi szakított velem, az elbocsájtó szép üzenet azzal a rettenetes mondattal zárult, hogy „A Magyar Népköztársaság kül- és belpolitikai érdekeire való tekintettel az önnel kötött szerződést felbontom." Ezt Illés Endre írta le, akit ugyan nem tartottam nagy írónak, de stílusérzéke mégiscsak volt.

Én tulajdonképpen nagyon szerencsés voltam, mert az apparátus a nyolcvanas években már mással volt elfoglalva, talán nem is fogták fel, vagy csak későn, az én nyelvi működésem politikai aspektusait. Akkor már a szövegek nem voltak annyira fontosak, inkább a közösségi megmozdulások, bármi, ami túlmutat az egyénen. Ha a szolidaritást megérezték az emberek között, attól megrémültek, nota bene, joggal. Mert abból a kollektív önzésből, amiben éltünk, ez volt a kivezető út. Egyébként most is ez volna. És amikor már nem csak szamizdatcsoport volt, hanem más is, például a Mozgó Világ ügyében vállalt szolidaritás, akkor inkább erre figyeltek. Mert ott ha ráijesztettek valakire, az megijedt, de odabújt a másikhoz, az is megijedt, odabújt a harmadikhoz, még az is megijedt, de amikor már a negyedik is odabújt, akkor az ijedtség eltűnt. Mert ennek ez a természete. Azért bújunk egymás mellé, mert ahogy remegünk az ijedtségtől, és odabújunk a másikhoz, akkor a remegés kicsit csillapul. És akkor már nem olyan mindenható az elvtársak tekintete. Amitől addig olyan jól működött a diktatúra. A diktatúrát a félelem működteti. Egy nyugati számára fölfoghatatlan a diktatúra. Mert nem értették. Nyilván veled is megtörtént, hogy ültél a Váci utcán egy campari mellett egy gonosz kapitalistával, ő fizette a cehhet, és amikor mondtad neki, hogy ez egy veszélyes hely, és közben meglötyközted a jeget a campariban, akkor ő nem igazán értette, hogy mi is a problémád. Hisz a campari is abszolút rendben volt. De hogy miközben az élet élt és élni akart, ki mennyire árulta el saját magát, az alkat, neveltetés, szituáció, szerencse és életkor nagyon bonyolult keverékén múlott. És nagyon nehéz kritikai, pláne morális

alapozású kritikai állításokat fogalmazni erről. Valamit majd mindenki elárult, egy kézen megszámlálhatom, aki nem keveredett bele ebbe a rendszerbe. Nagyon kényelmetlen volna ennek a tisztázásába belemászni. Nem is történik meg. Pedig hát magunkat nem lehet szőnyeg alá söpörni.

Evezzünk akkor most a művészet vizeire. Jelent-e számodra valamit a posztmodern kategóriája?

A rövid válasz erre az, hogy nem, nem jelent semmit. Általában az ilyesmi nem jelent számomra semmit, mert nincsenek programjaim. Vagyis a belső programjaim nem köthetők valami néven nevezhetőhöz. A posztmodernt amúgy is sok értelemben használják, egyszerű anyázásként, mondjuk a konzervatív újságírásban a hazátlan bitangnak és a fiatal írónak valami sajátos ötvözete, de amúgy is homályos fogalom, már csak azért is, mert a posztmodern attitűdhöz hozzátartozik, hogy saját magát egy posztmodern nem nevezi posztmodernnek, következésképp, amikor valaki azt mondja, hogy ő nem posztmodern, az nem jelent semmit. Sok minden ismerős a posztmodernből a saját írói gyakorlatomban, de ezeket én nem azért alkalmazom, mert elhatároztam, hogy az volnék, és akkor bizonyos megoldások hozzátartoznak a jó modorhoz, hanem mert a magam módján, ahogy én szöszmötöltem a szobámban, eljutottam valamihez. Nyilván nem véletlenül. Vagyis általános hűvösség van bennem ez ügyben, tehát nem zavarna, igazán nem, ha realista írónak mondanának. Mert ez nem jelent nekem semmit. Hogyha evvel a kategóriával valami belőlem leírható, az tiszta haszon, ha meg nem írható le, az se baj. Ez például egy jellegzetesen posztmodern gesztus, a tradícióhoz ilyen megengedően viszonyulni. De nekem, azt hiszem, mindenhez ilyen a viszonyom. Tehát kevéssé elvi. Hiányzik belőlem az elvi alapozottság és igény.

Nem is nagyon érdekelnek az idevágó elméletek?

Csak ha valami önmagában érdekes. Elolvastam ezt-azt-amazt. Van némi tájékozottságom, de elméletet is csak úgy olvasok, ahogy regényt, tehát nem azzal az igénnyel, hogy segít vagy hátráltat vagy befolyásol. Csak amennyiben egy regény segít, hátráltat, befolyásol.

És kritikákat olvasol? Érdekelnek a rólad szóló írások? Érzékeny vagy? Sértődékeny?

Nem nagyon, de azért ez ügyben legyen az ember óvatos. Kiszámíthatatlan, hogy mire ugrik, melyik kritikát érzi sértőnek vagy igazságtalannak. De nem vagyok egy Berzsenyi…

Vagyis nem omlasz össze.

Nem igazán. Mindenki omolgat egy kicsit. Egymással nehezen összehangolható reflexeket kell egyeztetni: egyszerre kell halálosan biztos lenni abban, amit az ember csinál, és halálosan bizonytalannak, amennyiben mindent észlelnie kell, ami történik, miközben csinál valamit. Az alkotás, mint Istent utánzó tevékenység, feltételez valami nagyon biztosat, de az alkotás jellegéből ugyanilyen mértékű bizonytalanság származik. Ha ebbe a drámába belehullik egy kritika, az nagyon bizonytalan hatású esemény, arról nem érdemes se nagyképűsködni, hogy az engem nem érdekel, se kiborulni, hogy a világ igazságtalan.

És ha a kritika nem az alkotást, hanem a személyedet érinti? Mint Bächer Iván pár hónapja megjelent írása a Népszabadságban?

Nem érintett jól, eufemisztikusan fogalmazva. Olyan nagyon nem dúlt fel, egy fél órát járkáltam föl-alá, kicsit szentségeltem, küldtem, kit kellett hatfele korpára malacnak, aztán elmúlt. Hogy Bächer Iván ír egy ízléstelen pamfletet rólam, az nem a világ vége. Sértőnek találtam, mert nagyon igaztalannak és vacaknak. A Népszabadsághoz való viszonyom nagyon könnyen definiálható, és abban az égadta világon semmiféle szerepet nem játszik a pénz (mert Bächer oda futtatta). Két okból írtam oda, egyrészt van ott két szerkesztő, és annak a két szerkesztőnek a négy szép szeméért, másrészt, mert nekem az jó volt. Bizonyos írásairól az ember kevélységében az gondolja, hogy jó volna, ha sokan olvasnák, erre ideális a Népszabadság, valamint éppen azoknak, amelyek valamilyen módon a múltunkkal való viszonyunkat érintették, ott volt a legjobb helye. Vagyis nekem is jó volt, meg a Népszabadságnak is. Most gyűjtögettem össze az elmúlt két évből a megjelent írásaimat, és végignéztem, mit is írtam én a Népszabadságnak, mi az, amit Bächer Iván úgy fordít le, hogy ez a pofa

mértéktelen bírvágyában és pénzéhségében megalázza az ott dolgozó embereket. Annál szelídebb mondatokat, mint amiket én a Népszabadságról leírtam, elgondolni is alig lehet. Egyszerűen arról van szó, hogy a Népszabadság azért alkalmas, mint embléma, ezen problémák kifejtésére, mert ellentétben a társadalom egészével, ez a lap a homlokán viseli a föliratot. Azt a föliratot, hogy ki volt. Míg mindenki más azt hazudik, amit akar. A Népszabadság ezt nem teheti meg, mert utána lehet lapozni. Amúgy nincsenek különlegesebb feladatai a Népszabadságnak sem, mint a társadalomnak, és a Népszabadság csak annyiban nem végzi el ezeket a belső tisztázásokat, amennyiben a társadalom sem végzi el. De hogy nem végezte el, azt éppen ez az eset mutatja, Bächer Iván írása nyilván valamiféle feszültségnek a lenyomata. Tehát az, hogy az én írásaim feszültséget okoztak, azt jelzi számomra, hogy a Népszabadság rosszabb állapotban van, mint azt én gondoltam, és mint azt az én ott megjelent írásaim is mutatják. Hisz ez nem egy háromsornyi odavetett gonoszkodás volt, amikor valaki nem állhat engem, és odavág egyet. Mert az rendben volna. Ez egy félkolumnás, nagy írás volt, melyet nem lehet másképp érteni, mint üzenetet a Népszabadságtól, s ezt én tudomásul vettem. Számomra ez nem olyan jó dolog, de nem is olyan nagy baj.

Mégis, Nádas Péter reagált erre az önmagában véve jelentéktelen írásra, amire aztán Eörsi István is írt.

Nézd, azt, hogy Bächer Iván fél kolumnán anyáz engem, az engem igazán nem rendít meg, azt az én teherbíró képességem dúdolva elbírja. Nádast, gondolom, az a reflex bosszantotta fel, amelyet Népszabadság-reflexnek lát: hogy ha van egy belső problémájuk, és ezek szerint az én szereplésem az volt, röhej, akkor ezt ezzel a pénzező inszinuációval oldják meg. Hát ez mégis milyen lábszagú nívó a legnagyobb és legjobb magyar napilapnál. Nádas indulata innen fakadt, és nem pedig abból, hogy az ő szegény kis barátját bántotta valaki, és az nem illendő. Amúgy meg miért is volna baj, ha az embernek van egy barátja, aki úgy viselkedik, mint egy barát? Ez nyilván elfogultságot eredményez, de nem igaztalanságot… Mármost ami tanult kollégámat, jó Eörsi Pistát illeti, láthatóan nagyon meg akarta ezt a cikket írni. Az írása végén van egy eszmefuttatása a szamizdat és a nem szamizdat viszonyáról, az érdekes; nem gondoltam volna, hogy ilyen élesen csak a szamizdatnak tulajdonít pozitív szerepet a

sajtószabadság emancipációs folyamatában. Nyilván a szamizdatnak van a legfontosabb szerepe, de hát azért a nem ott zajló történéseknek is mindenféle jelentősége van. Tehát az a nyelvi esemény vagy eseménysor, amit az én könyveim jelentenek, annak is van egy nagyon tiszta, nagyon egyszerű politikai vetülete. Mindenesetre mindaz, ami ebben a Népszabadság-ügyben történt, és az én személyemet érinti, az jelentéktelen, de mivel valami lényegeset és valóságosat ír le, mégsem érdektelen és piti ügy. Ezért nem is kell úgy tenni, mintha nem történt volna semmi.

De mindenesetre te igen bölcsen nem szálltál be a ringbe. Ilyen voltál gyerekkorodban is? Mert én úgy éreztem, bár igazán szeretetteljes családi környezetben nőttem fel, hogy túl sok hatalom nehezedik rám. Az anyámé, a nagyanyámé, a tanároké, és hogy ez ellen lázadni kell.

Érdekes, amit a hatalomról mondasz. Mert én a szüleim nyilván létező hatalmát egyáltalán nem annak éltem meg. Az apám inkább bátyi figura volt, mert hisz a gyerek definíció szerint, ő pedig de facto a vesztesek oldalán volt, és ezt valahogy éreztem. Az anyám néha autoriter volt, de nem veszélyesen, nem nyomasztóan, csak gyakorlatiasan. A piarista gimnáziumban pedig, amelyik nagyon jó és nagyon szigorú gimnázium volt, az ott kétségkívül meglévő alá-fölé rendeltségi viszonyokat nem hatalomként definiáltam, hanem tekintélyként. Ami különbség volna. A tanárok tekintéllyel bíró emberek voltak, és ezt valami jónak gondoltam. Tehát azt, hogy van hierarchia, valami megnyugtatónak. Volt persze drámai része is ennek, például a Pogány János matematikatanárral való viszony, akinél a tekintély extrém formában jelentkezett. Ott ki kellett valamit találni, ha meg akartam úszni a megaláztatást. Vagy el kellett szaladni, vagy meg kellett a matematikát kicsit tanulni. Én ezt a második utat választottam. Nekem a tanáraim tekintélye, nyilván azért is, mert papok voltak, valahonnét az égből származott. Fölszentelt, különös figurák, a tudás birtokosai. Ami nyomasztott, azt legitimnek gondoltam, inkább valami jónak, és nem olyasminek, ami elől el kell menekülni, amit le kéne dobnom magamról. Persze nyilván azért is volt ez így, mert sok sikerélményem volt. Jó tanuló voltam, nem bántottak. Lám, ezt a matematikából eredő konfliktust is a magam javára használtam ki, mert elkezdtem a matematikát megtanulni. Viszont sokat voltam egyedül, és ezt

nem szerettem. Voltak testvéreim, elvoltam az iskolával meg a futballal, de az alapélményem mégis az, hogy sokat voltam egyedül. Vagy lehet, hogy egyszerűen úgy kéne mondani, hogy nő kellett volna. Az egyetlen dolog, amit hiányoltam a gimnáziumban, hogy nem voltak lányok. A piaristáknál nem volt koedukáció.

A vallás persze magánügy, de ha már a piaristákról beszélünk, beszéljünk erről is, már ha kedved van. Én tizenhárom éves koromig gyakorló katolikus voltam, rendszeresen ministráltam, aztán egy határozott gesztussal úgy döntöttem, hogy Isten nincs, az egyház kártékony.

Tulajdonképpen nem szívesen beszélek erről, de egy mondatot azért tudnék mondani. Éppen a te egyik mondatod visszafordítását. Mert emlékszem, egyszer Webert citálva azt mondtad, hogy te vallásilag amuzikális vagy. Én meg vallásilag muzikális vagyok. És akkor mindenféle történik az emberrel, történik bennem is. Mondjuk erről ennyit mondanék.

Tiszteletben tartom a tartózkodásodat, de valamit még kérdeznék. Wittgenstein egyik problémájára gondolok, amikor azt mondja, hogy Istent a világ okaként hozták be a racionális teológiába, ám maga a teremtés, hogy minek teremt az Isten, az problematikus. Vas Istvánnak van egy nagyon szép verse, ami úgy kezdődik, hogy „Vágy nélkül Isten nem teremt világot…” Ez komoly teológiai probléma. Ha Isten bír vágyakkal, akkor valami hiányzik belőle, akkor nem tökéletes.

Anélkül hogy erre konkrétan válaszolnék, úgy látom, hogy erről az alapkérdésről való gondolkodás nagyon nehéz, nagyon labilis. A belátások mindig *épp hogy* történhetnek meg, nagyon óvatos előrehaladást igényelnek. És valamiképp az a tapasztalatom, hogy e téren minden a szabad akarat problémájába torkollik. A szabad akaratot, vagyis hogy mit is jelent a mindent tudó Istentől való szabadságom, ezt nagyon nehezen tudjuk megérteni. Mit jelent, hogy ez nem formális. Nem is a megértés a jó szó erre, hanem a belátás. Az ember időnként belátja ezt a viszonyt, másszor pedig elveszti ezt a belátási képességét. És akkor lesz Isten igazságtalan. Egy rémes alak, ahogy Mándy mondaná. Erről az éppen-hogy-megértésről, amikor majdnem megérted a dolgot, de nem birtoklod,

nekem nagy tapasztalataim vannak a matematikából. Amikor az értelem kokettál valamivel, és minden jelzés azt mutatja, hogy érted, de elég, ha valaki bejön a szobába, még csak fel sem kell tennie a kérdést, és már világos, hogy semmit nem értettem belőle. És ez a valaki akár te magad is lehetsz.

Egyébként az istenhitre vonatkozó kérdésem nem puszta kíváncsiságból ered, hanem összefügg a saját problémámmal. Én meglehetősen sok Istenről szóló verset írtam, holott nem-hívőnek tudom magam.

Igen, ez pontos definíció: nem-hívőnek *tudod* magad. Bár bizonyos környülállásoknál ennek nincs is jelentősége. Az ember jól ellehet a nem létező istennel.

Érdekes, hogy az imént egy teológiai probléma kapcsán megint csak a matematikáról való gondolkozást hoztad fel példának. Az olyan könyvcím, pedig, mint a Bevezetés a szépirodalomba, pajzánkodás vagy kacérkodás a tudományos szellemmel. Végül is mennyire vehető komolyan nálad a tudományos érdeklődés?

Játékos, mondjuk így, maszatos érdeklődés. Szívesen olvasgatok, és a képzettségemnél fogva egy szintig meg is értek tudományos munkákat. Az én gondolkodásomban hevesen keveredik a rendszeresség és a rendszertelenség. Ahogy elgondolok egy könyvet, az nyilván ugyanolyan, mint egy algebrai tér, ahol definiálunk bizonyos szabályokat, vagy vannak bizonyos műveletek, amelyek bizonyos szabályoknak megfelelnek, vagyis olyan tér, amiből nincsen kilépés. Ugyanolyan, mint egy regény, és nota bene ugyanolyan, mint egy futballpálya. Ezek bennem természetes módon keverednek. Nagyon vonzott az irodalom matematizálása, például, blöffölök, egy regényt úgy megcsinálni, hogy a beosztásával pontosan megfeleljen a Fibonacci-számsornak, ilyesmivel el szoktam játszadozni, de csak úgy *en passant,* ennek nem tulajdonítok jelentőséget.

Milyen a pénzhez, a gazdálkodáshoz, mármint a háztartási gazdálkodáshoz való viszonyod?

Hát gazdálkodni nem gazdálkodom. Olyan nagy válaszutak előtt mi nem állunk, hogy mit kell kezdeni a pénzzel. Meg kell venni a tejet meg a kenyeret. Az én luxusom az, hogy közepesen meg bírunk élni a munkámból, én nem nyomasztom magamat, hogy többet kéne keresnem, és a családom sem nyomaszt, hogy többet keressek. Elvileg nyomasztó lehetne négy gyerekkel, de azt látom magamon, hogy ez engem nem nyomaszt. És minthogy a feleségemet sem nyomasztja, így nincs nyomasztás. Úgyhogy a pénzhez nekem ilyen unalmas a viszonyom, és ez nagyon jó, hogy *lehet* ilyen unalmas. Néha ugyan apaként úgy érzem, nincs bennem elég felelősség, hiszen soha nem csináltam valamit azért, mert belekalkuláltam, hogy van egy nagy családom. De ezt csak dicsekvésként említem.

Az én gyerekeim többé-kevésbé már felnőttek, és én nagyjából csak a nagykorúságukra barátkoztam meg velük. Addig csak tudomásul vettem, hogy az asszonyok gyereket akarnak. Te hogy van ezzel az apasággal?

Nálam egy alomból vannak a gyerekek, és együtt élünk. Ez tehát nagyon erősen meghatározza a teret, amiben vagyunk, és nem gondolom, hogy valamiféle alternatíva előtt állnék, hogy van-e közöm hozzájuk vagy nincs, annyira egyben vagyunk. Egyébként meg fordítva voltam ezzel, mint te: azt gondoltam, hogy az apaság, a szülőség, a felelősség csak az érettségiig fog tartani, és akkor majd ennek vége lesz. De hát ez messze nincs így. Tudhatta volna az ember, hogy örökké apa. Néha ettől megijedek, mert abban, hogy valaki jó apja-e a gyerekeknek, nagyon kicsi a szerepe annak, hogy mit gondol, mit akar, hanem vannak rejtélyesebb, titkos kérdések, amelyekre öntudatlanul válaszol. És igazán nem lehet tudni, hogy jól válaszolt-e. A legtöbb ilyen kérdést már föltették a gyerekek, én meg válaszoltam nekik, de se ők, se én nem tudjuk még, hogy jól válaszoltam-e.

Milyen kérdésekre gondolsz?

Egyszerűekre. Egy apának a lányához való viszonya például lényegében abból áll, hogy a lány életében van egy pillanat, amikor senki máshoz nem tud valóságosan vagy gondolatban fordulni, csak ehhez a férfihoz, és akkor ettől a férfitól kell tudnia, hogy ő a legszebb a világon.

Ennyit kell tudnia egy apának. Nagyon veszélyes dolog, mert nem elég tudnia, hisz akkor csak szajkózza ezt, valóban hinnie is kell, és valóban tudnia. Nem didaktikai sunyiságból kell tudni, hanem mert mindenkinek van egy pillanata, amikor a legszebb a világon. Tehát nem az öncsalásról beszélek, hanem arról a valóságos dologról, amire ez az apa jó. Hogy legyen egy férfiarc, amiben ő saját magát tudja megpillantani. Ha ezekre a dolgokra gondolok, akkor nem vagyok már olyan nagyszájú, mint voltam talán korábban, amikor azt gondoltam, hogy nincs mit a gyereken nevelni, az ember éli az életét, a gyerekek meg látják, hogyan él, aztán ebből majd valami lesz. Hogy mi lesz, meg mi az, amit az ember elmulasztott vagy nem látott meg, az nagyon kérdéses.

Úgy hiszem, csak egy kérdésem maradt hátra. Úgy tudom, most, életedben először fordítasz. Méghozzá egy Esterházy nevű húsvéti nyúl történetét.

Ez a furcsa könyv, Enzensberger és Irene Dische könyve egy egyszerű, magyarul nem működő szócsavarásra épül, az *Esterházy-Osterhase* – ami németül húsvéti nyulat jelent – tréfájára. Egy nyúltörténet Berlinben, a fal lerombolásakor. Hát ezt a nyúltörténetet mesélem én el a magam módján, mert fölhívtam Enzensbergert, és megkérdeztem, hogy mennyire ad nekem szabad kezet. Nem volt más választása, nagyvonalúságra volt ítélve, úgyhogy én éltem is ezzel aztán. De nagyon jólesett ez a munka, tudniillik a fordításnál az ember érzi, hogy valamihez ért. A regényírásnál tökéletesen érdektelen, hogy én valamit megoldottam. Olyan érdektelen, mint hogy tehetségesnek vagyok-e mondható vagy sem. A regényírás egész másról szól, sokkal komorabb, nehezebb, munkaszerűbb dolog, itt meg, a fordításnál vannak nyelvi problémák, és látom, hogy jó a kezem hozzá, hogy jól meg lehet csinálni. Ezt nagyon élveztem. És nem lehetett volna megcsinálni másutt így, csak Karinthy Frigyes hazájában. Én, akinek mindig olyan kékharisnyás, túl lelkes elgondolásaim vannak arról, hogy ha a hagyomány hozzányúl az emberhez vagy az ember a hagyományhoz, az milyen nagy erőket szabadít fel, éreztem fordítás közben, miként tud a hagyomány segíteni az embernek, mennyire fölbátorítja, és ha jól csinálom, akkor nem elszemtelenít, de megfogja a kezem.

Arra gondoltam, hogy az le

Végy egy darab Kenyeres Zoltánt. Ne határozd meg őt közelebbről, de ne is tekintsd tabula rasa-nak, legyen ő olyan, amilyen. Jusson azután eszébe, hogy legyenek az egyetemen ún. Arany János-előadások, négy darab előadás, kezdve március 2-án, a költő születésnapján, mindegy miről, tartsa egy író.

Írónak író, vagyis éppenhogy író ember vagyok és nem beszélő. Közkeletű tévedés manapság a kettőt összekeverni, csak azért, mert itt is, ott is szavakról van szó, amiben persze az írók is hibásak, minthogy valóban beszélnek, újságban, tévében. Mindenesetre előre le kellett írnom, amit ott elmondtam aztán.

De már a címnél megakadtam. Mert nem tudtam pontosan, miről akarok majd beszélni, illetve, mint mindig, azt reméltem, hogy éppen az írás által fogom megtudni, hogy miről is szól az írásom; voltak már cetlijeim, erős szívvel fogadtam, hogy ellenállok annak a kísértésnek, amely felé a magyar hagyományok szinte tolják az embert, hogy mintegy tanítson, neveljen, magyarázzon, amire az egyetem falai nyilván késztetést adnak, én meg még irigylem is kicsit a tanár-barátaimat, mert úgy látom, jót tesz nekik, hogy fiatal emberek közt vannak, és ők is jót tesznek ezeknek a fiatal embereknek. A hagyomány másik pillére egyébként az antiintellektualitás. Gondolkodás gyanús, műveltség gyanús. (Tán még a munka is gyanús.) Magyar író fölérez, nem gondolkod.

Majd csak lesz valahogy.

Mindezekért azután ama első napon így szólottam: az előadásom címe: *arra gondoltam, hogy az le*, és itt hosszú, jelentőségteljes szünetet tartottam, ahogy azt a címek után szokás vagy lehetséges, az Orbán Vik-kel rákaptam erre a címformára, tehát szün, és: gyen az előadásom címe: *Ki a regény a gáton?* (Nem elemzem most ezt a szerkezetet, csupán megjegyzem, hogy kedvelem ezt a „megőrizve megszüntetést”, azt, amikor attól szűnik meg, hogy kimondódik, vagyis meghal, mert megszületik, bezzeg, ha nem született volna meg, örökéletű lett volna.)

Ki a regény a gáton, egyszerű ötlet, legrosszabb esetben ezt már kitalálták; ha én, akkor motívum, ha más, akkor idézet. Volna annak szakirodalma, hogy nézni is tereh. (Részint időnként gátlásosan, a hajánál

előrángatva igyekeztem Aranyt belekeverni az ügybe, szülje a tolvaj az alkalmat, részint próbáltam szeriőz benyomást kelteni, mégiscsak ez egy előadás, nem csupán fölolvasás. Hogy mi az előadás, terveztem, még majd meg kell néznem.) Én meg szeretem mondogatni, hogy engem ez az egész idézet-elmélet mennyire hidegen hagy. Nem mintha eleve hamisnak tartanám, de hogy nekem csak az a kis remegés kell, amit az idegen test okoz a szövegben, mindegy, hogy Sterne vagy Darvas József. A rokonszenveimre mindenesetre az idézetekből nem lehet következtetni. Értékmentes választás. Szempontjaim, mint rendesen, sajátosak; a kis remegés…

A nő mint citát, feminista dolgozat, „dögölj, magyar férfi” mottóra. Ki látta a citát? Ci-ci-ci, sipirc, randa macskák! A sipirc szóról nekem mindig ugyanaz a jelenet jut az eszembe, a papámmal, a nagymamámmal meg a kamalduli szerzetesekkel.

A kamalduliak a bencésekből váltak ki, az övékénél szigorúbb regulák szerint éltek, szabályaikat II. Sándor pápa hagyta jóvá. A hús és bor élvezetétől tartózkodtak, külön-külön cellákban laktak, ahonnan csupán a közös imádság elvégzésére gyűltek össze. Az elmélkedésen és szigorú önvizsgálaton kívül föld- és kertműveléssel, művészetekkel és tudományokkal foglalkoztak. Folytonos böjt, hosszas hallgatás, memento mori.

Első telepük Arezzo mellett volt (az Arezzóról az Azzaróra ugrottam volna, hogy az meg egy dezodor, izzadásgátló, általános iskolai fiúszlengben: *sziszegő szappan*, Kutasi Attila szíves szóbeli közlése nyomán – mondtam volna, de amikor fölpillantottam a papírjaimból, semmiféle biztatást nem éreztem, nem voltak ellenségesek, nyilván el voltak foglalva a kamalduliakkal, én meg kicsit megijedtem, és kihagytam ezt a szép sziszegést), egy Maldolo nevű személytől felajánlott területen, a Casentino völgyében. A Campo Maldolóból lett aztán a kamalduli.

Akik azután itten megtelepedtek a szorgos XVIII. században, Majkon építtetett nekik az ottani gróf kis házakat, tizenhét cellát a néma barátoknak. A templom valószínűleg Felmer Jakab munkája. Nem tartozik szorosan a tárgyunkhoz – bármi legyen is az, hacsak nem ez az –, mindazonáltal megemlítem, hadd lássuk csorogni az időt, hogy 1836. december 22-én a Vértes erdeiben bujkáló Milfaj Ferkó betyár – betyár, ez volt a milfaja –, akit öt vármegyében köröztek, Sobri Jóska legveszedelmesebb alvezére, itt tűnt fel bandájával. Nem rejtették véka alá,

hogy a majki bérlőt akarják kirabolni. Több malom is működött arrafelé, a patakot, nyilvánvaló önkínzásból, Labancnak hítták, és volt rajta két lisztes és egy kallós malom.

Itt egy kis megtorpanást alkalmaztam, hogy kitudjam a katedráról, tegezzek-e, önözzek-e, magázzak-e. Valahogy nem kaptam választ, és valahogy a magázásnál kötöttünk ki. Ad notam: maga, fiam.

Nyilván maguk nem tudják, mi az, hogy kallós. Én sem tudom, csak megnéztem. Kallóz az annyi, mint ványol. Nyilván maguk nem tudják, mi az, hogy ványol. Én sem tudom, csak megnéztem. Ványol, vagyis gyapjút tömörít. Mármost, hogy a gyapjút mért, mi a manónak kell tömöríteni, azt most nem firtatnám, tán a posztó végett. A nemezurak miatt.

A betyári terv befuccsolt, Milfaj megsebesült. Társai Vérteskethelyre vitték, és elbújtatták, de a pandúrok föllelték, ők meg Veszprémbe vitték – mozgó Milfaj –, mivel Veszprém vármegyei illetőségű volt. A püspökkert melletti siralomházba került. Kötél által jutott 1836 karácsonyán az akkor még létező másvilágra. Kivégzése előtt Buscher Ferenc veszprémi festő teljes betyárdíszben leföstötte – amiből jó érzéseink támadhatnak a művészet hasznosságát illetően.

Itt kicsit meséltem a nagymamámról, aki Majkon lakott, előbb a kastélyban, aztán egy ilyen kicsi remeteházban. A mesében hangsúlyos szerepet játszott a hosszú folyosó, ami egyszerre volt a szalon és a konyha és az ebédlő. A mosógép az asztal, és ott ettünk egyszer az apámmal, amikor az egyik macska, a rengeteg macska egyike belenyalt az apám tányérjába, aki haragra gerjedt, és kivágta a macskát, át, át a hosszú folyosón, ki az udvarba. Ezt jól lehet mutatni, a parittyaszerű forgatást a macskafarokkal, majd a rémült repülést a széjjelterpesztett macskalábakkal, a rajzfilmszerű nyekkel a végén.

Az én nagy és erős apám, gondoltam. És akkor a nagymamám úgy leteremtette a fiát, hogy az rögvest akkora lett, mint én. Ez se volt rossz, a két gyerek úgy együtt.

Levontam a következtetést: a nagymamám nagyon szigorú volt. Ellentétben a posztmodernnel, az nem az.

Hogy akasztott ember házában kötélről beszéljek, Aranynál találtam a posztmodernre szép definíciót. A pm., mint tudjuk, nem nagyon képes magát definiálni, de ez neki nem is problémája, ő maga tartalmazza az

önmagára vonatkozó nem-tudását is. Itt megemlítettem, mert akkoriban, ha tehettem, megemlítettem, hogy nekünk magyaroknak van egy különbejáratú, igen pofás meghatározásunk, a Tomai József gerjesztette ún. Irók-Könyvesboltja-definíció, der Schriftstellerbuchladendefinition, ahogy Jauss említi, mindőnk *Ästhetische Erfahrung und literarische Hermeneutik*-jában (nevetés jobb felől), idézi Kulcsár Szabó Ernő egyik kuzinja, amely, emlékezünk, lényegében azt mondja, hogy az és csak az pm., akit a boltos leányok kitesznek a kirakatba. Ha pm., kiteszik, ha kitették, pm. Szerencsétlen franciák meg angolszászok csak ott hezitálnak magukban.

A *Bolond Istók* első énekében találtam a következő sorokra:

A „rózsaujju hajnal” mint Homér,
A költők apja, szokta mondani,
Mig egyszerűen olaj és babér
Koszorut viseltek a dal fiai,
S nem éltek-haltak ugy minden *gyomér’*
Csakhogy virítson – mint a mostani
Költönc had, amely (egy-kettőt kivéve)
Minden badarságot feltűz fejére:

Piros galandot, zsályát, tulipánt,
Százszorszépet (de mely egyszer se’ szép),
Üveg-kalárist, rézgombot, csalánt,
Mit egy bolond, vagy csóka, összeszéd,
Idegen tollakat, szemétre hányt
Sokszínű rongyot és több ily *izét:*
Melyek fölé még csörgősipka jő
Hirdetni fennyen, hogy „poéta Ő”.

Üstöllést fölhívnám a figyelmet a homér-gyomér rímpárra, mint hihetetlen pofátlanságra. Próbálnám én ezt egy makámában magamnak megengedni…, és sokat mondóan elhallgattam. Ha eltekintünk az enyhén

mísz felhangtól, akkor tényleg sok mindent leír ez a kétszer nyolc sor, zsálya, üveg-kaláris, rézgomb, sőt, idegen tollak! És még az is igaz, hogy a mai művészet muszáj, hogy önmagával beérje, saját maga hirdeti fennyen, hogy poéta ő. A mai művészet folytonos identitásválságban van, akár a magyarok, de ezen nem nevettek, pedig azt hittem, hogy nevetni fognak.

Ha a pm. volna definitív témám – lám, a „ha" szárnyán milyen messze lehet repülni, a citátról a cicára, onnét a nagymamámra, a szigorára, a szigornélküliségre; ha nincs kitűzött célunk, csak szépen kóválygunk, akkor is arról beszélünk, ami foglalkoztat, és ez kitűzött célunk; azt nem állítjuk, hogy innét megyünk oda, de hogy haladunk, az bizonyos –, ha róla beszélnék – s lehet-e nem így tenni? vajon nem ez-e a pm. veleje, ez a „nem lehet másképp", ez a kiszolgáltatottság, a szabadságnak való kiszolgáltatottság, és akkor azonnal visszafelé: szabadság-e a szabadság, ha nincs, ha nem értelmezhető a rabság, mi az összefüggés a szabadság és a mindent szabad közt? –, ha tehát így (hogy is? nem ismétlem meg), *akkor,* ha, akkor, volna azonnal egy jó kis mottóm, a jó mottó aranyat ér, ezért is kerülhet ebbe az előadássorozatba, de előbb még át kellett lapoznom, nem át, meg, O. Nagy *Magyar szólások és közmondások*ját, mit is mond ott a regényről a gáton:

Aki regény, annak ilyenkor már véres a feje! Vagyis elég ebből a köldöknéző szövegirodalomból, elő a húzós történetekkel! Éljen az élet, amely az irodalom! (Régi, szívós mondás.)

Nagy regény vagy az anyád csizmájában. – Részlet *A szív segédigéi* egyik elemzéséből.

Nősző regény pénzének nagyobb a híre, mint a summája. Részlet az *Egy nő* egy elemzéséből (igazságtalan).

A regény, ha a kalapjába szarik is, regény marad. Vagyis a regény olyasmit is megengedhet magának, amiért a regényírót elítéli a közvélemény.

Számba vettem a regények elejét. – Ezt orálisan nem kommentálnám.

Mint szegény regény gazdag városban. – Tréfás válasz arra a kérdésre, hogy vagy. Jobban is lehetnék.

Ez utóbb vonatkozhatnék a könyveink külföldi életére akár. A határon túl (egy határon túl) nagyon magányosak a magyar könyvek. Nem is elsődlegesen a fordítás miatt, ó, az a szép magyar nyelvünk mint unicum…

Hogy milyen az, ha ’56-os brazil háziasszonyok fordítanak, vagy olyan valaki, aki egy múlt századi, mondjuk most így, Arany-korabeli nyelvkönyvből tanult magyarul, ahogy Kosztolányi mondja: fürge postakocsisunk imént pattant a nyeregbe, és ez vagy ő van összeengedve mondjuk a *Kis magyar pornográfia* szándékosan roncsolt, germanizmusoktól fölszántott nyelvével. Termékeny találkozás.

Amúgy őrületes volna így tudni magyarul, így birtokolni *most* a nyelvet, szívesen kipróbálnám, kalandos kalandokba bonyolódhatna az ember. Egyébként fordítás során – most debütáltam (ál)fordítóként – igen közel kerülünk a nyelvhez, sok mindent meg lehet tudni a magyar nyelv természetéről, a magyar mondatról.

Nem vagyok, többek közt, nyelvész sem, sok minden nem vagyok, kivagyin sorolhatnám a nemeket, meg azt, hogy az író főként ezekből van összeállva – igenné (Kohn, te dicsekszel!), nem vagyok volt bölcsészhallgató sem, és ezt most kivételesen nem dicsekvésképp említem, hanem a korlátaimat jelzendő – nyilván maguk többet tanultak a magyar mondatról –, és ezt olykor sajnálom, hogy nem birtoklom azt, amit úgy mondanánk, „fölösleges bölcsésztudás”, rólam legfeljebb az mondható el, hogy valószínűleg többet fogdostam a mondatokat, mint más, többet tapogattam, babráltam, birizgáltam, babrikáltam, bizgattam, bizergettem, tapperoltam, tapenoltam, tapiztam őket, játszottam velük, pepecseltem, bíbelődtem, meg-megfogtam, -érintettem, tapintottam, grejfolásztam, simogattam, cirógattam, cirókáltam, marókáltam, cirikáltam és piszkáltam és szurkapiszkáltam és pitiszkáltam és piszterkáltam, piszkálódtam, abajgattam, maceráltam, buzeráltam, bántottam őket, bosszantom, szekírozom, szekálom, kellemetlenkedem, vegzálom, csipkedem, froclizom, ingerelem, irritálom, hergelem, heccelem, bujtogatom, ingerkedem, ungorkodom, hergelődöm, azt reméltem, ez nagyon fog működni, ez a szinonimasor, lustaság-parafa, de nem, eléggé szenvtelenül figyelték a küzdelmemet a légzéstechnikával, lovalok, lázítok, uszítok, tüzelek, feszegetek, bolygatok, firtatok, turkálok, bányászok, kurkászok, kotorászok, vájkálok, keresgélek, kutatok, kutakodom, kutászkodom, nyomozok, fitetek, matatok, búvárolok, piszmogok, szöszmötölök, kukacolok, vacakolok, kakecolok, gatyázom, germózom, szarakodom, totojázom, sörözök, teszek-veszek (tyenki), matatok, téblábolok, a tyenkin nevethettek volna, de hogy is volt a vicc?, vesződöm, bajlódom, küszködöm, izzadok, erőlködöm, gürcölök, gürizek, fáradozom,

buzgólkodom, serénykedem, szorgoskodom, buzogok, ügyködök, sürgölődöm, sürgök-forgok, küzdök a mondatokkal, viaskodom, hadakozom, birkózom, vívódom, tusakodom, kínlódom, gyötrődöm, betegeskedem, nyavalyáskodom, nyavalygok, szerintem már azt sem tudják, miről beszélek, szívok, rinyálok, kornyadozom, fájok, sértek, sebezek, csorbítok, sajgok, zsibogok, zsibongok, nyilallok, nyillalózom, hasogatok, hasítok, hasgatok, hasgatódzom, aprítok, szaggatok, sanyargok, sindevészek, nem, sindevészem, tudniillik ő sindevészik, mit jelenthet vajon?, bajmolódom a mondatokkal, bajolok velük, szenvedek, laborálok (régi, választékos), rágódom rajtuk, kérődzöm őket, emésztem, vergődöm, hánykolódom, táncolom és táncoltatom a mondatokat, sínylődöm, nyomorgok, senyvedek, sorvadok, zsugorogok, tengődöm, szorongok, feszengem a mondatot, aggódom, nyugtalankodom, tépek és tépelődöm, mérgesítem a mondatot, dühösítem, őrjítem, haragítom, bőszítem, aggasztom a mondatot, nyugtalanítom a mondatot, izgatom a mondatot, tengetem a mondatom, vegetálom, éldegélem, élem, lakom, robotolom, húzom az igát, kulizom, kuli bot vág, töröm a mondatot, dolgozom.

Voltaképp ez is egy mondat, szegény, magyar mondat.

Magyar mondat van – persze egypupú, kétpupú, idézem: sok, idézet vége –, van Kosztolányi előtti és Kosztolányi utáni mondat. A Kosztolányi előtti mondat lehet barokk, és akkor a Pázmányé, mindenki másé részhalmaz (többnyire nem is mondat), és nyelvújítás utáni; mondjuk a magyar mondat stációi, hevenyészve: Pázmány – Kemény Zsigmond – Kosztolányi – Ottlik – Satöbbi (enyhén önéletrajzi megjegyzés).

Minden efféle dobozolás meglehetősen marhaság, kajánul röhögnek rajtunk az ezerek, kik kívül rekedtek. Minden valamirevaló írónak saját bejáratú mondata van. Megismerszik a járásáról. Itt most csak egyet említek, a Krúdy mondatát, amely szecessziós, régi *és* modern.

A következő mondattípus nem biztos, hogy igaz (hogy igaz tud lenni), de ha igaz lehet, akkor azt mondanám, hogy azt, mi a mondat, én Kosztolányitól és Ottliktól tanultam (kis Krúdy-fellazítással). Már ami tanulható. A magyar mondat rosszul tanulható, mert főképp hallás kell hozzá. Nincsen olyan jól körbepányvázva, mint a német, vagy, gondolom, a francia meg az angol. Nemek, der-die-das híján nem is tud olyan pontos hierarchiát teremteni, mint azok. A magyar mondat és a mondat

magyarossága főként a szórend. Ez Ottlikban éri el a csúcsát. (Most akkor ez utóbbi mondat szerint mi éri el a csúcsát? A szórend? Mi volna egy szórend csúcsa? Vagyis mire vonatkozik ott a mondat elején az „ez”? Nincs egészen pontosan megadva. Mindazonáltal félő, az igaz: mondatunk magyaros *és* pontatlan.) – Itt megjegyzem, hogy az elébb, nemde, Ottlik-tanítvánnyá toltam föl magam, van viszont egy történetke, mely szerint Márai kifogásolta a *Termelési-regény* olyik mondatának rendjét. Hogy én azt rosszul tudom. Nem emlékszem az ellenvetés hevességére, mindenesetre morgott. Ezt valójában nem önkritikusan említem, inkább a *hallásra* vonatkozó kijelentésem megerősítéseként.

Kosztolányi nyelvhelyesség-ügyben purista volt. Szigorú, mint a nagymamám. Szigorúbb volt prózaírónak, mint költőnek. Nyilván a bravúrok miatt. Gondolkodjunk el az okain is tán. A bravúr sosem kemény, az nem acél meg kőszikla meg márvány, hanem tűzijáték, vízesés, szivárvány. A bravúr olyan, mintha nem is volna. Mint a vízpermet, amely szép lassan eloszlik a légben. Csak hát az irodalomban óvatosan kell arról beszélni, mi az, ami van, és mi az, ami lenni látszik. (Mondják, hajótöréskor a hullámok permete az, amely a fulladást okozza… Literatura periculosa.)

Ennek az aggályos és folyamatos és alázatos és programos nyelvtisztításnak a következménye, szerintem, hogy a Kosztolányi-szövegben semmi, az idő múlásából eredő zavaró nincs, semmi avulás. A hatvan-nyolcvan éve született írások vannak most a leghátrányosabb helyzetben, nem régiek, hogy ódonságukat, idegenségüket a javukra írjuk, és nem újak, nem mostaniak, nem közeliek, hogy furcsaságaikban a magunkéit ismerhetnénk föl. Zavarón fölerősödnek a korhoz kötött modorosságok; főleg szórend és kötőszavak. Tessék csak megnézni Babits vagy Móricz prózáját, hogy egy kevésbé jó és egy jó prózaírót említsek. (Ide-oda avulnak a szövegek, Móriczot pl. tíz esztendővel ezelőtt jól tudtam olvasni. Most rosszabban.)

Krúdy nem avul, ő eleve avult, vagyis kivette magát az idő fennhatósága alól. Az ő *midőn*-je midőn valódi midőn, azt is jelzi, hogy a *mikor*-t helyettesíti, komolyan veszi és parodizálja saját helyzetét. Krúdy romantikus és ironikus. Szépen, vagyis aktívan, vagyis jó érzéssel, vagyis hatékonyan lehet őt félreérteni. Azt hiszem, minél nagyobb egy író, annál több teret ad nekünk a félreértésre. Tágas kerteket bocsátanak

rendelkezésünkre, hogy ott boldogan andalogva föl-alá értsük félre őket. Csak akkor verik az orrunkat az igazságba, ha mi is úgy akarjuk. Akkor aztán folyik az orrunk vére, akár Attila királyunké. (E helyt nincs zenés földolgozás.)

Úgy tetszik, mindenki Kosztolányi utáni mondatokban ír. A nagy kivétel Szentkuthy, ő figyelmen kívül hagyja Kosztolányit, ő a Nagy Figyelmen Kívül Hagyó, ő ebben a radikalizmusban nagy. Talán Hamvas se Kosztolányi-mondatokon nőtt, de őt mintha nem is érdekelné a mondat.

Bizonyos struktúrák önmagukban hordozzák a parodisztikusságot. Ilyen a magyar hosszú mondat. Amelyre lényegében az egyszeri zsiráfos vicc igaz: egyszer láttam, de az sem az volt. A hosszú mondat gátja a vonatkozó névmásaink nemtelensége, az, hogy nem tudnak távoli szóra mutatni, sokkal inkább mondatrészre, ezért az ilyen mondat inog. Billeg, dülöng, biceg, himbálódzik, imbolyog, reng, hintáz. Áll, mint Katiban a gyerek – hát a magyar hosszú mondat az nem ilyen. Más kérdés, említettem a citátumok kapcsán, hogy az ingásban sok szépség van, szépség és esély. Vagyis a magyar mondat nem a nyelvből jön, hanem a szerzőből, vagyis mindig személyes, mindig bravúros. Stílus és nem létezés. Hogy a modern művészetben minden stílus lett, azt a művészetnek tudnia kell, és ebben a tudásban van az irónia (az iróniára ítéltség). Hogy a kikerülhetetlen parodisztikussággal szembe lehessen nézni. Ezért neveztem én az *Emlékiratok könyvé*nek mondatait aláaknázottaknak. Ezért nem olyan egyszerű Nádast mondjuk az utolsó modernnek nevezni. Nádas alkata modern. De a prózája…? Különbözőségeink és hasonlóságaink összetettebbek.

Az enyémek többnyire ál-hosszú mondatok, én inkább mellérendelős vagyok. Ez a jelleg, itt kanyarodhatunk vissza a fordításhoz, a magyar nyelv és az én jellegem komoly nehézségek forrása például a németben. Ezt legtisztábban a *Fuharosok* esetében lehet látni. Ott valóban alig van rendes mondat, sokszor csak úgy egymás után vannak hajigálva a szavak, „honnan a bátorságod megfigyelni? – ingerült törtség kicsi férfi”. A német meg nem viseli a hajigálást. Én meg nem viselem, ha megváltozik a mondatszerkezet. Igen primitív álláspont.

Ezt elviekben tudtam, de eltekintettem a tudásomtól. Fordítás közben azonban azonnal fölfogtam, miről van szó. Azt a trivialitást értettem meg (a saját bőrömön, és megérteni csak így lehet, személyesen, mindenestül,

nemcsak fejjel, mindennel, hogy a triviális élceket elkerüljem. Néztem – láttam – egyszer egy színésznőt, ahogy dolgozott a Rádióban. Finoman szólva ándungja sem volt, mit olvas föl. Nem is olvasta jól. Amire a rendező instruálni kezdte, én abból egy szót sem értettem, ő sem, ő bólintott: értem. És utána megcsinálta: jól. Mert ő valóban nem értette, de a hangja értette. – Nagyképűsködve úgy mondanám, ez a művészet lényege.), azt a trivialitást értettem meg, hogy a fordítás leglé.

Szün, bicc, kösz. De nem egészen csak ez hangzott el. Az előadások mindig hétfőn ötkor voltak, és én, mint a gyerek, írtam egyik hétről a másikra a házi feladatot. Hétfőn három tájt rendszerint olyan húsz-huszonöt percnyi szöveggel voltam kész. Ekkor kerestem egy részt, egy rózsa rést az íráson, ahova aztán kis kézimunkával beszuszakoltam a hiányzó perceket abból a regényből, mellyel néhány év óta együtt vagyok. „Volt nekem egy fantasztikus satöbbi.” Fikció, nem fikció, hadd szokják, hogy nincs különbség.

Újra eljött a hétfő. Szép dolog az idő, ha nem egészen olyan is, ahogy elgondoljuk evvel az eljövéssel. Jön-megy az is, jár. Az idő nekünk jár, így szoktuk meg. A jövő mint hagyomány.

Nyege, és a szemem se rebbent, szigorúan farkasszemet néztem a publikummal, melyről föltettem, nyilvánvalóan helytelenül, de mit tehettem volna mást? mit?, hogy ugyanaz, mint az előző heti, nyege, hogy a saját nyelvünkben megtaláljuk azt a szövegteret, ahova tartozik a lefordítandó írás. Hogy ez a legfontosabb a fordításban (lám, mégis udvariaskodtam a későn érkezőkkel, ez jellemzőnek nevezhető), az új szöveg helyét kell megtalálni, kijelölni, megteremteni, ez az egyetlen fontos, az, hogy az új, immár magyar mondatok hol helyezkednek el a már létező magyar mondatok közt, ahogy mondani szokás: Pázmánytól Garacziig és tovább.

Ha az életünkben kizárólagosan igaz volna, hogy amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell, akkor a fordítást mint olyant is lehetetlennek kéne mondanunk.

Valóban. Mert a szerző mindig új mondatot csinál, kreál, olyat, amilyen addig még nem volt abban a nyelvben. Ezért a sok babra, a pepecs, idézet vége, ezért kell annyit sertepertélni a mondatok körül. Hogy élő, valóságos legyen a mondat. Nem az újdonság a lényeg, nem a

különbözés, hanem a levés. Nem hiúságból van a stílus, hanem becsületességből, a létezés iránti tiszteletből. Komoly író csak élő mondattal dolgozik. Olyan, mint a jó szakács. Mindenekelőtt az anyagtisztelet! És ebből következik a hely tisztelete. A tengeri halhoz tenger kell és csak másodsorban mélyhűtő. Az éttermek állapota meglehetősen pontosan tükrözi a kultúra állapotát.

Szeretek szakácsokkal beszélgetni, azonnal valamilyen kollegiális közegben érzem magam (ami kollégákkal találkozván nem okvetlenül történik meg). Ahogy az időről beszélnek például vagy a szorgalomról, a kitartásról. Hogy teszem azt, a húslevesbe ez kell, az kell, amaz kell, meg főleg idő. Hogy a déli húsleves az elsősorban a félhatos kelés. A föl! Aki mondta, szakács, az ezt a mamájától tanulta, egyébként, fiacskám, nem lesz délben húsleves.

Szakács, vendéglő, húslé – ezek a szavak egy rendezett világ képét adják elénk. Ez a vonzó bennük; valamiféle formáról szólnak, és ez iránt, minthogy formátlanságban és formalitásban nőttünk föl, nagy a vonzódásunk. Milyen is az, amikor a mindennapok emberien strukturálódnak, van pékem, hentesem, írószerboltom, utcám, városom, országom.

A mostanában agyonzsolozsmázott polgárság utáni ácsingózás(unk) is ide vezethető vissza; a különféle polgárságképekben – melyek a magyar pongyolaságnak megfelelően a legkevésbé sincsenek pontosan fölrajzolva, kispolgár, nagypolgár, zsidó, keresztény úri, közép, citoyen, ezek mind más-más képek, arcok volnának – egy dolog a közös, vagy nem is így kéne mondani, nem közös nevezőt keresek, hanem azt, ami ebben élő, és ez a vágy a forma iránt.

Ez a vágy erősítette föl annak idején a Huszárik filmjében ama nevezetes velőscsont szcénát – szinte forradalmi hevületűvé. A Kádár-rendszerben idáig értek a forradalom dimenziói. Az is tágította a jelenet jelentéstartományát, hogy akkoriban hiánycikk volt a velőscsont. Marha volt, de velőscsontjuk nem volt (mellesleg: se pacal, se bélszín). Az *közben* eltűnt. Világos, hogy kik tüntették el. Amikor Latinovits akkurátusan kiütötte a rezegő velődarabot a csontból, akkor egyszersmind azt is állítota, hogy tudjuk mi azért jól, mi a helyzet evvel az egész béketáboros velőscsontdologgal.

Hogy hívják magát, barátom? – Vendelinnek, legalázatosabb szolgálatára. – Van magának felesége? – Volt, nagyságos uram. – Talán meghalt? – Más történt – felelt Vendelin, és közelebb tolta (hosszú óval, terveztem mondani, de valahogy nem mertem vagy nem jutottam hozzá) a levesestálat a vendéghez, mert annak fenekén (itt megálltam, mintha most vettem volna csak észre, *a vendéghez, mert annak fenekén*, hát mondtam, a kolléga mondatszerkezete: érdekes) még érdemleges tésztamennyiséget, valamint egy piros répát látott. A vendég bizonyos rezignációval bólintott.

– Habár nem túlságosan kedvelem a répát – mondá.

– Hozhatom a velőskoncot, nagyságos uram?

– Valóban – mondá a vendég, miután bajuszát előbb jobbról balra, majd balról jobbra, végre felülről lefelé megtörülgette az asztalkendővel. – Csak arra akarom figyelmeztetni, Vendelin barátom, hogy kenyérszeleteket pirítsanak hozzá, mert ilyesmihez a zsemlye nem egészen alkalmas. És forró legyen, mint a babám szíve. (De kár, gondoltam, hogy nem tudom utánozni Latinovits hangját, és már-már megpróbálkoztam vele, de szerencsémre mégsem.) Miután a szőke borfiú, amilyenek (ilyet Kosztolányi nem írt volna le, Krúdyt nem nagyon érdekli ez, *borfiú, amilyenek;* határeset) ezek a Pestre vetődött svábgyerekek, éppen ott lábatlankodott, a vendég kegyes leereszkedéssel így szólt hozzá:

– Most már hozhatsz egy pohár sert, de füles pohárban és hanzli nélkül. A habot megtarthatja a csapos magának. – A borfiú történetesen fürge volt, nyomban ott termett a sörrel, amelyet a vendég a legnagyobb gyanakvással emelt a világosság felé. Aranyszínű sör volt, vándorlegény álmodik ilyennel a tikkadt országúton, madárcsiripeléstől hangos komlóföldek illata szálldosott ebben a frissen csapolt sörben, de a vendég mégis megcsóválta a fejét: – Nagyon gazdag ember lehet a kocsmárosod. – Miért, nagyságos úr? – kérdezte a gyerek. – Mert bőven méri a habot.

És így tovább, a Latinovits gyönyörű gordonkázásával. S midőn jellegzetes hangot hallatván, az úgynevezett velőhangot, mintegy kiloccsan a velő, egyben, tömbként, remegő hengerként, akkor ez a rezgő ingás az a biztos pont, az a tengely, amelyen egy egész világ foroghatna, amely egész. De legalábbis ép.

Hogy régen, a Nagy Háború előtt mi volt, arra korunkbéli már nem emlékszik (magukról nem is beszélve), kezdetben vala tehát a szocialista embertípus. Ha lett volna a szocializmusban szó, beleértve rögtön őt magát

is, szó, amely önmagát jelenti, akkor ez a kifejezés tartalmazott volna egyet s mást az emberiség nagy álmaiból, így azonban szóra sem érdemes.

Általában megbízhatatlanná vált szó és jelentésének kapcsolata; nem véletlen, hogy olyan sokszor használunk idézőjelet vagy kurziválunk vagy hozzábiggyesztjük a szóhoz: úgymond, és lehet mondani, hogy pongyolán használjuk az úgymondot, hadd látom, úgymond, mennyit ér a walesi tartomány, ismétlés vége, de inkább úgymond az a helyzet, hogy a szavak eggyel úgymond hátrébb léptek a jelentésükhöz képest, vagyis mintha folyamatosan arra hivatkoznánk, hogy ez a szó nem okvetlenül, nem tűzön-vízen át ezt jelenti, csak úgymond ez a jelentése, mert ilyesfélében egyeztünk meg. Úgymond szeretlek. Vagyis valami olyasmi van, amire mások ezt szokták mondani; hogy mi van valójában, azt nem tudhatjuk – de addig is csókolj, te istennő!

Így, smárolás közben a bőrünkön, hogy ne mondjam, a nyálkahártyánkon tapasztaljuk az érett Wittgensteint, a szónak nincs jelentése, csak szóhasználat van. Ez hétköznapi tapasztalatunk. Ez a bizonytalanság vagy változás ölt testet a nyelvhelyességi ingadozásban meg a tipográfiai túlzásokban.

Eltűnt a szocialista embertípus, amely soha se is létezett, és itt van helyette a polgár, amely szónak csupán használata van, de jelentése nincs (a nosztalgikuson kívül). Ízibe megkezdődött a szóért a politikai ugra-bugra, részint ajánlat az úgynevezett baloldal ellenében, baloldal: kurzív, idézőjel, úgymond, részint legitimáció a baloldal számára, bizonyíték, hogy megjavult. Szocializmus nincs, kommunizmus csak a mesében, álmodjatok szépeket, gyerekek, a kapitalizmust mindkét fél nyomatja, az vóna, ha lenne, a szocbalosoknak néha ugyan eljár a szájuk, és azt mondják és így, fejével, kádárosan: épí*tj*ük a kapitalizmust – ez olyan, mint amikor édesanyám a táxi á-ját használva azt mondta, vélem, ritkán, szoci*á*lizmus, egy ilyen á szkepszise fölér egy államellenes összeesküvéssel –, de ne részletezzük (a kapitalizmust), mert akkor szegényekről és gazdagokról kéne beszélnünk, a kapitalizmus sine qua non-járól, és azokról nem szívesen, az következményekkel járna, hanem akkor legyen ez a polgár, ez a polgári micsoda, polgári értékrend, amit szintén ne részletezzünk, mert utána kéne nézni, lapozni és választani, az járna még csak következményekkel igazán. A zagyvaság jelenléte *úgy* fogalmilag *mint* érzelmileg nyilvánvaló, plusz politikailag, szellemileg, fizikailag és meta.

A tragikus e komikumban, hogy minden politikai, hatalmi sasszézás, üresjárat, blöff ellenére mindebben van valami súlyosan valóságos, amelyen érdemes rágódni, amelyet érdemes tisztogatni, amely, ez az úgynevezett polgárosodás, ha nem tudjuk is egészen, mi az, de az egyetlen esélyünk. A forma mint esély – a formalitással és káosszal szemben.

A tülekedés a nyelvért érthető, hatalom és nyelv összetartozik. Aki beszél – tud beszélni és szabad beszélnie –, azé a hatalom. Az unokahúgom meséli – valahogy itt elcsúsztak a nemzedékek, egy nagynéniszerű unokahúgról van szó –, hogy a klasszikus és logikus történelmi recept szerint a fasisztából kommunistává vedlett házmester, akihez régi, jó meghitt viszony fűzte őket, hozzájuk járt volt föl értelmezni, értelmeztetni az elvtársaitól kapott brosúrákat, és ezen hermeneutikai együttlétek alapján lettek ők azután kilakoltatva. Az tud beszélni, aki reménykedni tud, és viszont.

Tartalom nélkül, de legalábbis nem rögzített tartalommal, pusztán megkülönböztetésre használjuk a bal- meg a jobboldali kifejezéseket, ugyanígy a konzervatívat meg a liberálist is. Vagy nemzeti pártokról beszélünk, mintha létezhetnék nem nemzeti párt is, hisz a nemzethez az a nem is hozzátartozik, amit állítólag ezek a pártok képviselnek. Itt egy baloldalinak mondott kormány konzervatív gazdaságpolitikát visz, egy Nagy Sándorral megbolondított thatcherizmus, a konzervatívnak titulált ellenzék pedig szocialista-etatista gazdasági lilázással rukkol elő. Csoda-e, ha Tamás Gáspár Miklós egy pusztába kiáltott szó, aki, ha jó napja van, konzervatív is és liberális is, és ezt nemcsak bevallja, de még tudja is, hogy ez micsoda.

A jobboldaliak eleinstandolták a nemzet és környékére eső fogalmakat (összetaknyolva persze, a másikakkal együtt, a nemzetet, a népet, a lakosságot, a hazát, az országot, az állampolgárt), a baloldaliak meg lestipistopizták az általános emberi jogok körébe esőket. Ez természetesen nem magyar jelenség, hanem (úgymond) francia forradalom utáni. Nálunk csupán annyival nevetségesebb, hogy az alapértékek nincsenek komolyan véve. Illetve ez lassan sehol sincs – egy szöszi, rossz szaxofonos mint a világ ura –, de van egy tradíció, amelyre emlékezni lehet.

Németországban csináltak egy közhelyszótárt, melynek magyar változatát Barna Imre és Dalos György készítette el, *szócséplő* néven, két

forgatható korong révén 8192 szólam állítható elő – nemzeti/konzervatív, illetve szociál/liberális változatban. A szócséplőn valóban foszforeszkáló baromságokat lehet kiforgatni, jó játék.

egyetemes gyökerű Kárpát-medence kontra
jövőorientált piackonform másság,
vagy kétharmados parlamentáris technikák kontra
határozott lakitelki erkölcsiség,
vagy szabad kisebbségi alternatíva kontra
tizenötmillió gerincű önépítés
vagy szociális bibói kilábalás kontra
rendíthetetlen nemzeti tragédia,

egészen realisztikusan hangzanak, olyanok, mintha volnának, vannak, és akkor még nem beszéltünk az ezeréves trianoni nagytakarítás versus kezelhető tárgyszerű ellehetetlenülésről.

Lám – ezt már otthon leírtam, próféta, aki mégis vagyok – a nemz-konz rizsákon jobban nevetünk, mint a szoc-lib rizsákon. Ez nem azért van, mintha mindannyian hazátlan bitang volnánk, rút szibarita váz – akkor még nem tudhattam, hogy ennek ennyi aktualitása lesz –, hanem mert ez utóbbi stilárisan mindig tompább, szürkébb, ha tetszik, óvatosabb, visszafogottabb, vagy kiszesen semmitmondó, míg a másikban virágzik a hülyeség.

Nem tudom, hogy a stílus az ember-e, de köze azért van hozzá. Ezúttal csupán stilárisan vetném össze a mostani kormányzatot az előbbivel. (Túlzás.) Van, aki szemre (az enyémre, csak nem akartam hangsúlyozni, mindig ez az én, én, én) veti vagyis lobbantja, hogy bezzeg milyen fulminánsak valónk akkor és csöndesek most. Ezt igaztalannak tartom, noha van valóban különbség az „eljárásban”, erről beszélnék most, miközben nem akarom azt állítani, hogy egyik kutya, másik eb.

Van kutya-eb jelleg is: minél rosszabbul megy nekünk, állampolgároknak, az országnak, annál szívesebben hangoztatjuk ezt, és csúszunk a demagógia felé – és elfeledkezünk arról, hogy mi is kutyák, ebek vagyunk. „Utálom a politikát”; én meg ezt a mondatot utálom, a politika eszköz, demokráciában a *mi* eszközünk intézni dolgainkat. (Tessék, hiába fogadkoztam, csak elkezdtem oktatni őket. Tényleg ne higgyünk senkinek, aki elmúlt harminc. Én, mondhatni természetesen, szívesen ócsárolom, ami ócsárolnivaló, de elismerem, hogy ha a demokráciáról van szó, akkor van bennem kis félsz, ha tetszik, öncenzúra,

hogy akkor esetleg ezt a demokratikus rendszerre mint olyanra vonatkoztatják, hogy a pártok iránti bizalmatlanság átfordul a többpártrendszer irántiba. Gyerekesen bevallom, szeretnék valamiféle lelkesedést kiváltani ez utóbbi meg az úgynevezett szabadság iránt, és ez olykor korlátoz az ócsárlásban. Ami nem jó.) Tehát intézni dolgainkat. A politika ezért fontos dolog, mert fontos a tárgya: az életünk. A politikus nem a személye és a hatalma miatt érdemel tiszteletet, hanem ezen fontosság miatt. A felelősség miatt, amelyet a közösség reá tett. Ha egy politikus rosszul dönt, az közvetlenül befolyásolja az életünket. Ez nagy teher.

Ha például rosszul vonják le az adóelőleget, akkor mondjuk péntekre elfogy a pénz, nincs honnan kölcsön kérni, illetve a húgomtól lehetne, akit azonban utál a feleségem, mert amikor terhes volt a harmadik lányunkkal, volt egy szemét megjegyzése, amire azonban én nem válaszoltam, a feleségem szerint elárultam őt, ugyan, öregem, ez túlzás, hát éppen a parizeres zsömlét nyeltem, mondtam, hazudsz, mondta, nem is lehetett otthon akkor parizer, akkor éppen fogyóztunk, mert már nem bírtam elviselni azt a hájas combodat, ezt te mondod nekem?!, pont te, amikor te még soha, de soha az életben, de úgy értsed, egyszer se, egyetlenegyszer se voltál képes (szépen sikerült fölvinni a hangomat színészileg, majd ugyanúgy le) – és így tovább, csak azért, mert szakmailag valami nem körültekintően lett előkészítve. Negyven százalék, mondták egy irodában, mire egy péntek délután egy férfira meg egy nőre rádőlt a múltjuk, hogy levegőt se kaptak.

Én ha elcsellózok egy kis igeragozást – maradjunk az örök csokoládézhatnámnál –, akkor ugyan rombolom a kultúrát, ami hosszú távon fölér az adóelőleggel, de a felelősségem más jellegű.

Azt nagyon lehet utálni, ha a politikusok nincsenek tisztában ezzel a felelősséggel. Részint azért, mert mire odaérnek, elfelejtik, kimegy a fejecskéjükből (meghülyülnek a hatalomtól), részint bent sem volt. Vagyis bennünk sincs ez meg. A demokráciában ez a sérves: hogy a politikusok nem „azok”, vagy legalábbis nem tisztán, egy kicsit persze hájfejű nagykutyák, csak az a baj (a sérv), hogy mi választottuk meg őket, mi kértük föl őket.

Az előző adminisztráció (szándékosan nem használom a hatalom szót) glosszakormányzat volt. Bajossága stiláris baklövésekben öltött

testet, meg tudott ott mutatkozni. Mondjuk a kultuszminiszter olyasmit mondott, hogy látva ezt meg azt, lassan megérti, mért akarnák a perzsák leműszárolni ezt a Rushdiet. Ilyet szoclib kultmin nem *bír* mondani, még ha nagyon berúg, akkor sem. Ő azt mondja, egyegészegytized. Ha egykettőt mondott volna, akkor remek köztisztviselő, így azonban összedől az alapkutatások rendszere, fölmegy a könyvár és így tovább.

Ebből nem lehet glosszát vagy kis színest írni. Azt szoktam mondani: ez a kormányzat nem jó három flekkre. (Még három flekkre se jó, idézik olykor, ami mást jelent.) Az egyegy és egykettő közti iszonyatos gyakorlati és morális különbség megmutatásához: okot kell nyomozni. Ez nehéz, komoly munka – nem az enyém. Hogy aztán az, akié, az elvégzi-e és hogy, az más kérdés.

Itt mutattam egy példát a két időszak közti különbségre, arra, hogy milyen másként hat, ha egy ilyen meg egy olyan politikust értünk nyelvi garázdálkodáson. E helyt nem részletezem, ott vannak a glosszák közt *(Nix, Nőügy).* A helyt neveket is mondtam, hadd okosodjanak, legföljebb oda vélt úriemberségünk, Boros, Horn.

Egyébként Bokros Lajosról azért születhetett annyi cikk, mert volt stílusa. Úgynevezett rossz stílusa volt neki. És ő ezen ügyekben, a stíluséiban, sokat hibázott, nyegleségek, figyelmetlenségek sora – csak éppen ezt szóvá téve az a rossz érzése támadhatott a szóvátevőnek, hogy *másról* beszél.

Ha a kormány hülyeséget csinál, ilyen előfordul, és ezt szóvá teszik, ilyennek elő kell fordulnia, mire a kormány hazaáruló után kiált, akkor erről könnyű kapásból írni. Nehéz azonban, ha a kormány a hülyeséget nem hülyeséggel tetézi, hanem bocsánatot kér. Ez a helyzet most. Az is igaz, ha egy kormány szüntelen bocsánatot kér, az azért történhetik, mert szüntelen hülyeséget csinál. Ebben nehéz jót látni.

Utólag sem gondolom, hogy méltánytalanul illettem volna szóval első szabad kormányunkat, de azt meglepetéssel kell megállapítanom (az egyetemen azt mondtam: nem önkritikusan, de, egy kicsit önkritikusan, per def.), hogy némely politikai bénaságról kiderült, hogy nem MDF-specifikus. Például ilyennek gondoltam a katasztrofális kommunikáció-képtelenséget, a beszédképtelenséget. Mármost a legintellektuálisabbnak mondott párt egyik legintellektuálisabb tagja vezette intézmény a legszebb

fórumos hagyományoknak megfelelően volt képtelen megszólítani partnereit, és elmondani, mit is akar. (Mellesleg ez cáfolja azt a közkeletű „nép-nemzeti” fölfogást, hogy beszélnének ők rendesen, ha a gaz sajtó nem torzítaná. Vagy akkor a szoclibeket is torzítja. Egyébként valamelyest nyilván torzítja, és főleg a szocokban olykor volna is hajlandóság médiakritikájukat MDF-es alapokra helyezni. De aztán visszafogják magukat.)

Az intézményi tehetetlenség is pártsemleges. Van. És van egy új, rossz érzés: hogy az igazi, az életünket befolyásoló történések talán valahol egészen másutt zajlanak, más térben, és a politika nem tud az lenni, amire szántuk: a közjó érvényesítésének eszköze.

Állandóan idézhetném szegény ifjabb Pliniust, miszerint ez nem kitérés, ez maga a mű. Ám azért visszakanyarodások vannak. Legyenek. Ellenpontozzuk most akkor az említett krúdys velőscsontot. És fölolvastam az *Egyé, apa, egyé csak* című kulináris traktátust, még a hiteli időkből. Akkor íródott, mondtam, és ezt láthatni egy-két mondat orcáján (pofáján), amikor itt voltak az oroszok, de csak úgy mellesleg. – Tessék, ez is afféle lebegős mondat, mert mondja azt is, hogy mellesleg voltak itt az oroszok, meg azt is, hogy mellesleg derül ki az írásból, hogy voltak itt oroszok. Nem trehányságból vagy nyegleségből többértelmű a mondat, hanem részint mert mindkét értelmezés igaz, abban az értelemben, hogy én igaznak tartom, részint mert ezt az igazságot nem tartom halálosan fontosnak. Ha fontos volna hangsúlyoznom a személyes bátorságot, valami erkölcsi fedőt vagy feddhetetlenséget, vagy fontos volna hangsúlyoznom a közösség „orosz adta” nyomorúságát, akkor nem ilyen volna a mondat, vagy ha ilyen volna, az hiba volna.

Más ez a történet, mint a Krúdyé, mások a Vendelinek. Az elbeszélő-én, az Ich-Erzähler vendelinfüggő. De nem állítom, hogy ilyen a valóság. Ahogy Hans Erich Nossacktól szoktam idézni: arra kérem az olvasót, ne gondolja, hogy öntelt vagyok. Én sem hiszem azt, hogy jogom van megállapítani: Ilyen a valóság! Vagy akárcsak: Nézd, ilyen vagyok én!

Tehát nem azt állítom nosztalgikusan, hogy akkor volt a tüneményes velőskonc, most meg az *egyé apa*. De azt sem, hogy ez nincs így. És azt sem állítom, hogy nem állítok semmit. (Sokszor landolok így.)

Szívesen emlegetem a veszprémi Villa Medicit és az ottani tehetséges szakácsot, bizonyos Libor Józsefet. Vele beszélgetve egy egészen más

világ tárul föl. Mert mások a reményei, a szándékai, a vágyai. Más van az agyában. Mások az álmai. Más mondatokat mond, más tehát az élete. Egy ilyen beszélgetés nyomán egyszer csak nem tetszik agyrémnek a polgári Magyarországban bízni, vagy az úgynevezett kreatív konyhában, amely egyszerre röpül a fantáziával és áll a földön; abból dolgozik, ami van, de a reményei, a vágyai, az akarata, az álma meg-megváltoztatja a *van*t is, hogy azután abból dolgozzék.

Fontolunk, hintázunk itt Krúdy, a Villa Medici és az *egyé apa* vendéglátóipari vacaksága közt – melyek mind különféle kultúrállapotokat rögzítenek, melyek közt mi hezitálunk, anélkül hogy világos volna, ez egyáltalán lehetséges-e –, választanánk, ha tudnánk, és akarnánk, ha tudnánk, mit akarunk.

De mit olvasok a hamburgi Die Woche-ban? Azt olvasom én ott, hogy amikor mi a praktikus mélyhűtő (ne nézzük le, szakszerű és korlátozott használata legitim), a klasszikus vendéglő és a szakács személyiségére építő új konyha sokszögében mozgunk, akkor eközben Nyugat-Európában valami egészen más történik.

Konyha, szakácsok nélkül, szól a cím, amelyre fölényesen legyinthetnénk, megint afféle futurisztikus nagyképűsködés, elidegenedés etc. De a dolog érdekesebb és veszélyesebb. Tudniillik kieszeltek egy új, óvatos pasztörizációt, a franciák persze, *Sous-Vide-Methode*, ami valami olyasmi, hogy az előfőzött ételt nem mélyhűtik, hanem csak –1 °C és + 7 °C közé, majd vákuumcsomagolják. Ízt, színt, csínt megőriz, és eláll 3–6 hétig. Nem kell hozzá senki és semmi, csak meleg víz, abban kell fölmelegíteni. Mi a probléma? Azt nyilatkozza ott egy szakférfiú, hogy az így előállított ételt, állag, vitaminok, íz, lényegében *friss*nek lehet nevezni. Magyarán, hogy nem jövünk rá. Azt hisszük, zseniális szakácsunk ott szöszöz serényen a konyhában, miközben pedig előre lefőzött zacskós ételt kapunk. Mondjuk nagy, híres szakácsok előre lefőzöttjét.

A kifinomult ízlelőbimbó a mélyhűtést észleli. A kifinomult kultúra a mélyhűtést jelzi (lásd az olasz tengerpart jobb vendéglői). Itt azonban új térbe kerültünk. A személytelen személyesség új rémületébe. Rémületébe – ez jó végszó.

Úgy eszeltem ki, hogy a negyedik alkalommal a nyúlkönyvet olvasom majd föl, kapcsolódik és dolog sincs vele. Jó munka volt a fordítás,

szerettem. Más a természete, mint a regényírásé, kellemetesebb. Itt érvényesen lehet örülni a jónak. Ha valamit megoldottam, akkor kirontottam a szobámból, és vigyorogva mutogattam a kezem, hogy íme, milyen jó kis kéz ez! Regénynél ez ostobaság volna. A regényírásban, víg regényében is, van valami komor. Ott nem lehet örvendezni az ügyességnek, de még a tehetségességnek se, nevetséges volna. A problémát ott is meg kell oldani, jól van, megoldottuk, már múlt év márciusában is megoldottuk, és vélhetően jövő márciusban is meg fogjuk oldani. A regénynél mindig minden csak a végén derül ki. Fordítás, sőt, színműírás esetében is értelmes dolog a részeredményeket ünnepelni. Így ott aztán ünnep az élet.

De előtte még jött a harmadik hétfő.

Ha következetes volnék, mondtam hát, nem, következetesnek következetes vagyok, ha szigorúan következetes volnék, akkor magyarázat nélkül folytatnám ott, ahol múltkor abbahagytam, épp egy bekezdés felénél, ahogy azt tettem, a második alkalommal. Akkor mért és most mért nem? Volt egy ilyesféle sláger, hogy ő miért és én miért nem. Lényegében ez a helyzet, az, amiről a dalocska szól. *A fordítás leglé,* mondtam március negyedikén (mert március 2-a, az aranyi születésnap az előadásra alkalmatlan szombatra esett), olyan háromnegyed hat tájban, *nyege, hogy saját nyelvünkben megtaláljuk*, folytattam március tizenegyedikén, tizenhét óra hat perckor.

Egy szót nem befejezni, ehhez bátorság kell. Egy ún. előadást (emlékszünk: kurzív, mintegy, úgymond) mondat közepén abbahagyni, az nem formális különcködés – alig –, mindez inkább egy váratlan reményről beszél, megalapozatlan magabiztosságról. Egy szót a felénél abbahagyni, az főleg azt jelenti, hogy majd folytatni fogjuk. Hogy van folytatás. Azt mondani, leglé, és utána fölállni s hazamenni, az azt a reményt és bizodalmat fejezi ki, hogy most még nem halunk meg. Nem önző e remény, nemcsak azt mondja, én nem halok meg, hanem hogy maguk sem. Látják, ezért érdemes a bölcsészkarra járni.

De valóban ezt akartam én állítani? Valóban azt mondom, hogy maguk örökéletűek? Vajon… Hogy én volnék az a derék indián, aki szavatolnám a lady biztonságát? (Ladinak kell ejteni, Ottlik szíves szóbeli közlése nyomán. – Ebből a szempontból úgy beszélhetek, mint ki még látta Lenint. Még mindig jobban járnak velem, mint Mészöly Miklóssal, aki azt

szokta mondani, hogy Béla, és ha szerencséjük van, ez csak Hamvast jelenti, de ha nincs, akkor, nincs mese, Bartók!)

Nézzük meg közelebbről, hogyan kerültünk – én és maguk – a szótöréshez? Ottlik nyomán szeretjük hangsúlyozni, hogy az író csak egy ürge. Minden definíció védekezés, ez is, nyilván a lángoszlopozással szemben; lángoszlopban gazdag vidék, ebben meg a timföldben. Az ürge szempontjai ürgeiek. Az író éjt nappallá téve nem a lét titkait fürkészi, hanem a nőkét. A férfiakét. A mondatokét. Hogy itt félreérthetően fogalmazzak: kézműves. De nem azt mondom, hogy az irodalommal kapcsolatban nem használhatók a nagy szavak, hogy ne volna katarzis, könny, titok, észak-fok, rendben, ami kell. Ha az ember reggel fölkel, akkor álmos és nem magyar – ilyesmit mondok. De ettől még a hazafiságnak van értelme.

A gyakorló író szempontjai kicsinyesek. A mondat, láttuk, bonyolult képződmény, közösségi alkotás, ha akarjuk, ha nem, ha tudomásul vesszük, ha nem. Egy mondatban egész irodalmunk tapasztalata benne van, évszázadok vannak minden élő mondatban, és persze mindez minden pillanatban választás, vallomás, döntés, szenvedély, szépség és erkölcs.

De a mondatot nem ezért, nem így írjuk. Akinek ilyesmik vannak a fejében, az … – azt akartam mondani, ütődött, de ez túl konkrét. Mindenesetre nem író. Tán filozófus, bolond, szent… Hát még az is lehet, hogy író. Az ember – én – könnyen téved abba a hibába, hogy azt hiszi, az emberek olyanok, mint ő. Hogy az író az olyasféle, mint amilyent ő elgondol. De mindenféle író van, legalábbis mindenféle elképzelhető. Nincsen elvi korlát.

A szent gyakorlatiasságra a visszatérő példázatom az itáliai festő, akit megkérdeznek, hogy miért olyan sajátos arányúak a képei. Azért, mert ezeket a proporciókat kényszeríti ki az az égi-földi párbeszéd, mely tárgya a képeinek. Egyrészt. Másrészt meg ekkorát rendelt a herceg.

Égi s földi szerelem nemcsak bennünk, a mondatokban is keveredik.

Nekem ott, azon a délután kellett egy jó végszó. Mert jó végszó az kell. Nem okvetlenül kell, én szeretem, ha van. Akkor szerettem, hogy legyen. Jó, ha van jó vég, amit aztán tudnánk feledni. Ha látják, ha nem, mint látják, önparodisztikusan fogalmazok, egyáltalán, kicsit önparodisztikusan telik itt az idő, mert amiről beszélek, azt többnyire mutatom is, mutatom, hogyan csinálom. Ennyi didaktika maradt bennem.

Figyeljék meg, a magyar íróból előbb-utóbb kibújik a népnevelő, kilóg belőlünk a Kossuth-díjas lóláb. Van ebben a tanáros felelősségérzetben szép is meg elkerülhetetlen, tehát olykor nyomorúságból fakadó, de most a másik oldalt hangsúlyozom, az árnyékost. Mert ettől megszelídül a művészet, domesztikálódik, azt a látszatot kelti ez a didaxis, mintha a művészet jó modorra oktatna, pedig nem, vagy tisztességre, pedig nem, csakis a szabadságra, és arra meg oktatni nem lehet, csak emlékeztetni, számon kérni.

Ottlik jut eszembe, akit lehetne a szabadság írójának nevezni, a szabadságról szóló legszebb passzusok tőle valók. De még ő sem ment ettől a kicsi nevelősditől. Tisztában van evvel; egy ilyen kis országban, mint a miénk, talán nem lehetséges nagy, léha írónak lenni, mondja.

Ekörül kereshető szerintem a hallgatása is. Ő megmaradt annál az értékrendnél, annak az értékrendnek a védelménél, mely rendet az *Iskola a határon* képviseli. Ő azt a világot védelmezte, azt a másik Magyarországot. Melynek vége van, már az ő életében is vége volt; már akkor is a nincs országa voltunk, és Ottlik nem akart, nem tudott evvel a ninccsel szembenézni. Ezért nem lehetett az Iskolától elmozdulni.

Ezt mutatja a *Buda* is. A kritika láthatóan zavarban volt a Budával. Mintha úgy érezte volna, döntenie kell, szereti vagy nem szereti. Mintha ebben kéne dönteni. De soha nem ebben kell dönteni. Mert mindig szeretni kell. Annyi elég is. Mint jól tudjuk, ha máshonnét nem, az olvasmányainkból, a szeretet nem valami pihe-puhaság, nem buli, hogy ne bántsuk egymást, gyerekek, nem párnaszerűség, hogy jólessék a fekvés, a döher. A szeretet az igazzal van párban. A létezés örömével.

A *Buda* gyönyörű. Minden oldalon gyöngyszemeket találunk, amivel nem azt mondom, hogy rész-szépségei vannak csak. Az olvasás egésze is örömet okoz, folyamatosan érezzük, nagy írót olvasunk, kivételes helyzetben vagyunk, olyanban van részünk, amilyenben másutt nem lehet.

Egy nagy baj van, hogy a *Buda* nem lett könyv, nem regény, bármit jelentsen is ez. A *Buda:* kézirat.

E ponton kicsit mesélni kezdtem a másolásomról, és hogy milyen nehezen váltam meg a kész képtől, mintha a fogamat húzták volna, hogy próbálkoztam mindennel, Fajóval szitanyomatot, hogy inkább azt, de nem lett *elég* jó, ennek meg örültem, annak, hogy másolhatatlan, aztán

belenyugodtam, de rögtön arra gondoltam, hogy majd visszaöröklöm, ilyen humanistán gondoltam, és így is lett, és nagyon jó volt újra birtokolni, szép kép, jó fekete. Ezt meséltem. És hogy Ottlik kicsit azért meg volt lepve, ahogy nézegette ezt a jó feketét. Én nem gondoltam *át*, mi mindent is jelent ez a gesztus (melyet aztán oly gazdagon elemzett Balassa tanár úr, úgy döntöttem, így mondom, tanár úr, a gobelines esszéjében), elsősorban a tisztelet jelének tartottam, de csinálni főként azért csináltam, mert tudtam előre, hogy szép lesz, írás jön majd írásra, egyre feketülve, és az nagyon szép. Arra például egyáltalán nem gondoltam, hogy olvashatatlanná írok egy könyvet; hogy az én fene nagy tiszteletemben megsemmisítem a könyvet, szétírom, bizony, dekonstruálom – hát erre azután végképp nem. De ez mind igaz. Úgy láttam, Ottlik többet tudott, mint én a képem lehetséges értelmezési, olé, horizontjáról. De kisegítettük magunkat matematikával, képek és regények egy-egy értelmű egymáshoz rendeléséről beszéltünk, s ahogy most egy regényből kép lett, s csakis abból lehetett ez, csakis ez, képből is lehetne regényt írni. Csak hát ugye a vonatkozó függvény, sóhajtottunk gondterhelten. Azt is elmeséltem, hogy összemagázódtunk. Azt mondta, magázódjunk *vissza*. Hogy már mindenkije oda, akivel magázódott, és hogy ezt így most mentsük meg. Megmentettük. Maga ráér a jövő héten? menjünk el kocsmázni. Jó. Ám azután nem mentünk el.

És olvasott oldalakat, a lapokat ide-oda idegesen rakosgatta, mint később kiderült, a *Budá*ból. Megismétlem a szót, gyönyörű oldalak voltak ezek, és elállt a lélegzetem, annyira, ripacs szünet, ennyire már kikupálódtam a fölolvasásokban, annyira rossz volt hallgatni. Mert nem az ottliki műgondból eredő aggályos, tapogatózó előrehaladást hallottam, hanem azt az egy helyben topogást, melyet olyan jól ismer egy regényíró, azt, amikor majdnem minden megvan – hallják? önparódia, Ottlik-cím! –, tárgy, szavak, szenvedély és valami még hiányzik, valami apró, nyilván a legfontosabb; gyakorlatiasabban: hogy rossz helyen állunk, minden megvan, de mintha nem jól néznénk rá, a mindenre, nem rosszul, de nem tudjuk, nincs-e jobb, és addig, míg ez ki nem derül (derítjük), addig nem lehet továbbmenni, nem lehet elindulni. Addig nem indul be. A regényírásnak ez a nagy nehézsége, ez a helykeresés. Ez színdarabírás esetében nincs így, ott ez így nincs. A regényhangról van szó, arról, ami

átfogja az egészet. Ez nem ugyanaz, mint a szerkezet, noha sok köze van hozzá.

Az Iskola *Az elbeszélés nehézségei* fejezettel kezdődik. Mintha az egész *Buda* Az elbeszélés nehézségei fejezet volna, anélkül azonban, ez fontos megjegyzés, hogy az akarna lenni. Mert ő az Iskolát gombolyítaná tovább. De az nem gombolyodik. Egy szemernyivel sem tudunk többet, mint tudtunk az Iskola által (az öregség nyomorát talán leszámítva).

A *Buda* kézirat: eldöntetlenség. Topogás az Iskola körül. Mint ilyen, halálosan érdekes, szeretnivaló, sőt: *biztató* – ahogy Tandori Dezső írja szép (és szép lelkes) cikkében. Zárójel, mondtam, mert eszembe jutott, március 18-a volt, hogy Tandori nem kapott Kossuth-díjat. Az a változás, amely az ún. új prózához köthető, az vele kezdődött. Mindnyájan sokat köszönhetünk neki. Ami pedig az újítások „leleményességét és sokoldalúságát" illeti, idézet a rám vonatkozó K.-díj laudátióból, nos, így mondtam, nos, a saruja szíját megoldani is méltatlanok volnánk. Általában azt hiszem, több a kapcsolat próza és költészet között (Petri, Oravecz, Várady – a kezdeteket említve). Zárójel bezárva, mondtam.

Fürdőköpenyben, nem, dressing-gownban volt, mikor annak idején olvasott, mintha hebegve, levegővel, szóval küszködve gesztikulálva. Minden porcikája gesztikulált. Én megláttam, hogy nem mozdul, se a regény, se ő. Ez a nem-mozdulás volt az élete. Ez a nem-mozdulás lett a példa, az ő nem-mozdulásába kapaszkodtunk mi, az ő dermedtségébe állva vitorláztunk mi.

Utólag szeretnék okos lenni. A *Buda* jó kezekbe került, a Lengyel Péteréibe, ki Ottlik jó ismerőse, barátja, valódi tanítványa, nekem jó kollégám, pontos és aggályos férfiú. És egyáltalán. Azt írja az utószóban, a könyv minden szava Ottliké, és a könyv a *Buda* című mű minden szavát magában foglalja. És azt is írja, hogy a gépirat egyértelmű. Hogy a képek sorrendje mindig egyértelmű-e, vannak-e verziók, egyáltalán: hogyan lehet ezeket a fogalmakat értelmezni, mik az okadatolt félreértés esélyei – én azt a tárgyilag nem eléggé alátámasztott kijelentést tenném, hogy jobb lett volna egy olyan kiadás, amely a fragmentáltságot, a be-nem-fejezettséget sugallná, kicsit úgy, mint *A tulajdonságok nélküli ember* vége. Mert – ezt e helyt mint problémát már érintettük – a szerkezetből, a formából olykor több jelentés adódik, mint magából a kijelentésből. Így és így vagyok, és ezt és ezt mondom. Az az érzésem, hogy egy efféle Werk-kiadás oda nem

való súlyokat venne le a könyv válláról. Péter úgy véli, és a szöveggondozó munkája is ezt sugallja, hogy Ottlik addig nem engedélyezte magának a halált, míg a regénnyel kész nem lett. Én meg azt hiszem, nem lett kész vele. És nem is lehetett kész vele. És hogy ő ezt tudta, és ezért nem publikálta. Ki tudja, hogyan van ez, gondoltam, nehéz dolog ez persze, mondtam.

Kellett tehát egy jó végszó, és lassacskán újra kell egy. De nemcsak a jó végszó vezetett a szótöréshez, hanem az is, hogy engem furtonfurt nyomasztott az idő, a 45 perc, a meg-lesz-e; ha már nyomaszt, akkor valljam be, ha kicsit körmönfontan is, legyen pontosan 45 perc, egy lélegzettel se több. És ugyan, föltételezem, az első előadás nem 45 perc volt, de ezt jelezni ilyesféleképp lehetett.

Mindent csak jelezni lehet. S amit jelezni lehet, az a minden. A jelzetlen 45 perc nem 45 perc. A 45 percnek jelzett 50 perc az 45 perc. Az irodalomban, egy szövegben mindent elő kell állítani, elő kell teremteni. Művi úton. Az őszinteséget, a természetességet is. Ezek trivialitások, tettem hozzá ijedten.

Láttuk, egy kezdés félbehagyott mondattal, milyen gazdag jelentésű: van benne erőfeszítés a hallgató kegyéért, hangozzék jól, legyen egy jó auftakt, van benne kis metafizika, a nevetséges birkózás a halállal, nagyképű szavatolások és ladyremények, meg aztán ez az én kis szorongásom.

Hogy ez utóbbit csökkentsem, azonnal bele is ugrottam a regénybe, hogy 18 percekkel később bukkanjak elő, suttogtam a nevét, olvastam, és örültem, hogy élek.

Ebben az örömben zárnám soraim; mint rendesen: nem szorosra. Az idők során kinyitott zárójeleket akkurátusan be kéne most csukni. Merthogy a következő alkalommal már csak nyulazni fogunk. Merthogy, magyarázkodtam, én nem vagyok tanár, hogy csak úgy beszéljek egy háromnegyed órát. (A hely szelleme engem mindig erősen befolyásol, és azonnal az ottani nyelvjárásban kezdek beszélni, lásd fociról szóló írások. Ott tehát azt mondtam, hogy én nem vagyok egy Kulcsár Szabóba torkollott, Balassán edzett, Szegedy-Maszákon nevelt Földényi, hogy a Horváth Ivánba omló Bojtárról már ne is. Itt, e lapokon más a cinkossághányados.) Kiket, említettem már az elején, szimmetria!, olykor

irigyelek, hogy így üldögélhetnek maguk előtt, miközben magamat nem irigyelem, noha így üldögélhetek maguk előtt.

Végül is, valljam be, a házy nyulat azért fogom felolvasni, mert ahhoz van kedvem. Lustprinzip. A szenvedés mint élvezet, az élvezet mint szempont satöbbi. Ez a vágy visszafelé is hatott, ezért volt szó a fordításról. Satöbbi és még egyszer satöbbi, vagyis látjuk a véletlen szerepét. De azt is állítom, ez nem lényeges. Arról beszéltem, ami foglalkoztat; a tárgyaim véletlenszerűek.

Talán ennek is a következménye, hogy nehéz megmondani, mi is az én témám. Mik a könyveim témái. Vagy most mi. Ki a regény a gáton, mondtuk, sőt kérdeztük. És azután elindultunk valamerre. Amerre tudtunk, lépésről lépésre. Ez a rosszul megfogható téma – a téma mint rosszul megfogható – olykor a vártnál nagyobb ballaszt. Magyarországon még hagyján, a könyveim itt vannak otthon, ami nagy segítség. De amikor fordítva kóválygnak a világban, akkor ez növeli az idegenségüket.

Nem jelzem a halkan csukódó zárójeleket, csak jelzem, hogy csukódnak. A fordításról még valamit: az író lát, mondjuk, öt, már létező lehetőséget, és előáll egy hatodikkal: így keletkezik a mondat. Ezért babrás munka ez; pepecs, volt. A jó (!) fordító ismeri az öt lehetőséget, és abból kiválasztja a legjobbat. Radikálisan szólva, a fordításokban nem valóságos mondatok vannak, hanem mondatok, melyek hírül adják, hogy azon a helyen egy ilyen mondatnak kéne lenni, amely erről meg erről szól. (Sok eredeti mű is ilyen. Az ilyen mű nincs, csak a fecsegés, hogyha lenne, milyesféle lenne.) Nem véletlenül emlegetjük a Flaubert Hullakönyvének tervét, amely könyv nem szólna semmiről, mégis érzéki maradna.

A *miről szól*-lal szemben az én könyveim némi hányavetiséget mutatnak. A téma csak fogódzó, de olykor túl erős, és eltakarja azt, amihez fogódzó volna. (Ha nagyon van téma, az is ballaszt. Érdekes volt ezt látni a Kertész Imrével közös könyvünkben. Neki nagyon, nekem nagyon nem: így álltunk – állunk – egymás mellett.)

Elhagytunk egy ösvényt a Villa Medici környékén. A szakács nélküli konyha, a személy nélküli személyesség réme, a vanok és nincsek régiótól függő aránya – ez a helyzet hajaz a magyar regényére. Minthogy a magyar regénynek olykor azt kéne támadnia, hadd mondjam megint: dekonstruálnia, ami lényegében meg sincs. A nagy, modern európai

regényeknek nincs párja. (A magyar regények tehát párjukat ritkítják, szóltam, és kértem azonnal bocsánatot. A páromat ritkítom stb.)

Csak úgy sorjáznak a szimmetriák; mint szegény regény gazdag városban, említettük a legelején, a legelőnkön, s most tovább taglalhatjuk a könyvek külországi magányosságát. Idegenek a gesztusaink, a vonatkozáspontjaink. Ezek egy része elkerülhetetlen, egy része meg provincialitás, belterj (lehet, hogy ez is elkerülhetetlen). A referenciák azért is idegenek, mert nincsen olyan klasszikus magyar regény, amely hatással lett volna az európai regény történetére. A magyar történet itt amúgy is rövidebb, mint az európai. (E mondat, trehányságból, eltekintett attól, hogy a magyar európai is.)

A rövidről eszembe jut a futballista csúfondározás, mondván, valakinek jó lövése van, rövid, de erős. Ha rövid a regényed, toldd meg egy lépéssel. Ez hasznavehetetlen jótanács, mert minden lépésünk (mindenünk) már benne van a regényben.

Szóval se Kosztolányi, se Móricz, se Krúdy, se Ottlik nem írták meg azokat a modern nagyregényeket, amelyekre állva vághatnánk magunk alatt a fát. Ezért is kétarcú a magyar modern utáni. Több benne a történeti vagy inkább történelmi szempont, igény, hiány, vágy. Mások a napjaink is. Arrafelé valóban napi tapasztalat a cyberevilág, napi tapasztalat az információ rendszerének változása, a fikció és valóság határvonalának elmosódása, napi tapasztalat a kultúra súlypontjának az eltolódása, illetve kérdésessége – mi inkább csak tudunk róla.

Másképp kell rombolni, ha közben ugyanazt még építeni is kell. Ha csupán az első működik a regényben, nem értjük, miről beszél, ha csak a második, nem értjük, mikor beszél. Van, aki azt mondja, ilyen helyzetben nem lehet regényt írni, magyar regény nincs (magyar fanyal), van, aki azt mondja, ez esély. Derülni meg kiderül.

Ígértem egy mottót. Tudni kell hozzá, hogy 95. november 25-én ún. Faust-nap tartatott a rádióban, egész nap a Faustról volt szó, és ez a szöveg zárta mintegy a napot, már éjfél után. Cím: *Holnap folytatjuk.* Mottó, mert ez olyan mottó, amelynek külön mottója van: *Mi van, bejött valaki? Nem, senki. Akkor még rosszabb.*

Fölteszem, ma már mindenről esett szó, mindenről, azaz mindennek az ellenkezőjéről is, és ahogy a tévéskisasszonyok szeretik mondani, ma

már úgyis holnap van. Egy nehéz nap éjszakája. Minden világos, meg még mindjárt reggel is van.

De nehéz-e egy Faust-nap? Nehéznek nehéz, csak éppen nincs. Nem lehet egész nap fausztozni, nem lehet egész nap József Attilát olvasni, egész nap csinálni semmit sem lehet, legföljebb aludni, de az nehéz. A megistenülés mint alvás. Faust a szundi drámája. Felvilágosodás: reggel.

die Faust: 1. ököl, d. F. ballen: ökölbe szorítani a kezét, in d. F. lachen: markába nevetni, etw. auf eigene F. tun: vmit a saját szakállára cselekedni 2. marok (régi lómérték) 3. maroküllő

Egész álló nap egy régi lómértékről beszélni – nem kritizálok, interpretálok –, az azért lehetséges. Tegyük alacsonyra a mércét. (Tudom a leckét: nincs alacsony meg magas, de nem kell tudnom a leckét. Munkásfaust, vasfaust odasújt, ahová – köll. De hol van már köll? Hol van már a tavalyi sollen? Lehet-e felejteni emlékezés nélkül? Sok kérdésnek állítás az alja. A kérdezés sunyizás.)

Hol van élet és alkotás fausti drámája, midőn minden fikció lett? A valóságnak nincsen bizonyító ereje. A dekonstrukció cincálás vagy konyulás? A szétcincálás az nem fausti program? Olyan nagy garral nem eshetünk annak, aki maga a Nagy Gar. Szétcincálni csak gondosan szépen – noha se ég, se csillag, mely menne az égen. Minden megy, el, de a titáni titáni kritikája nem megy.

Nem tudunk újat mondani, s ez magától értődővé lett, és ez új, a trivialitás. Túl jón s rosszon: kétezer év után. De hát akkor nem olyan ez, mintha most ébredtünk volna föl ötven éves álmunkból, és csipás szemünket dörgölve naivan rádöbbenünk: ó, de hisz vége a fausti kultúrának! Kelletlenül ismét be lehet vallani: Thomas Mann mindent tudott.

Nem tudom. Ez a *most* hübrisze, a nem-tudom, ez az a nagyravágyás, amiért fizetni kell. Milyen az a nagyravágyás, amely nem uralkodni vágy? Van ilyen, vagy ez öncsalás?

A magyar rögvalóság talajáról még azt is meg kell jegyezni, hogy a posztmodern nem valami link, világméretű összeesküvés, hanem tehetetlenség és őszinteség. Még csak nem is víg dolog; hol víg, hol nem. Nem véreb (nem is veréb), de ez a kutyus kaffog Faust bokájánál. Emeli lábát, dekonstruál.

Magyarul néha meg sincs, amit szétszedni kéne. Egyszerre szét és meg: ez a mai magyar regény végtelensége.

A Faust olyan, mint Weöres Sándor Kulija: Kuli neem tud meghal / Csak guri guri

Üssük föl a telefonkönyvet az 519. oldalon: Faust Árpádné, F. Mátyás, F. Anna dr., F. Ferencné, F. Imre, F. Imréné, F. István, 14. kerület, F. István, 22. kerület, F. János, F. József dr., F. József, F. Józsefné, F. László, F. Lászlóné, Fausztné Závodszky Judit faanyagvédelmi szakértő.

Így. Mondjuk – itt van sollen és könnyed pátosz –, mondjuk azt, amit Wezsäcker idéz, Platónon át Szókratésztől: Barátaim, mint látjátok, nem találtuk meg a keresett igazságot. Holnap folytatjuk.

Itt okosan, csöndet, csöndességet tartottunk, holnap folytatjuk, ez jól szól. Megpróbáltam rájuk nézni, a hallgatóságra, megtudni, kinek is beszélek, de színészileg túl bonyolult feladatnak bizonyult. Elmondtam még, ami le volt írva.

Kenyeres tanár úr – bármit értsünk is ezen – fölkért, hogy előadásokat tartsak. Most már csak azt kell megnéznem az Értelmező Szótárban, hogy mi az előadás. De bármi is – ez ugyanaz a bármi; tudományos vagy közérdekű kérdésnek hallgatóság előtti fejtegetése –, aki az előadást tartja, az az előadó. Most én. Akik ezt hallgatják, az a hallgatóság. Most maguk. Kenyeres, én, maguk: egy rövid időre mindent tisztáztunk tehát.

Kerítsd a harist! (Aratók mondják egymásnak sürgetésként, amikor már a learatandó tábla vége felé járnak.)

Tartalom

Table of Contents